

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BATI ANADOLU'DA SELÇUKLU
BİZANS KÜLTÜREL ETKİLEŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhsine SARICA

**Enstitü Ana Bilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa DEMİR

EKİM- 2007

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BATI ANADOLU'DA SELÇUKLU
BİZANS KÜLTÜREL ETKİLEŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhsine SARICA

**Enstitü Ana Bilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ Tarihi**

Bu tez 05/10/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üye

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Muhsine SARICA

05.10.2007

ÖNSÖZ

“Batı Anadolu’da Selçuklu Bizans Kültürel Etkileşimi” adlı çalışma Türklerin Anadolu’ya hakim olma süreciyle birlikte yan yana yaşamaya başlayan iki siyasi gücün Batı Anadolu’da oluşturduğu ve etkilediği yapıları açıklamayı amaçlayan, Türk ve Anadolu’nun yerli halkı arasındaki ilişkiler ile iki toplum arasında gelişen etkileşimin boyutları ve kapsamı ile ilgili bir çalışmadır. Çalışma boyunca yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mustafa Demir’e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca bu alanda yetişmemi sağlayan tüm değerli hocalarıma, desteklerini esirgemeyen ve emeklerini ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunarım.

Muhsine SARICA

05.10.2007

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	ii
ÖZET.....	iii
SUMMARY.....	iv
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: BATI ANADOLU'DA SELÇUKLULARDAN ÖNCEKİ MEDENİ DURUM VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM.....	7
1.1. Roma Dönemi.....	7
1.2. Bizans Dönemi	19
BÖLÜM 2: BATI ANADOLU'DA SELÇUKLU HAKİMİYETİ SÜRECİNDE SİYASİ İLİŞKİLER VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM.....	39
2.1. Batı Anadolu'nun Fethi.....	39
2.2. Devlet Teşkilatında Kültürel Etkileşim	54
BÖLÜM 3: TÜRKLERİN BATI ANADOLU'DA OLUŞTURDUKLARI KÜLTÜREL YAPI VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM.....	66
3.1. Batı Anadolu'da Türk Şehirleşmesi ve Yerleşim.....	66
3.2. Türkiye Selçukluları Döneminde Gelişen Toplumsal İlişkiler.....	89
3.3. Sanat ve Edebiyat Alanlarındaki Kültürel Etkileşim.....	115
3.3.1. Mimarideki Kültürel Etkileşimler.....	119
3.3.2. Dil ve Edebiyattaki Kültürel Etkileşimler.....	129
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	137
KAYNAKLAR.....	143
ÖZGEÇMİŞ.....	158

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: M. S. II.yy.da Batı Anadolu Şehirlerindeki Nüfus.....17

Tablo 2: M.S.II. ve III.yy.da Batı Anadolu Şehirlerindeki Nüfus.....17

Tezin Başlığı: “Batı Anadolu’da Selçuklu Bizans Kültürel Etkileşimi”

Tezin Yazarı: Muhsine SARICA

Danışman: Doç. Dr. Mustafa DEMİR

Kabul Tarihi: 05.10.2007

Sayfa Sayısı: VIII(ön kısım)+157(tez)

Anabilimdalı: Tarih

Bilimdalı: Ortaçağ Tarihi

Selçuklu Devletinin Anadolu’ya hakim olması ile Anadolu büyük bir değişim sürecine girmiştir. Selçuklu ve Bizans toplumlarının aynı coğrafyada, yan yana yaşaması toplumsal ilişkilerin başlamasına neden olduğu gibi bu ilişkiler kültürel etkileşimlerin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada iki toplum arasında gelişen kültürel etkileşimler Batı Anadolu ile sınırlı bir kapsam dahilinde ortaya koyuldu. Özellikle kentlerde gelişen medeni durumu ve oluşan etkileşimleri incelemek suretiyle belli şehirler üzerinde araştırmamızı yoğunlaştırdık. Batı Anadolu olarak sınırlandırdığımız bu saha Asıl Ege, İç Batı Anadolu ve Akdeniz’in batı kısmıdır ve burada incelediğimiz kentler, İznik, Efes, İzmir, Eskişehir, Denizli, Manisa, Uşak, Kütahya ve Afyon’dur.

Bu çalışmanın araştırılma hedefi, Selçuklu ve Bizans toplumlarının uzun yıllar bir arada yaşamasının Anadolu kültür tarihi içindeki durumunu ortaya koymaktır. Selçukluların Anadolu’ya gelişi ile Anadolu’da yerleşmeye başlayan Türk kültürünün durumunu tahlil etmek suretiyle iki toplum arasında gelişen kültürel etkileşimlere dikkat çekmektir. Bu çerçevede bu çalışmanın amaçları şunlardır:

- Seçuklu ve Bizans kültürlerinin bir arada yaşadığı bir alan olarak Batı Anadolu’nun Türk dönemindeki durumunu ve gelişen kültürel ilişkileri ortaya çıkarmak
- Gelişen toplumsal ilişkilerin oluşturduğu kültürel etkileşimleri belirleyerek Bizans’tan Selçukluya yada Selçukludan Bizans’a geçen kültür etkileşimlerini ortaya çıkarmaktır.

Bu kapsamda Batı Anadolu’da şehirleri incelerken öncelikle tarihi süreçte Anadolu kültürü araştırılmak suretiyle, Roma ve Bizans dönemindeki Batı Anadolu şehirlerinin fiziki, sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik yapısı tespit edilerek Selçukluların devraldığı Anadolu kültür yapısı ortaya koyulmuştur. Bu veriler sonucunda Batı Anadolu’da Selçuklu hakimiyetinin durumu inceleyerek, Selçuklular döneminde bir uc sahası olarak teşkilatlanan Batı şehirlerindeki değişim ortaya çıkarılmıştır. Selçuklu ve Bizans kültürleri arasında şehirleşme, sanat ve mimari, devlet teşkilatı, dil ve edebiyat ile sosyal, ekonomik ve dini etkileşimler belirlenmiştir.

Bu kapsamda yapılan çalışmalar sonucunda Selçuklu ve Bizans kültürü arasında Batı Anadolu şehirlerinde şehirlerin fiziki yapılarında, toplumların dini yaşamlarında, gelişen siyasi ilişkilerin bir sonucu olarak devlet kurumları, sanatsal faaliyetler ile dil ve edebiyat sahalarında etkileşimlerin olduğu tespit edilmiştir. Anadolu kültür tarihi içinde bugün daha devam eden bazı uygulamalara rastladık. Gerçekleşen etkileşimlerin tek yönlü olmadığı, iki toplumun karşılıklı olarak birbirlerinin kültürel öğelerinden etkilendikleri, ancak bunları kendi kültür formların adapte ederek yaşattıklarını görmekteyiz. Dolayısıyla elde edilen bu sonuçlar iki toplumun kültür yapısı ile ilgili bilgilerimize yeni açılımlar katacağı inancındayız.

Anahtar kelimeler: Batı Anadolu Kentleri,, Selçuklu ve Bizans Kültürel Etkileşimi, Kültür Etkileşiminin Yönü, Toplumsal İlişkiler

Title of the Thesis: “In West Anatolia, Interaction of the Cultures Between Seljuk And Byzantine”	
Author: Muhsine Sarıca	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mustafa DEMİR
Date: 05.10.2007	Nu. of pages: VIII (pre text) + 157 (main body)
Department: History	Subfield: History Middle Age
<p>With the domination of Anatolian Seljuks, Anatolia entered a huge changing process. The neighbourhood of Seljuks and Byzantine societies in the same geography caused the start of some social relations and also prepared a ground for the cultural interactions. In this study; the cultural interactions between two society put forward with a limited content which is only about West Anatolia. Especially we focused on civilized situations and interactions in certain cities. The are as which we called West Anatolian are, Aegean Region , Inner West Anatolia and the West Side of the Mediterranean. The Aegean Region is located in West Anatolia and in the West side of Mediterranean and the cities which we examined here are: İznik, Efes, İzmir, Eskişehir, Denizli, Manisa, Uşak, Kütahya, Afyon.</p> <p>The arm of this study is to illuminate the place of Seljuk's and Byzantine's cultural contribution to the Anatolian culture after this long period neighbourhood. After the Seljuk's entrance to Anatolia, we aimed to focus on cultural interactions which were developed between the two society. In this prospect the aims of the study are;</p> <ol style="list-style-type: none"> Accepting that; West Anatolia is a common life area for two society, to expose Turkish term of West Anatolia and to expose developing cultural relations To find out developing social relations and its' cultural interactions and to determine the cultural interactions which were taken by Seljuks from Byzantines and which were taken by Byzantines from Seljuks. <p>In this extent, firstly, the Roman and Byzantine history of the cities had searched, their physical, economical, social, cultural, backgrounds determined in the time of Byzantine and Roman, in addition to this the cultural structure of the Seljuks time was put forward. In the light of this information, the domination of Seljuks examined in West Anatolia. The artistic, urbanization, architectural, state organization, language, literature, social, economical and religious interactions between Seljuks and Byzantine cultures were determined.</p> <p>In this scope it was established that, in physical structures of cities and in religious life of the two society, there are similarities. In state organizations, artistic facilities and also in language, there are many interactions. In this frame we came across with some practices which are alive even today. We analyse that, the interactions between them aren't “one way” interactions. Both society effected to other one but societies adapted this effects to their own cultural forms. Consequently we believe that; the information which we had about the two society, would bring new expansions to our knowledge.</p>	
Key Words : West Anatolia Cities, Cultural Interaction Seljuk And Byzantine, Side Of Cultural Interaction, Social Relations	

GİRİŞ

Anadolu, dünya tarihi içinde eski bir medeniyet merkezi ve konumu itibariyle de yüzyıllardır birçok siyasi oluşumun hakim olmak adına mücadele ettiği bir alan olmuştur. M.Ö. 7000'lerden itibaren yerleşme alanı olan bu coğrafyanın kültür ve medeniyet tarihi açısından önemi büyük olmakla birlikte çeşitli sebepler nedeniyle de bir kültürel etkileşim alanı olmuştur. Bu sebeplerden ilki stratejik etkenlerdir diyebiliriz. Asya ile Avrupa arasında, Küçük Asya olarak da ifade edilen bu coğrafyanın köprü konumunda olması burayı bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Bölgenin önemli bir yol güzergâhına sahip olma niteliği, aynı zamanda çeşitli medeniyetlerin tesiri altına girmesine sebep olmaktadır. Bunun dışında iklimi, coğrafi şartları, ekonomik koşulları, kaynakları düşünüldüğünde yaşam sahası olarak tercih edilmesindeki sebepler daha net anlaşılabilir. Bu sebeplerden ilki stratejik etkenlerdir diyebiliriz.

Anadolu coğrafyası bu etkenler sebebiyle sürekli bir savaş sahası, bir göç yolu ya da ticaret kolonisi olma özelliklerine sahip olmuştur. Bu durum Anadolu'da kültürlerin birbirlerinden etkilenmelerine zemin hazırlamaktadır. Çünkü savaşlar, göç ve ticaretin toplumların birbirini tanıma ve birbirlerinin tesiri altına girmelerinde başlıca etkenler olduğu düşünülürse bu etki daha net anlaşılabilir. Bu ifadeler Anadolu'nun sadece kendi sınırları dışındaki kültür ve medeniyetlerin etkisiyle gelişen bir medeni profile sahip olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Çünkü kendi oluşturduğu medeni değerlere diğer kültürlerin değerlerini katarak bunları harmanlamış ve böylece Anadolu kültür ve medeniyeti oluşmuştur.

Yontma veya Eski Taş Çağı olarak da ifade edilen Paleolitik dönem günümüzden yaklaşık iki milyon yıl önce başlayıp 10.000 yıl önce bitmiştir. Batı Anadolu coğrafyasında da bu dönemden itibaren başlayan medeniyet izleri karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Paleolitik'inden günümüze değin yapılan kazı ve yüzey araştırmalarının ışığında bakıldığında, Alt, Orta, Üst Paleolitik dönemlere ait taş ve kemik endüstri, fauna, flora ve insan kalıntıları ile sanat yapıtlarının ele geçmesi, Eski çağlardan beri Anadolu'nun ne denli yoğun bir biçimde iskan edildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bugünkü bilgilerin ışığında, Anadolu Paleolitik Çağ'ın tüm evrelerini, süreklilik içinde veren tek mağara Karain'dir. Antalya'nın 30 km.

kuzeypbatısında yer alan bu merkez; Alt, Orta ve Üst Paleolitik evrelere ilişkin çeşitli “oturma tabanları” vermektedir. Buradan da anlaşılmalıdır ki Anadolu'nun Batı sahası Anadolu kültürünün oluşmaya başladığı bir coğrafyadır.

M.Ö. 6800 yılında başlayan Neolitik dönem M. Ö 5400 de Kalkolitik dönemle sona ermiştir. M. Ö. IV. binin sonu, III. binin başlarında, Eski Tunç Çağı başlamıştır. M. Ö. 1950 – 1750 yılları arasında Anadolu'da tarihi çağlar başlamıştır. Yazı, Anadolu kültürü ile ilgili daha net bilgiler elde etmemize imkan vermektedir. İlkçağ sürecinde Anadolu uygarlıklarından Lidya, İyon, Frigya medeni oluşumlarının karşımıza çıktığı Batı Anadolu sahasında bu süreçten sonra Helen ve Roma kültürleri etkili olmaya başlamıştır. Dolayısıyla Anadolu, hem kendi medeni dinamikleri olan hem de çevre uygarlıklarının da katkılarıyla gelişme gösteren bir saha olmuştur.

Batı Anadolu sahasında etkili olan Grek ve Helen kültür çevreleri, bu kültürlerin tesirinde olan Bizans hakimiyetiyle yeni döneme girmiştir. Helen ve Roma sürecinde şehirleşme ve yerleşim konusunda yapılan çalışmalardan anlaşıldığı üzere Anadolu yerleşik kültür sahası olmuştur. Dolayısıyla bu sahada bir çok imar faaliyetleri yapılmış ve bu yapıların özellikleri ise dönemler içinde farklı şekillere bürünen bir gelişim göstermiştir. Bu değişimler tabii ki egemen olan toplumların kültür etkileriyle oluşmuştur. Egemenliği sadece siyasi hakimiyet olarak da düşünmemek gerekir. Çünkü ticari yada sosyal manada kurulan bağlarda toplumlar arasında etkileşimleri doğurabilmektedir.

Medeniyetler gelişimleri süresince ya kendi medeni oluşumlarının üzerine yeni kültürün elemanlarını ekleme ya yeni kültürü tamamen benimseme ya da tamamen reddetme yollarını kullanmaktadır. Anadolu kültürü içinde de bunu görmekteyiz ki; Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Selçuklu kültürünün bu alanda yeni bir sürece girdiği açıktır. Bu süreç hem Anadolu tarihi açısından hem de Türk-İslam tarihi açısından önemli bir dönemdir. Bu nedenle Selçukluların Anadolu hakimiyeti ile birlikte burada oluşan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamın araştırılması Anadolu Selçuklu kültür ve medeniyetinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

“Batı Anadolu'da Selçuklu Bizans Kültürel Etkileşimi” adlı bu çalışma, Anadolu'da değişim sürecine giren Selçukluların gerek Orta Asya Türk kültürü gerekse İran kültür sahaslarında etkilenip Anadolu'da oluşturdukları kültürün genel karakterini sunabilmek

ve bu karaktere Bizans kültürünün etkileri ile Batı Anadolu'daki kültür etkileşimlerin boyutu ve yönü ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Uzun yıllar aynı coğrafyada bir arada yaşayan Selçuklu ve Bizans devletlerinin aralarında gelişen ilişkiler birbirlerine ait bazı kültür değerlerini benimseyip, birbirlerinden etkilenme sonucunu doğurmuştur. Kültür, kapsamı çok geniş bir araştırma sahası olması nedeniyle Batı Anadolu'da gelişen etkileşimleri bazı başlıklarda toplayarak, konuyu inceleme yoluna gittik. Şehirleşme ve yerleşim, sanat ve edebiyat, siyasi, sosyal, dini ve ekonomik alanda toplumlar arasındaki ilişkileri ve bunun sonucunda oluşan etkileşimleri vurgulayarak iki kültürün birbirlerine olan etkisini ve bunun bugüne olan yansımalarını algılamak amaçlanmıştır.

Uzun yıllar yan yana yaşayan Selçuklu ve Bizans medeniyetlerini birbirlerinden etkilenmemesinin mümkün olamayacağı fikri ile başlayan bu çalışmada Selçuklu kültürünün kapalı bir kültür ortamında gelişmemesi ve değişime açık olması bu konudaki fikirlerimizi doğrulamakla birlikte Batı Anadolu coğrafyası bu etkileşimlerin görüldüğü önemli bir coğrafya olduğu anlaşılmaktadır. İki güç arasında sınır bölgesi olması ve iki kültürün birbirlerine temas ettiği bir saha olması sebepleriyle toplumlar ve siyasi otoriteler arasında gelişen ilişkilerin, birbirlerinin bünyelerine tesir eden kültür değerlerini oluşturmuştur. Dolayısıyla etkileşimin yönü tek taraflı olmadığı anlaşılmakla birlikte bu etkileşimlerin kültür değerlerini yozlaştıran veya yok eden unsurlar olarak düşünülmemesi gerekmektedir. Çünkü medeniyetler yaşayan bir olgudur ve sürekliliği için değişime açık olmalıdır ki var olmaya devam edebilsin. Batı Anadolu'da gelişen bu kültür etkileşimi Türk-İslam kültürünün Anadolu'daki gelişiminde katkısı olduğu muhakkaktır. Çünkü medeniyetler, bünyesine aldıkları kültür parçalarının bir bütünüdür. Bu sebeple Selçuklu medeniyetinin Anadolu'da Bizans kültüründen etkilenmesi yada Bizans'ın Selçuklu medeniyetinden etkilenmesi her iki kültürün yaşamasını sağlamıştır.

Amaç

“Batı Anadolu'da Selçuklu Bizans Kültürel Etkileşimi” başlıklı bu çalışmanın inceleme sahası Asıl Ege bölgesi, İç Batı Anadolu ve Akdeniz'in batı bölgeleridir. Bu bölgeler dahilinde belli başlı şehirler üzerinde durulmuştur. Bu şehirler ise şunlardır: İznik, Efes, İzmir, Eskişehir, Denizli, Manisa, Uşak, Kütahya, Afyon ve Antalya şehirleridir. Bu şehirler üzerinde araştırmayı sınırlandırmaktaki amaç, araştırmalarda Selçuklular

sürecinde sınır bölgesi olan Batı Anadolu şehirlerinde kültürel etkileşimlerin yaşandığına dair verilerin olmasıdır.

Selçuklu medeniyetinin Anadolu'da oluşturduğu kültürel ortamın, sürekli hakim olunan Orta Anadolu'da geliştiği düşünülemez. Bu sebeple Selçuklu kültür ve medeniyetinin Batı Anadolu'da oluşturduğu kültür ortamı ile ilgili bazı sorulara yanıt aramak ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Selçukluların Batı Anadolu'da sürekli olmayan siyasi hakimiyetlerinin bölge halkı üzerindeki etkileri neler olmuştur ve bu etkiler Anadolu kültür ortamına nasıl yansımıştır?

Selçuklu kültürü bu bölgede nasıl bir kültürle karşılaşmış ve bu kültüre katkıları olmuş mudur?

Batı Anadolu'da gelişen kültürel ortamın etkileşimin yönü nasıldır? Tek yönlü bir etkileşim mi görülmüştür?

Sorularına yanıt aramak amacıyla konunun araştırması amaçlanmıştır.

Anadolu Selçuklu kültür ve medeniyetinin Batı Anadolu'da nasıl bir yapı içinde geliştiği sorusu ile başlayan bu tez ile Anadolu kültür ve medeniyetinde derinlemesine ele alınmamış Selçuklu Bizans kültürel etkileşimi konusunu araştırarak yapılacak olan araştırmalar için bir adım atma amacındayım.

Önemi

Ortaçağ'da Anadolu Selçuklu kültür ve medeniyetine dair yapılan bir çok araştırmaya rağmen halen ele alınmamış yönleri bulunduğu görülmektedir. Özellikle Anadolu Selçuklu dönemiyle ilgili araştırmalar Orta Anadolu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buralardaki Selçuklu kültür ve medeniyetini aydınlatma konusunda yapılan çalışmalarla Selçukluların oluşturdukları yapı genel olarak ortaya koyulmuştur. Ancak Selçuklu süreciyle ilgili şehir bazında yapılan araştırmaların azlığı düşünülürse sosyal tarih araştırmalarının, araştırılmaya hala ne kadar açık olduğunu kanıtlamaktadır. Bölgesel manada Batı Anadolu şehirleri ile ilgili diğer alanlara göre daha az araştırma yapıldığı düşünülürse Batı Anadolu ile ilgili araştırmaların ne kadar önemli bilgilere ulaşmamızı sağlayacağı sonucuna bizi götürmektedir. Ayrıca sosyal tarih araştırmaları, Anadolu

gibi sentez bir kültür ortamına sahip, gelişmelere bu denli açık bir bölgenin hangi kültürlerden ne gibi etki altında kendi yapısını oluşturduğu ile ilgili soruların cevabının oluşmasına da neden olacaktır.

Selçuklu ile Bizans arasındaki kültürel etkileşimin olup olmadığı, varsa bu etkileşimin ne yönde ve ne derece de olduğu ile ilgili tartışmalar mevcuttur. Bu konuda ortaya konan tezler, Selçuklu medeniyetinin Türk-İslam sentezi olduğu noktasındadır. Bu sentez içinde Selçukluların Orta Asya Türk gelenek ve görenekleri ile İran kültür sahalarından etkilenerek, bu kültürlerin etkisi altında bir medeniyet oluşturdukları şeklindedir. Selçukluların Anadolu'ya gelmeden önce bu kültür sahaları içinde kendi yapılarını oluşturdukları yadsınamayacak bir gerçektir. Ancak bu durum, onların kapalı bir kültür yaratarak sadece kendi ana formlarını korudukları anlamına gelmemektedir. Selçuklu ve Bizans arasında kültürel etkileşimin gerçekleştiğine dair sunacağımız veriler bu durumu kanıtlamaktadır.

Yaşanılan coğrafyada var olan kültürün toplumun genel karakterini belirlediği kesin olmakla birlikte Anadolu'nun yüzyıllar içinde sürekli bir cazibe merkezi olması ve çok farklı medeniyetlere beşiklik etmesi düşünülürse burada tek bir kültürün kapalı bir surette yaşamasına imkan yoktur. Bütün bunlar Selçukluların da burada yaşamaya başladıktan sonra Anadolu'nun yerli kültürlerinden etkileneceği sonucuna bizi ulaştırmaktadır. Selçukluların bu coğrafyada yerleşik düzene geçtiği düşünülürse bir çok farklı uygulamayı burada öğrendiğini anlarız. Kendi dinamikleri olan göçebe yaşama sahip Türklerin bu coğrafyada yeni bir kültür sürecine girdiği düşünülürse işte bu noktada Selçuklu kültürünün Anadolu'da bazı etkileşimler yaşadığı düşüncesi insan zihninde belirginleşmektedir. Öyleyse Selçukluların Anadolu'da karşılaştığı Bizans kültürü ile ne gibi bir etkileşime girdiğini, özellikle Batı Anadolu çerçevesinde ele alarak çalışmamızı bu yönde yapma amacına yöneldik. Araştırmamızı Batı Anadolu ile sınırlandırmaktaki amaç, Selçukluların bu sahadaki durumlarına dair araştırmaların kısıtlı olması ve var olan çalışmaların ise kültürel etkileşime dair bilgileri tam olarak ortaya koymamaları önemli bir etkidir. Dolayısıyla Batı Anadolu'da gelişen kültürel etkileşimlerin tespit edilmeye çalışıldığı bu tezin, Selçuklu kültür ve medeniyeti araştırmalarının "Kültürel Etkileşim" başlığına katkısı olacağı inancındayım.

Yöntem Ve Teknikler

Tezimizin kapsamı bir sosyal tarih araştırması olması nedeniyle içinde bir çok konuyu barındırmaktadır. Kültürün, kapsam olarak çok geniş bir kavram olması toplumsal düzeyde tüm ilişkileri ele alma zorunluluğunu doğurmaktadır. Tezimizin konusu Selçuklu ve Bizans kültürleri arasındaki ilişkileri içermesi sebebiyle öncelikle bu iki kültürün genel özelliklerinin incelenmesi tercih edilmiştir

İlk bölümde Batı Anadolu'nun Selçuklulardan önceki durumu ele alınmıştır. Bu kısımda Anadolu coğrafyasını Helen ve Roma medeniyetlerinden itibaren ele alarak sosyal, iktisadi, toplumsal durumu ile ilgili tespitler yapılmıştır. Konumuzun Bizans ağırlıklı olmasına rağmen Bizans'ta devam eden Roma özelliklerinin anlaşılabilmesi adına bu yöntemi kullanılmıştır. Ancak Helen ve Roma süreçlerini Bizans dönemine oranla çok ayrıntıya girmeden izah edilmiştir. Bizans sürecini ele alırken öncelikli olarak Batı Anadolu'nun nasıl bir süreçten geçtiğini, yolları, ticari ilişkileri, ekonomik durumunu, siyasi hayatı ile ilgili bilgiler vererek bu süreçteki genel durumu ile ilgili tespitler yapılmıştır. Bu noktadan hareketle Anadolu Selçuklularının bölgeye gelişiyle birlikte Anadolu'da Selçukluların nasıl bir yapı ile karşılaştığını ve daha sonra da Selçukluların Anadolu'da oluşturduğu kültürel ortamı açıklanmıştır. Selçukluların Batı Anadolu'da oluşturdukları kültürel ortamı izah ederken şehirleşme ve yerleşim, sanat ve mimari, devlet teşkilatı ve edebiyat alanlarında bilgiler sunup iki toplum arasındaki sosyal ve kültürel ilişkileri ele almayı amaçladık. Selçuklu dönemiyle birlikte Anadolu'nun durumunun izah edilmesi ve iki toplumun nasıl bir kültür yapısı oluşturduğu konusunda elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda Selçuklu ve Bizans arasındaki kültürel etkileşimler tespit edilmiştir. Bu konuda yapılan araştırmaların kısıtlı olması çalışmamızı zorlaştıran en önemli etkenlerden biri. Tezimizin konusu kültürel ağırlıklı olduğu için saha araştırması yapma ihtiyacı doğmamıştır ki, o dönemden kalan maddi kültür kalıntılarının kısıtlı olması bunun en büyük sebebinin oluşturmaktadır. Selçuklu kültür ve medeniyeti ile ilgili olarak hem siyasi hem sosyal tarih araştırmalarının yanında, toplumsal ve dini konulardaki araştırmalar da incelenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili hem yerli hem de yabancı araştırmacıların görüşlerine başvurarak tek taraflı bir yaklaşım oluşturmamayı amaçlanmıştır. Bu noktadan hareketle bir konu ile ilgili yorumların bir çok kaynaktan incelemeye çalışarak objektif analizler yapmak amaçlanmıştır.

1. BÖLÜM: BATI ANADOLU'DA SELÇUKLULARDAN ÖNCEKİ MEDENİ DURUM VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

1.1. Roma Dönemi

Anadolu, M.Ö. 7000'lerden itibaren insanların yerleşim alanı olmuş, coğrafi konumu itibariyle farklı siyasi otoritelerin hakimiyetine girmiştir. Yaşanılan coğrafyanın insanlar üzerindeki tesiri yadsınamayacak bir gerçektir. Bu gerçeği Anadolu'ya baktığımızda da “ırkları ne olursa olsun Anadolu'nun, içinde yaşayanlara yenilmez bir askerlik vasfı vermiş olmasında ve bu kitleler içinden bir çok sanatkar ve filozofun çıkmasında görmekteyiz” (Runciman, 1943:549). Bir çok medeniyetin hüküm sürdüğü¹ bu nedenle de kültür ve medeniyetler beşiği diye ifade ettiğimiz bu coğrafyanın, tek bir medeni tesir altında kalmamıştır. Çünkü farklı kültür bölgeleri arasındaki kültürel etkileşim çok yönlü ve karşılıklı bir olgudur ve akışı tek bir etkenle ve de tek yönlü açıklanamaz. “Toplum yeni bir fikirle karşı karşıya kaldığında ya onu değiştirmeden alır, ya o fikir üstüne yeniden çalışılır, ya modifiye eder yada tamamen reddeder” (Çevik, 2005: 111). Farklı medeniyetlerin dönem dönem hakim olduğu Anadolu'da sadece hakim olan güce bağlı bir medeni yapı oluşturulmamasının altında yatan en önemli etken burasının yüzyıllardır bir cazibe merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. Kültür etkileşiminin görüldüğü bu coğrafya, hem Anadolu'nun yerli kültürü hem etrafındaki medeniyetlerin etkisini bünyesinde harmanlayarak yeni bir medeni yapı oluşmuştur.

Batı Anadolu'da Lidya ve Frigya ve hatta Hitit medeniyetinin etkisi eski çağlarda karşımıza çıkan bir olgudur. Bu coğrafya'nın eski çağlardan itibaren çeşitli coğrafi adlarla isimlendirildiği görülmektedir. Batı Anadolu'daki bu sahalardan biri Lydia bölgesidir ve sınırlarını kabaca ifade edersek, “kuzeyde Mysia, doğuda Phrigya, güneyde Karaia vardır ancak Phrigya ve Karaia sınırı şüphelidir. Kyme, Smyrna, Ephesos gibi kıyı şehirleri bazen Lydia'ya bazen de Aiolis veya Lonia'ya dahil edilmektedir”(Ozansoy, 1992: 23). İnceleme sahamız olan bu bölgede 38 yerleşim birimi bulunmaktadır. Bu yerleşim birimleri ise şunlardır:

---

¹Anadolu'da taş devrinden itibaren başlayan uygarlık gelişiminde Lidya, İyon, Frig, Hitit, Urartu medeniyetleri ile başlayan kültür birikimleri daha sonraki süreçte Pers, Helen, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı medeni tesirinde kalmıştır. Bu süreçlerde gerek Akdeniz gerek Doğu medeniyetlerinin tesiri ile gerekse Anadolu'nun yerli kültürel yapısı kaynaşarak Anadolu medeniyetinin kendine has yapısı oluşmuştur (Akurgal, 1998).

“Akrosos, Aninetos, Apollonis, Apollonis-Hieron veya Apollonieron, Attaleia, Bageis, Blaundos, Briula, Daldis, Dioshieron, Germe, Gordos-Iulia veya Iulia-Gordos, Hermokapeleia, Hierokaisareia, Hypaipa, Hyrkanis, Kaystrianos, Kilbianos, Lkannudda, Maonia, Magnesia ad Sipylum (Manisa), Mastaura, Mostene, Nakrasos, Nysa (Sultanhisar), Paktolos, Philadelpheia, Sattai, Sala, Sardeis, Silandos, Stratonikeia-Adrianopolis veya İndı-Stratonikeia, Tabala, Thyateria, Titikaza, TmolosAureliopolis, Tomaris, Tralleis ayrıca bazen Lydia’ya bazen de Karia’ya geçmiş olan Tripolis Apollonia”(Ozansoy, 1992: 29-33)¹.

Bu şehirler antik çağlardan itibaren Batı Anadolu’da yerleşik düzene geçmiş bir medeni ortamın olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca bu şehirlerin M.Ö.7.yy.dan itibaren kurulduğunu ve ayrıca buraların para basılan darphanelere sahip alanlar olduğu düşünülürse Batı Anadolu’nun çok eski çağlardan beri şehir kültürüne sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Batı Anadolu’da, Lidya, İyon, Frig gibi yerli medeni oluşumların yanında Pers, Mezopotamya, Mısır, Fenike gibi çevre kültürler ve daha sonraki süreçte de Hellen ve Roma medeni tesiri etkili olmuştur.

Tam anlamıyla bir kültürel etkileşim sahası olarak tanımlayabileceğim bu coğrafyanın Helenistik² dönem sürecindeki siyasi olayları başlatmak üzere İskender’in Anadolu’ya gelişi ve Batı Anadolu’daki hakimiyeti ilgili bilgiler M.Ö. 334 yılına tarihlenmektedir. Kuzey Ege’de Abdera ve Maroneia kıyı kentleri üzerinden Hebros’a (bugünkü Meriç)

¹ Bu kentlerin günümüzdeki yerleri şöyledir: Akrosos (Bakırçay vadisinde olup yeri tam olarak belirlenmiş değildir, yence köye yakın olduğu tahmin ediliyor), Aninetos (Sultanhisar’ın güneydoğusunda), Apollonis (Akhisar-Mecidiye), Apollonis-Hieron veya Apollonieron (Alaşehir ovasının yukarı kısmında Lykos-çürüksu vadisine açılan bir sahada yer almaktadır), Attaleia (Selçuklu), Bageis (Uşak’ta Sirge kenti olduğu tahmin edilmektedir), Blaundos (Uşak’ın Ulubey ilçesinin güneybatısında bulunan Sülümendi köyünün 2 km. kuzeyinde), Briula (Nazillinin 20 km. kuzey doğusunda), Daldis (Manisa Salihli Kemer Köyü sınırları içinde), Dioshieron (İzmir-Özdere), Germe (Ilıca), Gordos-Iulia veya Iulia-Gordos (Manisa Gördes), Hermokapeleia (Akhisar-Zeytinliova), Hierokaisareia (Akhisar-Beyoba), Hypaipa (İzmir Ödemiş), Hyrkanis (Manisa Saruhanlı), Kaystrianos (Küçük menderes ovasında İzmir’e yakın bir saha), Kilbianos (İzmir’in Kiraz ilçesi civarı), Lkannudda, Maonia (Manisa Gökçeeren), Magnesia ad Sipylum (Manisa), Mastaura (Nazilli-Bozyurt), Mostene (Manisa Aksakal-Bozköy), Nakrasos (Manisa Kısağaç), Nysa (Sultanhisar), Paktolos (adını Manisa Salihliden geçen ırmaktan alan ve Sardies yani Salihliye yakın bir yerleşim), Philadelpheia (Alaşehir), Sattai (Manisa Demirci yakınlarında Borlu ilçesine bağlı İçikler köyünde), Sala (Denizli İli, Güney İlçesindedir), Sardeis (Manisa Salihli), Silandos (Manisa Selendi), Stratonikeia-Adrianopolis veya İndı-Stratonikeia (Manisa Yatağan), Tabala (Yurbaşı-Kula), Thyateria (Manisa-Akhisar), Titikaza, TmolosAureliopolis (Bozdağ civarında), Tomaris (Bozdağ), Tralleis (Aydın) ayrıca bazen Lydia’ya bazen de Karia’ya geçmiş olan Tripolis Apollonia (Denizli Buldan).

² Hellenizm, Makedonya kralı Büyük İskenderin Asya seferinin sonucunda Hindistan’a kadar yayılan Yunan kültürünün, Akdeniz Bölgesi ve Ön Asya’da Doğu kültürleriyle kaynaşması sonucunda oluşan yeni bir medeniyet olarak ifade edilir. Bu dönem İskenderin Asya seferi ile başlayıp Romalıların Mısır’ı almasıyla bitmektedir. (M.Ö. 330- M.S. 30). Doğu ile Batı kültürlerinin kaynaşmasından sıış görünüşü ile Hellenli, özülü Doğulu bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır. Özellikle Ephesos ve Bergama Batı Anadolu’da bu kültürü temsil eden önemli merkezler olarak karşımıza çıkmaktadır (Akurgal, 1998: 327-359-396-341)

oradan da Hersonessos'daki (Gelibolu yarımadası) Sestos'a (Akbaş) gelmiş ve burada kara ordusu ile filosunu birleştirmiştir. Filosu tarafından Hellespontos'u hakimiyet altına aldığı için İskender'in ilerleyişi Pers'ler karşısında daha rahat olmuştur (Özsait, 1982: 284). Perslerle yapılan mücadelenin ardından Hellepontus Friygia'sı satraplığının merkezi olan Daskyleion'u ele geçiren İskender, buradan Lydia üzerine yürümüş ve Sardes'i ele geçirmiştir. Önemli doğu-batı yolu üzerinde yer alan Sardes'in alınmasından sonra içinde Efesos ve Smyrna'nın (İzmir) bulunduğu Aiolia ve İonia kıyı kentleri ile Magnesia (Manisa) ve Tralles (Aydın) da İskender'in hakimiyetine girmiştir. Bu aşamadan sonra Halikarnossos ve Batı Anadolu'nun en güney ucundaki Karia'yı hakimiyeti altına alarak Batı Anadolu'daki Pers direnişi kırılmıştır. İskender, bu alandan Lykia üzerine geçerek yapacağı fetihleri tamamlayıp kısa sürede Hellespontos'dan Side'ye kadar alanları ve Pisidia bölgesini de fethetmiştir (Özsait, 1982: 285). Bu bilgiler ışığında anlaşılmaktadır ki Batı Anadolu üzerindeki hakimiyet Perslerden İskender İmparatorluğuna geçmiştir. İskender'in Anadolu'ya yönelik bu seferlerinden sonra bölgedeki kültürel yapı da değişime uğramıştır.

Siyasi üstünlükle birlikte, kültürel, dinsel ve ekonomik üstünlükte Hellenlere geçmiş olsa da Anadolu'daki yerel kültürlerin tesiri devam etmiştir. İskender devrine tarihlenen Anadolu şehirlerinin canlanış sürecinde Batı Anadolu'da bir çok şehir kurulması dikkat çekicidir ve bu şehirler Roma devrinde de varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Hellenistik dönemde Ön Asya'yı batıya bağlayan yol üzerinde şehirlerin oluşturulduğu görülmektedir ki; bunlardan bazıları, Denizli, Konya, Ladik, Mudanya, Menderes boyunda Yalvaç'tır ve buralarda var olan iskanların birer şehir haline getirilmesi, surlarla çevrilmesi İskender döneminde gerçekleşmiştir (Baykara, 1990:18).

İskender'in Anadolu'da oluşturduğu siyasi ortam onun ölümünden sonra devam ettirilememekle birlikte Seleukos Krallığının Asya'ya hakim olması ile birlikte bölgede ayrı ayrı oluşan Krallıklar süreci de başlamıştır. Bunlar, Bithynia, Pontus, Bergama, Kappodokia ve Ermenistan krallıklarıdır (Özsait, 1982: 295). Bithynialılar M.Ö. 7.yy.da Thrakia'dan Anadolu'ya geçerek İstanbul boğazından Sakarya ırmağının doğusuna ve Karadeniz Ereğli'sine kadar olan alanlara yerleşen Trakyalı bir toplumdur. Buradaki hakimiyetlerini genişletme yoluna giden Bithynialılar bölgede yeni şehirler de kurmuşlardır. Kral Nikomedes döneminde Astakos (İzmit) yakınında kendi adını

verdiği Nikomedia şehrini kurmuş ve bu dönemde Bithynia'daki kentler kalkınmıştır. Bu kalkınmanın göstergesi ise bu bölgede kendi adına para bastıran ilk kral olmasına bağlanabilir. Bu krallığın en parlak dönemi ise kral I. Prusias'dır ki onun döneminde şehirleşme adına çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu şehirlerden biri kral I. Prusias'a sığınmış Kartacalı Hannibal tarafından kurulan "Prusa adOlympum" (Bursa) kentidir (Özsait, 1982: 295-296). Miletliiler tarafından kurulan bu coğrafyadaki Kius (Gemlik), Kyzikos (Erdek-Belkis) ve Abidos'u (Nara-Çanakkale) ve Kolofonlular tarafından kurulan Myrleia adıyla Mudanya gibi şehirlerden Myrleia şehrini Bithynia kralı V. Filip tarafından ele geçirilmesinden sonra eşinin ismi olan Apameia adını verdiği bilinmektedir (Özsait, 1982: 296). Dolayısıyla Helenistik süreç ve sonrasında Anadolu'nun batı kısmında şehirleşme üzerine çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır.

İskender'in Batı Anadolu kentlerine hakim olması süreci onun ölümünden sonra bazı idarecilerin denetimine verilmesine neden oldu. Çünkü oğlunun yaşı küçüktü ve oğlu Alexandros büyüyene kadar ülkenin idaresi çeşitli komutanlar tarafından idare edilecekti. Buna göre Kassandros Avrupa ordularının komutanlığı sıfatını koruyacak, Lysimakhos Thrakia'da egemenliğin sürdürecekti, Ptolemaios Mısır ile birlikte Kıbrıs, Libya ve Arabia'nın Mısır ile sınır olan kentlerinin sahibi olacak, Antigonos ise Asya'nın egemeni olacak ve Grek kentleri de özerkliklerini koruyacaktı (Özsait, 1982: 289).

Lysimakhos, Filetairos'u Bergama kalesindeki hazinesini korumakla görevlendirmişti. Kardeşi Eumenes'i de Amastris'e (Amasya) komutan olarak atamıştı. Filetairos, Lysimakhos'un ülkesi içindeki karışıklıkları dikkate alarak hazırlıklarını tamamlayarak bağımsız bir devlet kurma politikası uygulayıp Bergama krallığını oluşturdu. Ve Bergama 150 yıl boyunca (M.Ö. 283-133) Hellenistik dönemin en parlak kültür merkezlerinden biri oldu (Akurgal, 1988: 327). Filetairos M.Ö. 283-263 yılları arasında sınırlarını Marmara kıyılarına kadar genişletmiş, yeğeni I. Eumenes de bu toprakların hakimiyetini korumayı başarmıştır. Ancak I. Eumenes'in oğlu I. Attalos Galatlarla yaptığı mücadele de başarılı olmuş ve "soter" yani "kurtarıcı" unvanıyla krallığını meşrulaştırmıştır. Onun zaferi anısına da ondan sonra kral olan II. Eumenes Bergama sanatının şaheseri olan Zeus sunağını inşa ettirmiştir (Akurgal, 1988: 328; Özsait, 1982:297-299). Bu dönem aynı zamanda bu alanının hem siyasi olarak güçlü olduğu

hem de kültürel olarak çok önemli bir merkez haline geldiği bir süreçtir. Bergama şehri hem fiziki görüntüsü ile hem de sahip olduğu zengin kütüphanesi ile Hellenistik dönemde yıldızı parlayan bir kent olmuştur. Krallığın varlığı III. Attalos tarafından M.Ö. 133 yılına kadar siyasi varlığı devam etmiştir. Bu tarihte III. Attalos ölmeden evvel krallığı Roma İmparatorluğuna bağışlamıştır (Özsait, 1982: 303). Dolayısıyla Anadolu'daki Hellenistik dönem de bitmiştir. Anadolu'daki Roma hakimiyetiyle birlikte Batı Anadolu'daki genel yapıda değişime uğramaya başlayacaktır.

Şehirlerin oluşumu, yapıların genel karakterinde her ne kadar ilkçağ uygarlıklarının tesiri olsa da bölgedeki yapıların genel karakteri Hellenistik süreçte oluşturmuştur. Çünkü yolların yapımı, yeni şehirlerin kurulması, şehirlerin etrafına surların yapılmaya başlaması, Akropollerin yapımı, kütüphanelerin oluşumu, mimarlık ve heykeltıraşlık alanındaki yapılanmalar bu süreçle birlikte görülmeye başlayan kültürel değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte kurulmuş olan bazı şehirleri ifade edecek olursak bunlardan biri Antalya'dır. Şehrin Bergama krallığı sürecinde olduğu yapılan kazı çalışmalarıyla öğrenilmiştir (Yılmaz, 2002: 106). Bir diğeri İznik'tir. İskender'in ölümünden sonraki krallıklar döneminde kurulmuştur (Eyice, 1988: 65). Bergama krallığı sürecinde kurulmuş bir başka şehir Alaşehir'dir (Ceylan, 2004: 27). Apemia, Prusia kentleri de Helenistik süreçte kurulan kentlerdir (Özsait, 1982: 295-296). Bunun dışında Ege sahilindeki birçok yerleşim birimini Helenistik süreçte kurulduğuna dair bilgilere sahibiz (Strabon, 1987:169-259).

Mısır, Fenike, Girit, Batı'daki adalar ve Yunanistan ile çevrili olan Batı Anadolu'nun Antikçağlardan itibaren büyük bir kültür merkezi haline gelmesine etki ettiğini görmekteyiz ki, M. Ö. VI.yy.dan sonra kent devletlerinin ekonomik koşullarının da etkisiyle demokrasi ve kültür merkezi olma özelliğinin daha da ön plana çıkmasında yüksek düzeydeki eğitim-öğretimin etkisi olmuştur (Yaraş, 1993-1994: 50). Eğitim kurumları içinde özellikle Batı Anadolu'da gelişmeye gösteren yapılardan biri Gymnasionlar'dır. Gymnasion (to gumnasion) kelime olarak anlamı "çıplak" olan "gymnos"tan türemiştir. Avrupa dillerinde lise eğitiminin yapıldığı yer için kullanılan "gymnasion" kelimesi de buradan gelmektedir (Üreten 2006: 210). Geç Roma döneminde, gymnasion-hamam komplekslerinin ortak kullanımı nedeniyle bu yapının adlandırılmasında terminolojik sorunlar ortaya çıkmış, aynı yapı kompleksi için antik

kaynaklarda veya modern yayınlarda Gymnasion terimi kullanılırken, kimilerinde Palaestra, bazılarında Hamam/Therme veya Gymnasion-Hamam kompleksi terimi kullanılmıştır (Yaraş1993-1994: 52). Bu bilgilerden, bu yapının kütüphane özelliği taşıyan eğitim kurumu olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Yunan ve Roma’da erkek çocuklarının düşünsel ve bedensel yönden eğitildikleri, öğrenim gördükleri ve spor etkinliklerinde buldukları yapı kompleksi (Üreten, 2006: 210) olan gymnasionlar, M. Ö. VI.yy. dan M. Ö. II.yy.a kadar Grek kolonizasyonu nedeniyle genellikle Batı Anadolu kıyılarındaki kent devletlerinde inşa edilmiş bu yapıların bu yüzyıldan sonra Lykia hatta iç ve güney Anadolu’da da inşa edilmeye başladığı görülmektedir (Yaraş, 1993-1994: 51). Helenistik dönemde sayılarında bir artış görülmeyen bu yapılara Roma sürecinde özellikle Batı Anadolu’dan başlayarak hamam yapılarının eklendiği görülmektedir ki böylece fiziki yapısı değişen bir kompleks yapı haline gelmiştir. Erken dönemlerde kentin dışında ancak ana yollar üzerinde yapılan Gymnasionlar, Helenistik çağda şehir içlerine taşınmış olup büyüklükleri kentin nüfusuna, siyasi açıdan önemine ve sosyo-kültürel açıdan gelişime göre değişmektedir ve bu yapılar, şekil olarak benzedikleri için Alabanda ve Kinidos gibi bazı yerleşmelerde araştırmacılar tarafından “agora” olarak ifade edilmiştir (Yaraş, 1993-1994: 52-53). Batı Anadolu’daki yer alan Gymnasionlar’ın bulunduğu bazı kentler şunlardır:

“Aigai(Nemrut Kale), Assos (Behram Kale), Kyme(Nemrut Kale), Pergemon (Bergama 2 adet), Kios/Prusias (Gemlik), Kyzikos (Erdek), Nikaia (İznik), Ephesos (Selçuk 4 adet), Erythrai (Ildırı), Kolophon (Değirmendere), Lebedos (Ürkmez), Magnesia ad Meandrum (Ortaklar), Magnesia ad Sipylum (Manisa), Miletos (Balat), Nysa (Sultanhisar), Priene(Güllübahçe 2 Adet), Smyrna (İzmir 3 adet), Teos (Sığıcak), Thyateira/Thyatire (Akhisar), Alabanda (Araphisar), Bargylia (Varvil), Iasos(Kıyı Kışlacık 3 adet), Halikarnossos (Bodrum), Kinidos (Datça), Mylasa (Milas), Sebestopolis (Kızılcıca), Strataonikeia (Eskihisar), Tralles (Aydın), Appollonis (Mecidiye),Sardes (Salihli),Thyateira (Akhisar), Antiphellos (Kaş), Arykanda (Arif), Kadyanda (Üzümlü), Ksanthos / Letoon (Kınık/Bozova), Kyaneai (Yabı-Yavu), Myra (Demre), Telmessos(Fethiye)” (Yaraş, 1993-1994: 54).

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Batı Anadolu, Helenistik ve Roma sürecinde önemli bir bilim ve kültür merkezi olarak kültürel bir birikim oluşturabilmiş bir sahadır. Dolayısıyla bu alanın, dünya uygarlığının gelişmesinde katkısı olacağı muhakkaktır. Bu bilgi birikiminin, Selçuklu sürecindeki kültürel gelişime katkısının olacağını da söylememiz mümkündür.

Batı Anadolu’da Roma hakimiyetinin başlangıcı M.Ö 133’te Bergama Krallığının Roma’ya iltihakıyla başlamıştır ve M.Ö. 30 senesine kadar geçen sürede de Fırat boyuna kadar uzanan topraklara kadar genişlemiştir (Cezar, 1977: 475). Roma imparatorluğunun askeri alandaki başarılarının yanında, kültür tarihi açısından bakıldığında da şehirleşmedeki medeniliği dikkat çekicidir ve en önemli katkısı Kıta Avrupa’sına şehir kavramını tanıtmasıdır (Dawson, 1997: 27). Etrüsk ve Klasik Yunan kültürü etkisiyle önceleri Makedonya ve Yunanistan, daha sonra Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz’e yönelen Romalıların III. yüzyılın sonunda en belirgin özelliği temelde bir Akdeniz kavimler topluluğu olmasıdır ve Akdeniz bu imparatorluğun siyasal ve ekonomik birliğin güvencesi konumundadır (Pirene, 2000: 11). Dolayısıyla Roma bu sahadaki etkinliği sürekli kılma yoluna gitmiştir. Bu sahada Anadolu, Akdeniz’in Avrupa’yı Asya’ya bağlayan köprüsü konumunda olması ve önemli bir ticaret noktası olması nedeniyle de Romalılar tarafından hakimiyeti elde geçirmek ve elde tutmak için mücadele edilen bir alan olmuştur.

Romalılar Anadolu’ya girmeye başladığında, Anadolu’nun en çok şehrin olduğu, en canlı sahası Batı Anadolu olması sebebiyle, bu sahadaki canlılığı koruma yoluna gittikleri gibi kendileri de Batı Anadolu’da yeni şehirler kurmuşlardır (Cezar, 1977: 475). Anadolu’daki hakimiyetlerinin devamı için sadece askeri gücün yeterli olmadığını farkında olan Romalılar gerek oluşturdukları teşkilatlanma ile gerekse politikaları ile de Anadolu’da etkili olma yoluna gitmişler ve bunu sağlayabilmek adına da yol yapımına önem vermişlerdir.

Yüzyıllarca egemen olmak için toplumların mücadele ettiği bir saha olan Anadolu’da etkili olmak, stratejik açıdan çok önemli bir saha olan boğazların hakimiyetine bağlı kalmıştır (Runciman, 1947:551). Bunun sebebi de tüm yolların Orta Anadolu’dan geçmesine bağlanabilir. İşte bu sebeple Romalılar Anadolu vilayetlerinin önemini kavrayarak mükemmel bir yol şebekesi ve bir çok yeni şehirler kurmuşlardır. Etkin bir yol şebekesi, hem ele geçirilen toprakları ekonomik olarak imparatorluğa bağlamakta, hem de askeri açıdan önem taşımaktaydı. Bu nedenle Romalılar, bir yandan var olan yolları sürekli onararak kullanımda tutmuş diğer yandan da yeni yollar inşa etmişlerdir. Roma egemenliğinden çok önce Batı Anadolu’da şehirlerin kurulduğu, şehirlerde

kültürel hayatın geliştiği, ticaret ve zanaatların geliştiği görölmektedir ki zaten bu nedenler Roma'yı Anadolu'ya çekmiştir.

Roma'nın Anadolu'ya hakim olduktan sonra uyguladığı politikalar aslında sömürü niteliğindedir denebilir. Roma İmparatorluğu'nun işgal ettiği Anadolu topraklarında oluşturulan eyaletler imparatorluğun olduğu kadar kişiler için de başlıca zenginlik kaynağı olmuştur. Eyaletler Roma halkının ganimeti sayılmaktadır. Halkın elindeki altın ve gümüş alındığı ve askerler de geri kalanını yağma ettikleri görölmektedir. İmparatorluk, maden ve taş ocaklarına, tuzlalar, tersaneler, ormanlar ve her türlü taşınmaz mala el koyarak elde edilen zenginliği Anadolu'dan Roma'ya aktarmıştır (Tanilli, 1988: 464). Bu sebeple Anadolu'daki hakimiyetlerini sürekli kılmak adına yol yapımına ve tamirine yani Anadolu'nun imarına özen gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Romalılar ilk olarak İç Anadolu'yu, Ege bölgesindeki eski yollara ve Suriye üzerinden Mısır'a bağlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Önce Konya'yı Antakya'ya, Kayseri'yi Fırat havzasına bağlayan iki yol yapmışlardır. Ayrıca Adana-Mersin üzerinden batıya uzatılan bir yolla da Aspendos'a ulaşmışlardır. Hadrianus döneminde Antalya ile Efes-İzmir çevresindeki ve Sard'a uzanan yolların düzenlenerek zenginleştiği görölmektedir. Porsuk vadisine rastlayan Kütahya yolu da önemli bir güzergahtır ve Eskişehir ve Gordion'dan Ankara'ya, Batı Anadolu'da da Bergama'dan Cyzikus ve oradan da İznik'e uzanan bir yol yapıldığı görölmektedir (Cezar, 1977: 477-478). Kısaca ifade edilen bu yol güzergahlarının Anadolu şehirleşmesine katkı sağladığı açıktır.

Anadolu tarihi coğrafyası ile ilgili olarak Ramsay tarafından verilen bilgiler ışığında Roma dönemindeki Batı Anadolu yol şebekesi incelendiğinde bölgenin doğu ile ticaret yapabilmek adına liman kentlerinin önemli bir konuma sahip olduğunu anlamaktayız. Side ile Antalya (Attalia) Pamphylia'nın; Telmessos, Ephesos Lykia'nın; Miletos Celaenae ile Yukarı Meander'in önemli limanları konumunda olup bu merkezlere her yerden yollar uzandığı ve Toros Dağları nedeniyle de Adalar denizinin yol güzergahı oluşturulmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır (Ramsay, 1960: 59-60). Efesos'tan önce Miletos bölgede daha etkili bir liman olmuş ancak İran hakimiyetiyle birlikte bu bölgedeki etkinliğin azalmıştır. İzmir'den uzanan demir yolları eski yolların yerini almıştır. Bu yollardan biri Hermos vadisinden Philadelpheia (Alaşehir) giden yoldur ve

bu yol eski Kral Yoludur. Diğer yol İzmir'i Ephesos, Meander vadisi ve Apameia-Celaenae ile birleştiren Batı Ticaret Yoludur (Ramsay, 1960: 52-63).

Roma sürecindeki Batı Anadolu'da M.Ö. 130 senesinde Ephesos'dan Magnesia, Tralleis, Antiocheis, Leodiceia ve Apameia'ya¹ uzanan yolların kullanıldığı ve geliştirildiği görülmektedir. Apameia-Takina-Kibyra ile Laodiceia-Themissoninon-Kibyra yolu ile Ephesos-Metropolis-Smyrna-Cyme-Marinna(Myrina)-Ela-Pergamo-Argesis Phemenio-Cyzicos kentler arasındaki yollar Roma sürecinde yapılmıştır. Bu kentlerden Smyrna'dan Ephesos'a giden yol İzmir'in güneybatısındaki bir kapıdan başlamakta Pagos'un batısından geçmektedir. Smyrna'dan Pergemos'a ulaşan yol burada çatallaşmaktadır. Yollardan biri Adramyttion'la Troad'a, biri Cyzicos'a ve biride Miletopolis'e gitmektedir. Pergemos'tan biri Cyzicos' biri Miletopolis'e giden bu iki yol Marmara Denizine giden iki yoldur. Pergemos'tan Germe, Naksar ve Sardis'ten geçerek Lykos üstünden Laodiceia (Denizli) giden yollarla kıyı şeridi birbirine bağlanmaktadır. Yine Pergemos ile Apollonia arasında bağlantıyı sağlayan bir yol bulunmaktadır. Kıyı şeridini iç bölgelere bağlayan yollardaki en mühim kavşak ise Dorylaion (Eskişehir)'dur. Buradan iç bölgelere uzanan yollar iki ana yol üzerinden kollara ayrılarak Anadolu'nun İç, doğu ve güney bölgeleriyle bağlantıyı sağlamaktadır (Ramsay, 1960: 178-194)². Bölgedeki ticaret etkinliği nedeniyle kentler arasındaki ticari rekabet üzerinde de duran Ramsay'ın verdiği bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki; Batı Anadolu, doğu ile batı arasındaki ticaret akışını sağlayan merkez olması nedeniyle bu süreçte gelişmiş bir yol şebekesine sahiptir. Bu yol şebekesi ile Roma, hem ticari gelirler elde ederken hem de siyasi hakimiyetini sağlamlaştırmıştır.

Roma İmparatorluğu, Anadolu'da gelişme halinde olan bu yol ve üzerindeki şehirlerde etkinliğini devam ettirdi. Çanakkale üzerinden geçen yol eski önemini kaybetse de özellikle Adalar denizine inen yollar ve üzerindeki yerleşmeler gelişimlerini arttırdılar.

---

¹ Apameia şehri ile ilgili bilgiler incelediğinden farklı yerlerin ifade edildiği ile karşılaştık. Bu şehri Ramsay, eserinde bugünkü Mudanya'nın yanında olarak ifade etmektedir. (Ramsay 1960: 195). M. Cezar da aynı sahayı ifade etmektedir. (Cezar 1977: 483). Ancak şehrin yeri ile ilgili olarak Tuncer Baykara ve Işın Demirkent bu yerleşmenin Dinar kenti olduğu noktasında hem fikirler. (Baykara 1990:106; Demirkent 2005a: 139). Afyon Müze müdürlüğü tarafından Apameia Tiyatrosu kazı çalışmasının yapıldığı bilgisi bu şehrin Afyon ilindeki Dinar ilçesinde olduğunu teyit eden bir durum olarak yorumlanabilir. (Afyon Valiliği 2004: 59).

² Roma döneminde yollara dikilen mesafe taşları üzerindeki rakamlardan yola çıkarak şehirler arasındaki uzaklıklarla ilgili bilgiler de sunulmuştur. Batı Anadolu'daki bu şehirler arasındaki yolların mesafeleri için aynı eserden bilgi alınabilir.

Roma ile münasebetlerin artmasına bağlı olarak Ephesos'un önemi arttığı gibi buraya ulaşan yolda Laodikeia'dan (Denizli) itibaren Kuzey ve Orta Anadolu'da yeni şehirler kurularak Suriye'ye kadar uzanan yol güzergahı oluşturulduğu Helenistik süreçten sonra Roma devrinde, buraların tam bir şah_rah niteliği kazandığı görülmektedir (Baykara, 1990:19). Anadolu'daki yolların yapımında başlıca amacın ülkeyi Roma'ya bağlamak olması nedeniyle tüm yolların doğu-batı istikametinde oluşturulduğu kaynaklarla teyit edilmiştir. Roma yol sistemi içinde bütün mahsullerin Ephesos limanında toplanarak oradan da Batı Roma'ya sevk edilmesi Ephesos'u Anadolu'nun Batı'ya açılan kapısı durumuna getirmiştir. Batı Anadolu içinde önemli bir yeri olan İzmir'in Helenistik çağdan ve Roma çağından beri Anadolu ile ilişkisinin hep aynı kaldığı görülmektedir ve bu ilişki, "Gediz vadisinden Alaşehir'e Kral yolu, Efes-Menderes-Dinar üzerinden doğu ticaret yolu, kuzeye ve Yamanlar dağı'nın batı yakasından geçen bir yol ve ayrıca İzmir'den kuzeye kayak seferlerinin" (Kuban, 2001a:60) yapılabilmesiyle alakalıdır. Roma çağında doğu-batı istikametinde uzanan yollar ve şehirlerin alçak alanlara doğru inişi Bizans döneminde büyük ölçüde değişmiş olduğu Çavdar-hisar'ın Bizans döneminde önemini yitirmesinden anlamaktayız ki, bu yörede İstanbul'a giden yollar üzerinde Kütahya'nın bulunmaması buna kanıttır. Roma döneminde Anadolu'da özellikle Batı Anadolu'da görülen bu gelişme Anadolu'nun diğer bölgelerinde gözlenmemektedir (Baykara, 1990: 19; Cahen, 1994: 79). Şehirlerdeki nüfus sayıları incelendiğinde bu daha da iyi anlaşılmaktadır. Roma döneminde Batı kıyılarındaki şehir kültürünü gösteren demografik bir sonuç İzmir'den verilebilir. Bu dönemde İzmir'de nüfusun 100.000 civarında olduğu tahmin edilmekte ve bu nüfusun kapladığı alanın sonraki çağlarda boş kaldığı bilinmektedir. Özellikle Karataş-Göztepe yönünde-muhtemelen sur dışı- mahalleler ortadan kalkmış; fakat kuzey ve doğuda yerleşmelerin aynı kaldığı bilinmektedir. "Roma döneminde şehrin doğu yönünde daha geliştiği ve şehrin Metroon'a uzadığı ve kentin Klazomenai, Kofolon, Sardis ve kuzeyde Gediz'i kapsadığı bilinmektedir" (Kuban, 2001a:60).

Roma imparatorluğunun Anadolu'daki hakimiyetiyle birlikte Anadolu'ya göçler artmış ve genellikle de Efes, Bergama, Priene ve Edremit gibi gelişmiş şehirler tercih edilmiştir. "M.Ö. 88'de Efes'in dini cemaatin tuttuğu kayıtlarda burada 80 bin kişinin yerleştiği anlaşılmaktadır (Cezar, 1977:479). Batı Anadolu'daki şehir hayatının canlılığı nüfus hareketleriyle gözlenmekle birlikte demografik bazı verilerden de Roma dönemi

şehirleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Demografik sonuçlar çok farklı rakamlar verse de en azından şehirlerdeki kalabalıklığın varlığını kanıtlar niteliktedir. Bu demografik bilgilerden ilki Broughton'un buna göre:

Tablo 1. M. S. II.yy.da Batı Anadolu Şehirlerindeki Tahmini Nüfus Sayıları

İzmir	200.000
Efes	225.000
Milet	100.000
Bergama	200.000
Cyzikus	150.000

Kaynak: Cezar (1977:480)

Russel Batı Anadolu'daki şehirlerin aynı süreçte nüfusunu daha az ifade etmektedir. Ancak bu demografik bilgilerde rakamlar arasında farklar olsa da en azından şehirlerde kalabalık bir nüfus olduğunu bize göstermektedir. Russel'e göre şehir nüfusu:

Tablo 2. M.S.II. ve III.yy.da Batı Anadolu Şehirlerindeki Tahmini Nüfus Sayıları

İzmir	90.000
Efes	51.000
İzmit	34.000
Bergama	24.000
Cyzikus	24.000
Mytilene	23.000
İznik	18.000
Milet	15.000

Kaynak: Cezar (1977:480)

Batı Anadolu yaklaşık M. Ö. 200'den itibaren Akdeniz'in en büyük güç odağı haline gelen Roma İmparatorluğunun merkezi haline gelmiştir. Anadolu, bu süreçte M.Ö.100'den itibaren Fırat'a kadar eyaletlere ayrılmış, "Asia, Pontos, Bithynia, Galatia, Kappadokia, Kilikia, Lykia ve Pamphylia olarak oluşturulan bu eyaletlerle"(Mitchell, 1977:196) şehirleşme süreci gelişmiştir. Bu süreçte kentlerdeki fiziksel yapılara baktığımızda değişimler fark edilmekte, büyük ve gösterişli yapılar karşımıza çıkmaktadır. Geç Roma döneminden önce varlıklı kişilerin büyük kamu yapıları yaptırdığı ancak bu geleneğin Geç Roma sürecinde değişmiş ve kamu yapıları inşa etme geleneği yerini büyük özel konutlar inşa ettirmeye bırakmıştır. Roma seçkinlerinin işlerini evlerinde yapmaları evlerin dizaynını da buna göre oluşturmalarına sebep olmuştur. Değişim dini mimari de kendini göstermiş, büyük bazilikalar, Hıristiyanlığın resmi din oluşundan sonra yerini kiliselere bırakmıştır. Bunun birlikte "Kentlerdeki büyük ve gösterişli evler Geç Roma döneminin tipik ev modeli şeklinde algılamak doğru bir yaklaşım olmaz" (Mitchell, 1977:204); çünkü halkın tamamı kentlerde yaşamadığı gibi bu tarz büyük binalar inşa edebilecek sermaye birikimine de sahip değillerdir. Bu sebeple Geç Roma sürecindeki kent olgusunda yoğun bir imar faaliyeti yaşandığını düşünmek doğru olmaz.

Anadolu'da var olan bu gelişmeler bizi Roma döneminde Anadolu'nun batı yakasındaki yerleşmelerin gelişmiş bir şehir kültürüne sahip olduğu sonucuna götürmektedir. Roma sürecinde kalan yol sisteminin Bizans sisteminde kullanıldığı gibi Türkler tarafından da kullanılmaya devam etmiştir (Vryonis, 1971: 30). "Selçukluların ise Anadolu'da yol sistemi ve imar faaliyetlerini Roma güzergahında ve Roma harabelerinden istifade edilerek oluşturduğu"(Baykara, 1990:20) düşünülürse Selçuklu Anadolu'nun yol güzergahlarının belirlenmesinde yoğun bir Bizans tesiri olmadığı sonucu da çıkmaktadır. Bu noktada Roma döneminde Anadolu'nun şehirleşmesi adına oluşturulan yolların Selçuklular sürecinde de kullanılması Selçuklu devletinin Anadolu'yu mamur hale getirme politikasında Roma etkili bir bakış açısı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Roma döneminde kurulan bazı şehirlerin Bizans ve Selçuklular tarafından kullanılmaya devam etmesi Anadolu'da Roma kültür izlerinin daha baskın olduğu sonucu da ifade edilebileceği gibi bugün bile kullanılan yolların bu yol güzergahları olduğu düşünülürse, kültürel etkileşimin bugüne uzanan boyutu da ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlardan Roma'nın Anadolu'ya hakim olma sürecinin gerçekleşmesiyle beraber Anadolu'nun şehirleşme sürecinin de başladığını anlamaktayız. Oluşturulan yol sistemi Anadolu coğrafyasındaki şehirleşmenin alt yapısını oluşturduğunu kanıtlamaktadır. Bölgeye gerçekleşen göçlerle Anadolu'nun bu süreçte demografik olarak arttığı, şehir hayatının da Roma tarzında gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bütün bunlardan çıkan sonuç sömürgeci ve merkezi yapıyı koruma amacı taşıyan Roma İmparatorluğunun, Anadolu'yu şehir kültürüne sokmuş olduğudur. Ayrıca Gymnasionlar'ın Roma sürecinde fonksiyonlarının değişimi ve agora olarak kullanıldığına dair bilgilerden, Roma döneminde dini, siyasi, ticari, hukuki, yönetsel ve kültürel merkez olarak kullanıldığı ve Roma döneminden itibaren şehirlerde fiziki olarak merkezi bir bölgenin oluşturulduğunu göstermektedir. Bu geleneğin Bizans sürecinde devam ettirilmesi ve Selçuklular sürecinde de bu türden fiziki örgütlenmenin (Ahmedek gibi) oluşturulması şehirleşme üzerinde Roma etkili bir yapılanmanın Anadolu'da uzun yıllar devam ettirildiğini ve bunun Selçuklular dönemine de yansıdığını göstermektedir.

1. 2. Bizans Dönemi

Medeniyetlerin geliştiği yerlerin şehirlerin olduğundan hareketle Bizans dönemindeki şehirlerdeki yapılanma üzerinde yoğunlaşarak Bizans sürecindeki kültürel yapıyı izah etmeyi amaçlıyoruz. Bu noktada ifade edebileceğimiz ilk tespit, Anadolu'daki şehir kültüründe değişimlerin başladığı süreç Roma'nın son dönemi Bizans'ın ilk zamanlarıdır. Antik dönemde başlayan (III.yy.) kentsel küçülme 4. yy.da daha da belirginleşmiştir. "Yerleşim düzeninde antik çağın kentsel düzen kavramının yerini ortaçağın rastlantısal, organik yaşamına terk ettiği görülmektedir" (Tanyeli, 19???: 407-408). Anadolu'da birçok kentte görülen bu değişim ve yeniden yapılanma Konstantinopolis'te 324 yılından itibaren görülür. İstanbul'un bir merkez olarak belirlenmesi aslında Roma imparatorluğunun merkezi bir idari sistemi sağlamadığının kabulünden sonra gerçekleşmiştir. Antik devirde çok önemli olan Efesos' un, Anadolu içinde kenarda kalması siyasi gücü, bölgenin kuzeybatısında başka bir merkez aranmasına yöneltmiştir. Ve artık kuzey ve kuzey batı alanları önemli merkezler olarak yükselişe geçmişti. Diocletion devrinde 293 yılında Nikomedia Doğu'nun başkenti olarak belirlenmişse de bu başkentlik uzun sürmemiş ve 330 tarihinde İstanbul Bizans'ın yeni başkenti olmuştu (Runciman, 1943:551). İstanbul'un artık Roma'nın

yerini almasıyla Roma'ya uzanan yollar önemini kaybetmiş, dolayısıyla da Batı Anadolu'daki şehirler eski zenginliğini ve kalabalıklığını yitirmiştir.

Erken Bizans devrinde Roma çağına ait şehir sayısı gerilemiştir. Milat yılında Asya eyaletinde 282 olan şehir sayısı V. yy.da 225'e inmiştir ve Antik "polis" geleneklerinin yıkılışı sürecinde eski yollar üzerindeki şehirlerin nüfusları da gerilemiştir. Bu dönemde geniş alanlı antik şehir surları incelendiğinde nüfusun azalmasına bağlı olarak şehirlerin alanlarının küçültüldüğü ve surların yer değiştirildiği görülmektedir. Sayısı çok az olan bu yerleşim birimlerine aslında şehir demek pek doğru olmamakla birlikte kaynaklar bunların birer büyük köyden ibaret olduğu konusunda hem fikirdir (Baykara, 1990: 24; Demir, 2003: 61; Tanyeli, 1987: 17-18).

Bizans dönemi şehirlerinin Roma şehirlerine göre en önemli değişimi, şehirlerin akropollere çekilmesi veya etraflarına sur inşa edilmesidir. Bu sur içine çekilme nedeni aslında Arap istilasının başlamasıdır. İlk kuruluşu Helenistik dönemde gerçekleşen şehirlerden, "İznik'in surlarla çevrilmesi, Milet'in tiyatro tepesinin sığınma yeri olarak kullanılmaya başlanması, Efes, İzmir ve Bergama'da yeni oluşturulan yerinde etrafının çevrilmesi"(Cezar, 1977: 483-484) Bizans şehrinin fiziki görüntüsünün değiştiğini gösteren izlerdir.

Şehirlerde geç dönemlerde oluşan gelişmeler buralardaki Bizans yapılarını yok etmiş olmakla birlikte Ephesos, Miletos, Aphrodisia , Priene ve Side gibi kentler de Bizans evlerine rastlanmaktadır (Eyice, 1977:208). Bu evlerin yapı özellikleri incelendiğinde birçok Türk evinde olduğu gibi Bizans evinin ana odası birden fazla amaca hizmet etmektedir. Çoğu durumda yaşama, uyuma ve ev işleri tek odada sürdürülmüştür. Kent sakinlerinin çoğunun atalarıyla aynı evleri kullanmaya devam ettikleri görülmektedir. "250-300 yıllık dönem boyunca ailenin aynı topraklara sahip olup geçimini aynı kaynaklardan sağladığı ve aynı yada benzer evlerde yaşadıkları görülmektedir" (Mitchell, 1977:204). Bizanslıların ovalarda yaptıkları evlerin duvarları, yıkılmış antik yapılardan toplanan kesme taş, ocak taşı, tuğla ve kiremit parçaları gibi malzemelerle yapılmıştır. Duvarların iç ve dış yüzeyini sabitleyecek harç, topraktan yararlanılarak yapılmış, ayrıca taş duvar teknolojisine ilişkin hiçbir birikime rastlanmamıştır (Rheidt, 1977:230).

Anadolu'da Bizans dinsel mimarlığı, Bizans sanatının anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bizans sanatında hem geleneksel mimari, hem de yerel biçimler uygulanmaktadır. Ayrıca yapı malzemesinde çeşitlilik görülmektedir. Örneğin "Ephesos ve Side de devşirme malzeme, Lykia'da moloz taş kullanılmış, ormanlık arazilerde de ahşap malzemeler kullanılmıştır" (Eyice, 19???: 210). Evlerin planları bölgeden bölgeye farklılık göstermekle birlikte büyük merkezlerde ve Ege kıyılarında Helenistik özellikler egemendir ve evler iki katlı olarak da görülmektedir. "Çoğunlukla tek katlı, avlulu evlerden oluşan yerleşmelerde kanalizasyon yada sağlık sistemleri yoktu; plansız, yöre topografyası ve eski kalıntılara göre düzenlenmişlerdi" (Rheidt, 19???: 231); dolayısıyla modern köy yerleşmelerinden çok az farklı bir kent görüntüsüne sahiptirler. Tarım ürünlerinin satıldığı yerel pazarların dışında bütün ekonomik işlevlerden yoksun Bizans kentleri, ne Antik çağdaki ne de modern anlamdaki kentlerin görüntüsüne sahip olmasalar da kentler, eyalet metropolisleriydi ve bu sıfat kilise örgütünün varlığından kaynaklanmaktaydı.

Bizans sürecinde kent yaşamındaki belirgin bir değişim sur içinde ölü gömme geleneğidir. Antik süreçte görmediğimiz bu olguyu sadece Anadolu'da yaşanan bir değişim gibi algılamak da doğru değildir. Çünkü Akdeniz havzasının genelinde olan bir değişim olduğunu da belirtmekte fayda var. Sadece yerleşim alanında değil ikamet edilen yapıların içine dahi ölülerini gömme alışkanlıklarının edinildiğini görmekteyiz (Tanyeli, 19???: 409). İlk Bizans döneminde zenginler, klasik dönemde yaşamış ataları gibi anıtsal lahitlerle gömülüyordu. Bunlar genellikle mermerden yapılıyor ve günün önde gelen sanatçıları tarafından heykellerle süsleniyordu. Sıradan insanların sur dışındaki mezarları kullanmaları bekleniyorsa da , kent içindeki kiliselerin bahçelerinde mezarlıklar yapılmaya başlamış, her iki durumda da, mezarlar üzerinde ölen kişinin adı ve işi, akrabalarının iyi dilekleri yazılı ve bazen de kabartma portreleri bulunan mezar taşlarıyla belirleniyordu (Rice, 1998: 187). Paganlık sürecinde olduğu gibi cenaze törenlerinde profesyonel ağlayıcılar tutulur ve ölen kişi doğduğu yere gömülürdü. Yasaklanmasına karşın gömüte eşya koyulma geleneği XV.yy.a kadar devam ettirilmiştir. Ölünün arkasında yas tutulur, yakınları kırk gün siyah, daha sonra gri-siyah, sonrada gri elbiseler giyer ve yas süresince yıkanılmaz, tıraş olunmazdı (Ertuğrul, 1990: 31). Bu noktada Türklerle benzer özellikler olduğunu söylemek gerekmektedir. Ancak bu benzerlik, Selçukluların Anadolu'ya gelişinden sonra oluşan etkileşimdir

demek uygun değil. Çünkü özellikle cenaze törenlerinde karşımıza çıkan bu benzerliği Anadolu tarihindeki Türk dönemine bağlamak uygun değildir. Bu noktada bu geleneklerin, inanılan din ve inanışların etkisiyle Türklerin Orta Asya'daki sürecinde oluştuğunu söylemeliyiz¹.

“Ortaçağ şehirleri bir kale ve idari merkeze sahip sosyal örgütlenmenin henüz gerçekleşmediği sürekli ikametgah merkezi konumunda olup daha çok bir kasaba görünümündeydi ve Bizans şehirleri de kasaba görüntüsündeydi” (Demir, 2003:61). IV.yy.dan itibaren bazı araştırmacıların “şehir-köy” dedikleri yerleşmeler görülmeye başlamıştır. Bu yerleşim yerlerinin ekonomileri tamamen ziraata dayalıdır ve Bizans sürecinde oluşan bu yeni yerleşmelerin Roma dönemi merkez ve yol üzerindeki “polis”lerden ayrı olarak gelişmiştir. Buralarda yaşayan insanların ihtiyaçları çömlekçi, demirci, doğramacı, çırpıcı ile gıda maddesi imal ve satıcıları tarafından karşılanmıştır. Bizans köylülerinin kendi ürettiklerini kırsal alanlarda kurulan panayırarda satıp, kendilerinde yapılamayan eşyaları da gezici satıcılardan almaktaydılar. Küçük şehirler (kasabalar) işte bu köylerin ziraat ürünleri için bir pazar konumundadırlar ve buralardaki sanat erbabı da hem kasaba halkının hem civar köylülerin ihtiyaçlarını karşılamışlardır (Baykara, 1990: 23).

Büyük şehirlerin bazıları idari merkez olmaları nedeniyle bazıları da sanayileri ile ön plana çıkmıştır. Buralarda hem halkın ihtiyacı için çalışan sanatkarlar hem de bu yörede temin edilemeyen ihtiyaçları karşılayan tüccarlar yaşamamışlardır. İmalatçılık yapan halkın yiyecek ihtiyaçları ziraat bölgelerinden getirilmiştir. Diğer taraftan Ephesos gibi bazı şehirler geniş çaplı iç ve dış ticareti düzenlemişlerdir. Bunların yakın çevrelerinde ziraat toprakları bulunmakta ve ihtiyaçları buralardan temin edilirken İstanbul gibi şehirler tamamen tüketici pazarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul için sanayi kenti düşüncesi ön plana çıksa da aslında bu süreçte üretimden çok bir tüketim alanı olarak yorumlanabilir (Baykara, 1990: 24). Şehirlerde esnafların genellikle mallarını dükkanlarında sattığı bu nedenle de tüccar sınıfının çok gelişmediği görülmektedir. Pazar yerlerinin güvenliği için genellikle sur dışında ve açık alanlara kurulduğu ve aynı uygulamanın panayırlar içinde geçerli olduğu bilinmektedir.

---

¹ Türklerin inandığı dinlerle ilgili detaylı bilgi için bakınız: KAFESOĞLU, İbrahim (1997), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul

Bizans şehirleri ile ilgili bu iktisadi bilgiler doğrultusunda şehirlerdeki çöküşün sürecini anlayabilmek için bunun sebepleri üzerinde durmak gerekmektedir. Bizans şehirlerindeki çöküşünü hazırlayan ilk gerekçeler aslında siyasi ve askeri etkenlere dayanmaktadır. Bu süreçteki ilk savaşlar İran ile yapılmıştır. Bizans'ın İslam devletiyle ve İran'la yaptığı savaşlar neticesinde şehirdeki küçülme ve kale ve şehir diye ifade edilen iki türlü yapılanma VII. ve X.yy.lar arasında gerçekleşmiştir (Baykara, 1990:29-30). Bizans döneminde VII. yy.dan itibaren kent olgusuna baktığımızda ekonomik çöküşle birlikte kent olgusunun çöktüğü görülmektedir. VII.yy.dan başlayarak gündelik işlemlerde kullanılan Bizans bakır parasının giderek azaldığı görülmekte ve yerini takas almakla birlikte Anadolu'da Batı ile Orta ve Doğu Anadolu arasında belirgin bir farklılık oluşmuş, Batı daha üretken bir yapı oluşturmuştur (Tanyeli, 19???: 408).

Bu savaşlar neticesinde Anadolu tahrip olmuş, idari sistemde “thema”ların kurularak taşrayı merkeze bağlamak gayesiyle askeri gayelerle yeni bir idari teşkilatlanmanın yapılmasına sebep olmuş dolayısıyla şehirlerdeki çöküş devam etmiştir. Bu süreç Araplarla yapılan savaşlarla daha da etkisini arttırmıştır. Özellikle Mısır gibi Bizans'ın hububat deposu olan bir bölgenin kaybedilişiyle birlikte Marmara ve Ege'de zirai üretim artmıştır. Ayrıca denizlerdeki kontrolün de Araplara geçmesiyle beraber Akdeniz ve Ege denizindeki Bizans deniz ulaşımı aksamaya başlamıştır. Özellikle Batı Anadolu kıyı şehirleri zaten azalan ticaretlerini bu ortam sebebiyle tamamen kaybetmiştir. Bu süreçte Batı Anadolu'daki Miletos, Ephesos gibi kentler önemlerini giderek kaybederken Batı Anadolu'da sadece Antalya gelişmiş bir liman olarak varlığını devam ettirebilmiştir. Çevresinde bir ziraat sahasına sahip olan Antalya özellikle Mısır ile İstanbul arasında en kısa yol olması nedeniyle önem kazanmıştır. Antalya-İstanbul yolunda antik dönemlerde görülmeyen Isparta ve Burdur bu yola bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Baykara, 1990: 27).

Anadolu'nun Geç Antik ve Erken Bizans'taki kilise yapıları ve lüks konutları ve Antik dönemin düzenli şemasının bozulması aslında MÖ. VI.yy.da başlamıştır ancak bu yapının tamamen tahribi VII.yy.da başlayan Arap ve Pers istilalarıyla gerçekleşmiş ve VIII.yy.ın başlarında ise bir zamanların zengin kentlerinin büyük çoğunluğu yok olmuştur. Orta Bizans döneminde “askeri karakolların koruması altında askeri konutlar, kiliseler, manastırlar ve küçük dükkanlar yapılmış; merkezlere atanan piskoposlar

sayesinde merkezi yönetim işlevlerine sahip birer kent görünümü kazanmıştır” (Rheidt, 1977: 221) şeklinde iddialar olmakla birlikte Bizans şehirlerinin Türklerden önceki durumu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Bizans kentlerinin çökmemiş olduğuna dair görüşken diğeri ise Bizans kentlerinin Selçuklularda önce hem fiziki olarak hem de ekonomik olarak çöktüğü şeklindedir.

Sovyet araştırmacı Kazdan'ın nümizmatik araştırmalarla elde ettiği bulgulara göre günlük işler için kullanılan tunç para VII.yy.dan başlayarak giderek azalmıştır (Tanyeli, 1987:17). Bu görüşün tam tersini savunan ve Anadolu'da Türk döneminden önce canlı bir Bizans kentinin olduğunu iddia edenlerin başınca George Ostrgorsky ve S. Vryonis gelmektedir. Bu iddialarını piskoposluk kenti listelerine dayandırarak açıklamışlardır. Ancak sadece bu bilgiler doğrultusunda Anadolu kentlerinin canlı bir görüntüsünün olduğunu iddia etmek doğru bir yaklaşım olamaz. Partney ve Pinder tarafından yayınlanan en önemli piskoposluk listeleri VII., VIII., IX., I., III., X. ve XIII. listeler olup bunlar iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım metropolit ve başpiskoposluklar listesi, ikinci kısım ise her bir metropolite bağlı piskoposluklar listesidir. “Bu listelerde IX., III. ve XIII. de birinci kısım yoktur ve listeler çok düzensizdir. Bir piskoposluk başpiskoposluk derecesine çıkarıldığında yeni listeye geçirilirken eski listede de adı kalmaktadır” (Ramsay, 1960: 93), dolayısıyla sadece bu listelere dayanarak Anadolu şehirlerinin Bizans döneminde sayılarının fazla olduğunu ve gelişmiş bir şehir yaşamının olduğunu iddia etmek uygun düşmemektedir.

Sonuç olarak VIII.-X.yy.da Bizans'ın İran ve Araplarla yaptığı savaşlar Anadolu'daki yapıyı daha da zayıflatmış olduğu görülmektedir. Bu süreçte kırsal alanlar boşalarak açıktaki şehirlerin ticaret ve diğer imkanlardan yararlanması mümkün olmadığı için küçülmüş ve birer “kastron” veya “kastra” haline gelmişlerdir. Amarium, Nikea gibi büyük savunma şehirleri dışında yerleşmelerin kastralara çekilişi Anadolu'daki şehir çizgisindeki değişimin izlerinden biridir.

Süreç içinde şehirlerin azalan nüfuslarına bağlı olarak halkın ziraatçı karakteri ön plana çıkmıştır, Pazar ve panayırda ticari hayat devam ederken az da olsa komşu ülkelerle ticaret devam etmiştir. Ancak bu ilişkiler yeni şehirler yaratamadığı gibi var olan askeri amaçlı şehirlerin ise ulaşım ve diğer sebeplerden dolayı sınırlı bir yerleşim yapısı oluşturmuştur (Baykara, 1990:27-29).

Bu süreçle birlikte Anadolu'daki çok önemli bir liman olan Ephesos şehir sahasının gerilemeye başladığı, şehrin ancak mahalli bir ticaret merkezi konumunda olduğu görülmektedir. Aynı şehirle ilgili Speros Vryonis' in tam tersi bir profil çizmiştir. 780-797 yıllarında Ephesos'un ticari panayırlardan 100 paund değerinde yıllık vergi alan canlı bir liman kasabası olduğunu kaydetmiş, şehrin dünyanın çeşitli yerlerinden gelen tüccarlarla dolu olduğunu dolayısıyla da burasının içi boş, uyuyan bir kasaba olmadığını, tam tersi şehrin yerli ve evrensel bir ticaret merkezi olduğunu eklemiştir (Vryonis, 1971:5-6). Vryonis' in sadece bu şehirlerle ilgili değil Batı Anadolu'daki birçok şehirle ilgili aynı bilgileri vermektedir ki, Nicomedia, Pergamum, Adramyttium, Abydus, Cyzicus, Lampsacus, Pylae, Helenopolis, Abydus, Cius, Chalcedon gibi şehirlerin kimilerini liman kenti olarak kimilerini de ticaretin yoğun olarak yapıldığı ticaret kentleri olarak tanıttığını görmekteyiz (Vryonis, 1971: 6-7). Ancak bu yorumlar Anadolu şehrinin Bizans sürecindeki durumu ile ilgili taraflı tespitler olduğu sonucundan başka bir fikri akla getirmemektedir.

Batı Anadolu'nun doğuya ve iç bölgelere oranla daha kentleşmiş ve ticaret etkinlikleri daha yoğun, öteki yörelerin ise marjinal ve daha kırsal olduğu konusunda görüşler vardır (Tanyeli, 1987:16-20). Ayrıca Bizans ulaştırma sistemi deniz ağırlıklıdır. Suriye, Mısır ile yapılan ve Başkent için yaşamsal önemi olan ticaret ilişkisinde en önemli liman olan Antalya büyük bir kentken, çok önemli bir konumu olan Side için aynı ifadeler kullanılmamaktadır ve aynı çöküşün Perge'de de yaşandığı, metropolitenin 786-869 yılları arasında Sillyon ile Perge'nin birleştirilerek yeniden düzenlenmesinden anlaşılabilir (Pekman, 1989:45). Dolayısıyla deniz ulaşımının ön planda olduğu Batı Anadolu kentlerinde bu çöküşün görülmesi Doğu ve Orta Anadolu için daha kötü durumları akla getirmekte, dolayısıyla Anadolu'da bütünleşmiş bir yerleşme sistemi kurulamadığı sonucu çıkmaktadır. Ayrıca bu bilgilerle Vryonis'in Bizans kentleri için çizdiği olumlu tablodaki durumun taraflı bir gözlem olduğu anlaşılmaktadır. Batı Anadolu diğer alanlara göre gelişmiştir ancak bunu yüksek ticaret potansiyeline sahip kentler olarak iddia etmek de uygun değildir.

Dikkati çeken bir başka husus da Roma döneminden kalan şehirlerin isimlerinin Bizans sürecinde de kullanılmaya devam etmesidir. "Tralleis (Aydın_Güzelhisar), Laodikeia (Denizli), Kolessae, Apameia (Dinar_Geyikler), Appolonia_Sozopolis (Uluborlu),

Antiokhia (Yalvaç), Dorylaion (Eskişehir), Karaleia (Beyşehir), Nikea (İzmit), Ephesos (İzmir), Temenothyrai (Uşak)” bunlara örnektir ki (Baykara, 1990:30; Cahen, 1994: 191-192; İnce, 2004: 7); bu bilgiler isimlerin Selçuklular sürecinde çok fazla kullanılmaması Türkleştirme politikasının bir sonucu olarak değerlendirilebileceği gibi bu noktada bir Bizans etkisinin oluşmadığını da ifade edebiliriz.

Şehirlerin adlarından yola çıkarak yapılabilen bu tespitin yanında “Selçuklu şehirlerinin kurulurken ya eski yerleşim biriminin yakınında yada var olan yerleşimlerde geliştirildiğini” (Cahen, 1994:192) de vurgulamak da fayda vardır; ancak Selçuklu şehir düzenlerinin farklı bir şekilde gerçekleşmesinin beklenmesi de mümkün değil. Çünkü yeni gelen bu toplumun, yerleşim birimlerini oluştururken varolan yerleşmeleri yok edip, yeniden kurmak yoluna gitmesi gibi bir yaklaşım içinde olduklarını düşünmek çok mantıklı gibi gözüküyor. Var olan yapıları yıkarak yeniden inşa etme gibi bir uygulamaya gitmelerinin zaman, emek ve para kaybı olduğunu düşünürsek Selçukluların eski Bizans şehirlerinin etrafında yada var olan şehirde yerleşim sürecine girmeleri doğaldır. Ancak şehirlerin isimlerinin değiştirilmesi ve bu isimlerin genelde Roma döneminden kalma isimler olması şehir isimleri konusunda Batı Anadolu’da Bizans etkisinin olmadığı ifade edilebilir.

IX. ve X.yy.lar Anadolu’nun güvenlik ve ekonomik sorunlarının azalmasına, XI.yy.da ise hükümetin Anadolu idare teşkilatının bir ademi merkezîyet şekli almasına imkan sağlamış ve Bizans çöküş sürecine girmiştir. Bizans devleti, bu devirden XI.yy.ın sonuna kadar en iyi askerleri Anadolu’dan özellikle Toros ve Kapadokya’nın dağlı halkından temin etmekteydi. Hatta Bizans’ın en muktedir imparator ve devlet adamlarının çoğu doğum bakımından Anadolu’ya yahut da Anadolu ailelerinin mensuptular (Runciman, 1943: 553). Bizans savunması için önemli olan köylülere muntazam vergi ödemeleri koşuluyla askerlikten muaf tutulma uygulaması Bizans savunmasını çökertmekle birlikte Romanos Diogenes’in Anadolu seferlerinde yerli nüfusun yoğun olmadığı görülmektedir ve bunun sebebi de orduya katılmak istemeyen halkın şehirleri terk etmesinden kaynaklandığı bilinmektedir (Demir, 2002:324). Tabi ki bu durum Selçukluların Anadolu’yu fetihlerini kolaylaştırmıştır. 1025 den sonra İmparatorluk iktisadi ve içtimai bir çöküş sürecine girmiş ve bu değişim neticesinde devlet, feodal derebeylerinin güdümüne girmiştir. Aristokrat sınıfın köylü ve asker

elinde bulunan toprak sahiplerinin topraklarına el koymasý sonucunda büyük arazi sahipleri hem küçük sahiplerden vergi alırken hem de devlete vergi ödemekten kaçınır duruma gelmişlerdir (Şeker, 2000:26). Askeri çöküş aynı zamanda ekonomik çöküşü doğurmuştur. Küçük bağımsız köylü mülkleri ortadan kalmaya başlamış ve aristokrat bir toprak yapılanması gerçekleşmiştir (Charanis, 1984: 526-527). Dolayısıyla XI.yy.da Bizans şehirlerinin idari yapılanmalarında da değişimler karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılanmanın çoğu dini kuruluşlardan oluşturulmuştur. Şehirler, merkezîyetçi bir tutumla Konstantinopolis’ den idare ediliyor, resmi çalışanların içinde yerli halkın sayısı az olmakla birlikte hukuki işlerle, yönetimin günlük işleriyle, ordu ve polis meselelerinde din adamlarının etkisi vardır. Ordu yönetiminde resmîyet dini hiyerarşiydi yani piskoposlar, başpiskoposlar şeklindeydi. Dolayısıyla Anadolu XI.yy.da kasabalardaki dini kuruluş üyeleri ve onların vekilleri tarafından karakterize edilmiş ve kentsel yaşam din kontrolünde şekillenmeye başlamıştır.

Bu dönemde sadece başkente kent (polis) denilirken diğer yerleşmeler için kastron (kale) denmektedir. Ayrıca şehirlerde Bizans döneminden kalma konut tiplerinin olmaması Bizanslıların dayanıklı malzemedeki konut yapmadığı sonucu çıkmakla birlikte Batı Anadolu’da Miletos, Priene, Sardeis, Ephesos’da Orta ve geç Bizans konutları arkeolojik kazılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda genellikle kulübe olarak nitelendirilebilecek yapılardır (Tanyeli, 19???:410).

Anadolu’da Bizans döneminde kentsel yaşamın canlı olduğunu savunan görüşeler bu noktada çürümekle birlikte bu tezin yanlışlığını kanıtlayacak başka örneklerde çıkmaktadır. Örneğin Yalova yakınlarındaki Helenopolis o kadar metruk bir durumdadır ki Bizanslı yazarlar yöre halkının oradan “Eleeinopolis” (sefalet-kent) diye söz etmişlerdir. Bundan başka bir piskoposluk kenti olan Sardes’in yönetimi için atanan piskoposların burada hiç görev yapmadıkları, vakitlerini Konstantinopolis’te geçirdiklerini bilmekteyiz. Orta Bizans döneminde Sardes’in Antik akropolde konumlanan küçük bir kaleyle onun çevresinde ve Antik yerleşim alanı üzerinde dağınık olarak yerleşen küçük köycüklerden ibaret olduğu bu nedenle de eğitimli piskoposların bu taşra kentinde vakit geçirmek istemedikleri için gelmedikleri bilinmektedir. Orta ve Geç Bizans döneminde tüm imparatorluk içinde yaşam açısından canlılık gösteren tek yerin Konstantinopolis olduğu kaynaklarda dilbilimsel bir

terminolojiyle de açıklanmaktadır. Orta Bizans terminolojisiyle “polis (kent) sözcüğünün hemen hemen yalnızca Konstantinopolis için kullanılır olduğu diğer yerleşme yerlerine “kastron” (kale) dendiği düşünülürse” (Tanyeli, 1987:18) Bizans şehirlerinin durumu daha net anlaşılabilir.

Şehirlerdeki ekonomik özellikleri de izah ederek Bizans iktisadı ile ilgili bazı değerlendirmeler yapmak istiyoruz. Bu noktada Bizans şehirlerindeki iktisadi hayatta karşımıza çıkan Loncaların özelliklerini detaylandıracağız. Bizans döneminde de varlığını gördüğümüz meslek odaları olarak ifade edilen Loncaların durumuna baktığımızda Bizans’ın bu geleneği Roma İmparatorluğundaki Collegia’ların benzeri bir şekilde devam ettirdiğini görmekteyiz. Ancak bu meslek odalarının daha çok İstanbul’da yani başkentte daha yoğun bir şekilde oluşturulduğu sonucuna kaynaklar bizi götürmektedir. Zira kuruluş amacı olarak “sarayın, ordunun, zanaatkarların ve tacirlerin menfaatlerini korumak için teşkilatlandıkları”(Demirkent, 2005c: 159) ifadesinden loncaların İstanbul odaklı bir teşkilatlanma sürdürdükleri sonucuna varılmaktadır. Bu, İstanbul’un ticari potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Bizans’ta hiç kimse sanayinin amacının imparator, kilise ve soyluların istedikleri lüks malları ve devlete de ihracat için bu gibi malların fazlasının gerektiği varsayımını sorgulamamıştır ve yalnızca başkentte 23 loncanın olduğu görülmektedir (Rice, 1998: 147). Bizans’ın ilk döneminde kapalı bir ekonomi içinde toprağa dayalı üretimle başlayan loncalar zaman içinde gelişerek bölümlere ayrılmıştır. Bu doğrultuda kunduracılar, dülgerler, bakırcılar, çömlekçiler, kuyumcular gibi el sanatlarına öncelik verilmiş, daha sonra yeni iş grupları da eklenmiştir. Kasaplar, balıkçılar, madenciler, kuyumcular, hububat, et, yağ, ve şarap ticaretiyle de uğraşanlarda loncalar oluşturmaya başlamıştır (Demirkent, 2005c: 159-160). Loncaların ticari hayattaki etkinlikleri kadar politik hayatta da faal oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü İmparatorların Loncalara, askeri konularda, merasimlerde ve hanedan işleriyle ilgili hususlarda çağrı yapmaları, başkent politik yaşamında ne kadar etkili olduklarını gösteren bir kanıttır. Hatta o kadar etkili olmuşlardır ki XI.yy.dan sonra Bizans’ta başlayan ayaklanmalar sürecinde Lonca üyelerinin çok zenginleştiğini, politik ve sosyal güçleri sayesinde aralarından bir patrik, bir kumandan ve iki imparator çıkarmışlardır (Demirkent, 2005c: 162).

Bizans dönemindeki loncaların Roma'dan örnek alındığını vurgulamıştık ancak bu aynen devam eden bir yapıda değildir. Erken dönemlerde Loncalardan birine veya birkaçına girme zorunluluğu vardır. Ancak bu kural Bizans döneminde değişmiş, hiç kimse loncalara girmek zorunda kalmamış, isteyen kişi üye olmuş; ayrıca irsi yollarla loncalara girme zorunluluğu olmamakla beraber, sanatında, işinde bilgili, usta kişiler yapılan bir sınavla loncalara girebilmişlerdir (Demirkent, 2005c: 164). Loncaya üye olurken belli bir ücret ödenmesi de gerekmektedir. Lonca üyelerinin bir çoğu eşlerinin, işçilerinin ve çıraklarının kendilerine yardım ettiği evlerinde çalışırlardı. Çırakların eğitimi çok küçük yaşlarda başlardı. Bunu, mal olarak ödenecek ücret karşılığında, ustalarının onları iki yıl eğitimlerini güvenceye alan bir anlaşmayla yaparlardı. İki taraftan birinin anlaşmayı ihlali söz konusu olursa para cezasıyla cezalandırabilirdi. Eğer çırağa küçük bir ücret ödenirse, çırağın ustasına bir hizmetkar olarak hizmet etmesi beklenirdi. Lonca yasasının ihlali söz konusu olursa para cezası, mutilasyon (bir organının kesilmesi) veya loncadan atılma ile sonuçlanabilirdi. Ancak loncadan çıkarılan bir kişi sürekli olarak işsiz kalmasına neden olmuyordu (Rice, 1998: 149-150). Her loncanın kendi başkanını seçme özgürlüğü vardır fakat valisinin onayını almak zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca bir kişinin loncaya girerken sınava girişinden sonra ve lonca başkanı eşliğinde valinin onayı sırasında dini bazı usullere de dikkat edildiği, tören sonrasında kiliseye giderek orada da bir tören yapıldığı bilinmektedir (Demirkent, 2005c:165; Rice 1998: 148). Buradan anlaşılmaktadır ki loncalara girerken dini bazı kurallara ve ahlaki erdemlere dikkat edilmektedir.

Bu noktada Selçuklu devletinde de gördüğümüz ve İslam medeniyetinin oluşturduğu fütüvvet teşkilatından etkilenerek oluşturduğu Ahilik kurumuyla benzer olan bazı özellikler dikkatimizi çekmiştir. İktisadi faaliyetleri düzenlemek için bir takım çalışmalar yapılıyor olması, dini bir takım özelliklere sahip olması, usta-çırak ilişkisine dayalı olarak eğitim hizmeti vermesi yani zanaatkar yetiştiriliyor olması bunlardan bazılarıdır. Bu noktada Köprülü'nün ifade ettiği Bizans kültürünün İslam ve Orta Asya üzerinde etkili olduğu noktasındaki ifadeleri akla gelmektedir. Ancak bu teşkilatın İslam medeniyetinde oluşmasında böyle bir etkinin olması pek makul görünmemektedir. Ancak şunu ifade edebiliriz ki, ortaçağ toplumlarının ortak bazı uygulamaları olduğu ve bunun bir etkileşim sonucunda değil de toplumsal ihtiyaçların doğurduğu benzer sonuçlardan kaynaklandığı ifade edilebilir. Ayrıca Bizans devletinde X.yy.da kent

örgütlenmesinde çok güçlü olan lonca teşkilatının XIII.yy.da Bizans'ta çöktüğü (Charanis, 1984: 533) bilmekle birlikte Selçuklular aynı dönemde Ahiliği en yüksek seviyeye getirmişlerdir. Dolayısıyla Selçukluların bu kurumu Bizans'tan etkilenecek şekilde oluşturduğu söylenemez, çünkü kültürler kendilerinden daha üstün olan medeni değerlerin etkisine girme eğilimi göstermişlerdir. Bu sebeple Selçukluların bu kurumda Bizans'tan etkilendiğini söylemek mümkün değildir.

Sosyal hayatla ilgili diğer değerlendirmeleri de aktarmak için öncelikle Bizans ailesinin yapısına bakmak gerekir. Bizans ailesine baktığımızda yaşamın aile çevresinde geçtiğini söyleyebiliriz. Ve bu yaşam tamamen vaftiz, nişan, ve nikah törenleri, ölüm ve cenaze gibi ailenin dinsel törenlerinde odaklanmıştır. Hıristiyanlık evliliğe yeni bir anlam vererek kadınların statüsünün yükselmesine büyük katkıda bulunmuştur. Ülkenin medeni yasası kilisenin karşı çıkmasına rağmen her iki tarafta istediğinde boşanmaya izin vermeyi sürdürmüştür. Kilise ikinci evlilikleri onaylamamış, fakat tamamen de yasaklanmamıştır. Üçüncü evlilikler ağır bir biçimde cezalandırılıyordu ve dördüncü evlilik eğer imparator tarafından düzenlenmemişse, afroz edilmeye yol açıyordu (Rice, 1998: 194). Bu önlemler aile birliğinin güçlendirmeye katkıda bulunmuş ve sonucunda da aile çok önemli bir öğe olarak kalabilmiştir. Aile içinde çok saygınlığı olan kadının aile dışında ikinci derecede bir yeri vardır. İmparatoriçe de dahil olmak üzere bütün kadınlar dışarı çıkarken yüzlerini peçeyle örtmek zorundaydılar. Evlenmeden önce genç kızların yaşamı oldukça sınırlı olup, eş seçiminde görüş belirtememekte ve genelde görücü usulü ile evlilikler gerçekleştirilmiştir (Kalkanlıoğlu, 1988: 52). Ayrıca bayanların geçit törenlerinde görünmelerine izin verilmez ve eşlerinin arkadaşlarıyla olan söyleşilerine zorunlu olmadıkça katılmazlardı (Rice, 1998: 195; Ertuğrul, 1990: 29). Erkekler aile reisi ve kesin söz sahibiydi, yani ataerkil bir yapı oluşmuştu.

Bizans'ta evlilikle ilgili gelenekler Yunan ve Roma gelenek ve göreneklerinin Hıristiyan inancından da etkilenecek şekilde oluşmuştur (Kalkanlıoğlu, 1988: 56). Nişan törenleri dinsel önemi olan bir olguydu. Bozulan bir nişan kilise tarafından lanetlenir ve para cezasıyla cezalandırılırdı (Rice, 1998: 195). Düğün töreni kararlaştırıldığında akraba ve aile dostlarına bir davetiye ile bildirilirdi. Bizans'ta evlilikle ilgili gelenekler Yunan ve Roma gelenek ve göreneklerinin Hıristiyan inancından da etkilenecek şekilde oluşmuştur (Kalkanlıoğlu, 1988: 56). Düğünden önce ailenin çok değerli eşyaları düğün

odasına yerleştirilir, her tarafı süslenirdi. Gelin odasının süslenmesine Pastos denmektedir. Düğün için Kliturion adı verilen davetiyeler bastırılmaktadır (Kalkanlıoğlu, 1988: 53).

Devletin ilk yıllarında nikah resmiydi. Dini nikahta yapılmakta ancak bu nikah VIII.yy.a kadar geçerli sayılmamaktadır. Bu tarihten sonra kilise nikahı geçerli sayılmaktadır ve ayrıca nikah için belli şartlar vardır. Düğün günü damat müzisyen eşliğinde gelini almaya gelirdi. Gelin onu broker bir giysi ve işlemeli bir bluzla karşılar, yüzü de ince bir peçeyle örtülüydü. Damat gelinin yüzünü açar ve davetlilerle birlikte kiliseye doğru yürürlerdi. Yol boyunca sıralananlar gül yaprakları yada menekşe atar, gelinle damadın arkasından nedimeler, evlilik taçlarını taşıyan vaftiz babaları bulunurdu (Ertuğrul, 1995: 19; Kalkanlıoğlu, 1988: 53). Yüzükler nikah sırasında değiştirilir, düğün bitince aynı yoldan gelin evine dönülürdü. Erkek kadın masaya birlikte oturulur, masalarda ailenin en iyi ve en yeni eşyaları bulunurdu. Gece tüm konuklar gelin evinden ayrılır, sabahleyin gelip, gelinle damadı müzikle uyandırırlandı. VII.yy.dan başlayarak, damadın geline bir yüzük ve bir kemer vermesi gelenekselleşmiştir. Damat bunları geline gerdek odasında verirdi. Yüzük genellikle altın , gümüş yada bronzdu. Paralardan yada madalyonlardan yapılan kemer, ortadaki iki büyük madalyonla kenetlenmekteydi. Kenetler üzerindeki İsa, gelinle damadın ellerine birleşmekteydi. Küçük madalyonlarda, dinsel konular işlenmekteydi. XI.yy.dan sonra evlilik anlaşması düğünden bir süre önce yapılamaya başlamıştır. Erkek kadının drahomasını iyi korumak zorundaydı. Kadın ölünce Drahom¹ çocuklara kalırdı (Ertuğrul, 1990: 30; Kalkanlıoğlu, 1988: 54). Halk düğünlerindeki bu adetler aristokrat düğünlerinde de uygulanmakta ancak törenlerin daha kapsamlı, çeyizin daha zengin olduğu görülmektedir.

Bizans dönemindeki evlilik merasimlerindeki bir çok uygulamanın Türk geleneklerine benzeyen yönleri olduğu yukarıdaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Örneğin Türklerde “Tabu” denen gelinin yüzündeki örtünün yani duvağın, “görümlük” denen töre ve hediyelerden sonra açılması, gelinin çeyiz götürme adeti, Bizans’taki yapıdan farklı olsa da damada kılavuzluk eden sağdıcin damada yol göstermesi, yardım etmesi gibi gelenekler (Ögel, 2001: 268-271), Bizans kültürüyle ortak olan uygulamalardır. Yani buradan şu sonuca varabilir ki; bütün Ortaçağ kültürlerinde olan ortak bazı değerler

---

¹ Drahom: Çeyizdir.

toplumlarda kendiliğinden oluşmuştur. Türklerin Orta Asya'daki gelenek ve göreneklerini Anadolu'da da uyguladığı muhakkaktır; ancak Bizans kültürüne ait bazı geleneklerinde benimsendiğini anlamaktayız. Örneğin Türklerde düğün için çağrılan misafirlere davetiye gönderilmesi gibi bir uygulamaya rastlamazken bugün karşımıza çıkan bu uygulamayı Türklerin Anadolu'da öğrendiklerini söyleyebiliriz.

Toplumsal hayatta değinilecek bir başka konuda Bizans'taki eğitimin nasıl yapıldığı konusudur. Toplumsal hayatta birleştirici bir özellik taşıyan Ortodoks kilisesinin etkinliği yadsınamayacak bir gerçektir. Ancak toplumda eğitim kurumlarının birleştiriciliği sağlama noktasındaki etkisini de göz ardı edemeyiz. Bu sebeple Bizans toplumunun oluşmasında etkisi olan eğitim kurumları üzerinde açıklamalar yapma zorunluluğu oluşmuştur.

Bizans döneminde toplumsal birleştiriciliği sağlayan ana unsur olarak dini tek başına etkili bir olgu olarak göstermek doğru değildir. Eğer böyle olsaydı toplumda sadece dini yönü ön planda olan bir eğitim sistemi yapılırdı. Ancak Bizans döneminde böyle bir toplum modeli oluşmamıştır. Halkın laik bir zihniyetle hareket ettiği görülmektedir (Brown, 2000: 116; Akpınar, 1995: 9). Her ne kadar tarihçiler, Bizans kültürünün esas itibariyle dini karakterde olduğunu, her şeyin din tarafından tayin edildiğini genel manada ifade etseler de, Bizans'ta İmparatorun kiliseye açıkça hükmettiğini söylemek mümkündür. Despotik bir çizgi takip eden imparatorların, tahtta tanrının göreve getirilmiş olduğunu yansıttıkları, bunu da sırtlarını Tanrı'ya dayayarak kilise ve tebaası üzerinde hükmetmeyi sağlamak adına yaptığı ifade edilebilir. Ancak bu olgu süreç içinde değişerek kilisenin İmparatorlar üzerinde etkili olmaya başladıkları da görülmektedir. Her toplumda olduğu gibi birleştirici bağlar okullardaki eğitim kanalıyla sağlanır ve Bizans okullarında da bu uygulanmış ve her okulda öncelikle Yunan dili öğretmek için gayret gösterilmiştir. "Bizans toplumunda iyi bir eğitim görmek her bireyin idealidir demek mümkündür ve bunu çeşitli eserlerde okumamış cahiller için alay edilmesinden" (Akpınar, 1995: 9) anlayabiliriz. Eğitimin en önemli özelliği laik olmasıdır; ancak kırsal kesimde çocukları eğitmek ve özellikle de Kutsal kitapları öğretmek için rahip ve keşişler tutulmuştur (Rice, 1998: 235). İmparatorlar yetimler için çok sayıda okul yaptırır ve bu okulların eğitim programları da kırsal kesimdeki ilkokulların izlediği eğitim programları olmaktadır. Üst ve orta sınıf aileleri Yunan-

Roma yöntemlerini kullanan özel öğretmenlerden ders aldırıyorlardı (Rice, 1998: 236). Genelde mali durumu iyi olan ailelerin erkek çocukları 6 yaşında okula başlıyorlar ve eğitim alabiliyor, kızların eğitimi ise evlerde özel olarak yapılıyordu (Akpınar, 1995: 10; Ertuğrul, 1995: 21). Bizans okullarında çeşitli halk tabakaları arasında dil bakımından farklar olduğu için, eğitime çocuğun dilini “Helenleştirmek” üzere gramer dersleriyle başlanıyordu. Bu derslerde ilk amaç okuma-yazma idi. Daha sonra dilbilgisi ve sözdizimi okutuluyor, klasikler ile bunların yorumları öğretiliyordu. Eğitimde ikinci basamak 10-12 yaşlarında başlıyor ve bu süreçte de konuşma sanatı ve hitabetle ilgili bir eğitim programı uygulanıyordu. Üçüncü basamakta ise felsefe dersleri ile aritmetik, geometri, müzik, astronomi, hukuk, tıp, ve fizik dersleri idi. Üniversite tahsili ise 16 yaşında başlıyor ve 20 yaşına kadar devam ediyordu (Akpınar, 1995: 10-11). Okullarda laik dersler yanında fakat onlardan ayrı olarak din öğretimi de yapılmaktadır. Sistemli bir eğitim oluşturmayı hedefleyen Bizans’ta buna bağlı olarak bilimsel çalışmalarda gelişmiştir diyebiliriz. Tıp, edebiyat, tarih, kimya, biyoloji alanındaki çalışmalar özellikle göz ardı edilemeyecek gelişme gösteren alanlardır (Ertuğrul, 1990: 32-33; Rice, 1998: 237-250). Hemen her konuda bilimsel faaliyetlerin gelişmesine yönelik çalışmalar yapıldığını ve desteklendiği görülmektedir. Buna imkan sağlayan üniversitelerin yanında kütüphanelerin katkısını da unutmamak gerekir. Bizans döneminde sarayda oluşturulan kütüphanelerin yanında manastırlarda da uzun bir süre kütüphanelerin var olduğunu bilmekteyiz. Bundan başka şahısların oluşturduğu kütüphanelerin de varlığı bilinmekle birlikte bu konudaki bilgiler daha sınırlıdır (Akpınar, 1995: 11-16). Dolayısıyla Bizans döneminde eğitim ve bilimsel faaliyetlere önem verildiğini ve geliştirildiğini söyleyebiliriz.

Bizans toplumsal hayatına baktığımızda kilisenin karşı olmasına rağmen Roma döneminden beri devam ettirilen kölelik karşımıza çıkmaktadır. Yani sınıflı bir toplum yapısının olduğu Bizans’ta, orta halli ve zengin ailelerin köleleri olduğu bilinmektedir. Gerek kilise gerekse toplumun içinde köleliğe karşı bir tavır gelişmiş olsa da Bizans tarih sahnesinden silinene kadar toplumsal sınıflaşma devam etmiştir. Şehirlerde toplumun daha çok ticaret ve saniye ile uğraştığı, kırsal hayatta ise daha çok tarım ve hayvancılık ön plana çıkmaktadır. Daha çok ezilen bir statüye sahip olan köylülerin ağır vergiler altında ezilmesi İmparator Arkadius (395-408) döneminde başlamıştır diyebiliriz. Her dönem tarım topluluklarına konan vergiler onların refahlarını yok

edecek boyutta olmuştur (Rice, 1998: 215). Uygulanan vergi sistemi nedeniyle ağır koşullarda yaşayan halkın özellikle IX.ve XI.yy. arasında sık sık isyan ettiği bilinmektedir. Hem yaşanan Arap-Bizans savaşları hem de Anadolu'da uygulanan feodal toprak düzeni sonucunda halk hem fakirleşmiş, hem de bazı bölgeleri boşaltmak zorunda kalmıştır. Sınır bölgelerinde toprağı işleyen asker-çiftçiler yada theme sahipleri ve toprağı verimli kılarak ona sahip olan ve toprağı işleyerek yaşamlarını kazanan oğullarının dışında Bizans dünyasında çok az köylü¹ vardı. Yiyecek üreten insanların çoğu serflerden biraz daha fazla özgür olan köylülerdir. Birçok köy yerleşmesi olmasına rağmen büyük bir kısmı büyük bir malikanenin bir parçasını oluşturmakta ve orada yaşayanlar, devlet yerine toprak beyinin hükmü altında yaşamaktaydılar (Rice, 1998: 215-216). V.yy.da küçük çiftlik sahiplerinin yanındaki işçilerden başka iki sınıf tarım işçisi ortaya çıktı. Bunlardan biri teoride özgür olan ancak pratikte hiç de öyle olmadığı anlaşılan işçilerdi. Özgür oldukları için vergi ödeyen ancak gerçekte belli bir toprak parçasına bağlı ve uygulamada serf olan ve üzerinde çalıştıkları toprakları satıldığında otomatik olarak sayılan erkeklerdi. İkinci grup ki, bu grup sayıca çok fazla olan kölelerdi. Bazı toprak sahiplerinin o kadar çok askeri vardı ki, devlet orduya asker temin edilmesini istendiğinde bunları orduya toprak sahibi tarafından gönderilmekteydi. “VII.yy.da asker-köylülerin gelişmesi, büyük mülklerin yayılmasını azaltmakla birlikte, onları tümüyle ortadan kaldırmamıştır. IX.yy.ın sonlarına doğru büyük mülkler daha genişlemiş ve sayıları artmıştır” (Charanis, 1984: 526). Dolayısıyla özgür köylüler kalmamıştır. Toprak sahiplerinin çok fazla olan insan gücüne karşın Anadolu'da tarım işçisi açığı çok büyüktür ve bu sebeple de devletin dönem dönem dışarıdan tarım işçisi getirttiği bilinmektedir. Bu açık, devleti çiftçiyi koruma noktasında girişime sevk etmiş ve çıkarılan Çiftçi Yasası ile bağımsız olanların işledikleri toprakların sahibi olmalarına sebep olmuştur. Ancak uygulanan vergi sistemi onları daha da olumsuz bir yapıya sokmuştur. “Annoma” denen bu sistemde bir köyün meyve bahçeleri, tarlaları, otlakları tek tek değil de tek bir birim olarak değerlendiriliyor, köyün topluca yükümlü olduğu vergiyi ödemek, çoğunlukla orada yaşayanlar arasında azınlık bile olsa küçük toprak sahipleri ve serfler tarafından yapılıyordu (Rice, 1998: 220-222; Delilbaşı, 2002: 132). Bizans'ın bu ekonomik ve sosyal problemleri nedeniyle Bizans halkı ezilmiştir. Dolayısıyla Selçuklulardan önce Bizans'ın Anadolu'daki durumunun iyi olmaması

---

¹ Köylü sözcüğü, kendi kendinin efendisi olan küçük toprak sahibi anlamındadır.

halkın Selçuklu idarecilerine kurtarıcı olarak bakmasına sebep olmuştur. Çünkü Selçukluların uyguladıkları ekonomi politikaları Anadolu'nun kısa sürede güçlü bir uluslar arası Pazar konumuna yükselmesini sağlamıştır bu da Anadolu halkının refah seviyesini yükseltmiştir.

Toplumu etkileyen olgulardan biri de dindir. Bizans sürecinde dinin toplum üzerindeki etkilerinin bir çok yeni oluşum üzerinde etkili olduğunu ifade edebiliriz ki bu etkilerden biri manastır sisteminde karşımıza çıkmaktadır. Roma sürecinde ilk defa III.yy.ın sonundan itibaren karşımıza çıkan keşişler, dünyadan el etek çekip, toplumdan uzakta inzivaya çekilerek dua ve ibadet yoluyla Tanrıyı arama, Hıristiyanlığın ilk yıllarında Mısır'da ortaya çıkmış, Suriye, Filistin ve Anadolu'yu etkilemiştir. IV.yy.da Aziz Pachomios, kapalı duvarlar arkasında ortak bir yaşama biçimi Doğu-Batı manastır sisteminin Anadolu'da Bizans sürecindeki en önemli gelişiminin V. ile VII.yy.lar arasında olduğunu görmekteyiz (Doğan, 2003: 74-75). Devletin ilk zamanlarda dinsel ve siyasal açıdan desteklediği kilise ve manastırların fazla mal edinmesi nedeniyle kendisi için tehlike olarak görmeye başlamış, tarikatlara girme özgürlüklerini, devlet görevlilerine kilisede makam sahibi olmaları, askerlik yapmadan manastırlara girişi engelleme gibi bazı kısıtlamalara gitmiştir (Doğan, 2003: 75). Bu dini ağırlıklı yapı Anadolu'daki eyalet sisteminde etkisini göstermiş, Anadolu'nun idari organizasyonunda kilise ve manastırlara göre bir organizasyon uygulanmıştır (Vryonis, 1971: 34-35). Batı Anadolu'da da aynı idari bölünme, yani ülkenin piskoposluklar şeklinde idare edildiği görülmektedir.

İdari organizasyonun etkisinin dışında Batı Anadolu'daki dini yaşama baktığımızda bu bölgenin Hıristiyan dünyası için önemli olduğunu görmekteyiz. Birçok kutsal yer ve mezhebin olduğu şehirler ve azizlerinden bazıları şunlardır: Trypon Nicaea'da, Polycarp Smyrna'da, Theologian John Efesos'da, Nicholas Myra'da, Latmus Miletos'da, Blasius Amorium'dadır (Vryonis, 1971: 36). Hıristiyanlık devriminin I.yy.da Hıristiyan cemiyetlerin doğdu kasabalardan bazıları da yine Batı Anadolu bölgesindedir ki bu kasabalar ise şunlardır. Efesos, Colessae, Phrygian, Laodicea, Hierapolis, Smyrna, Pergamos, Sardes, Philedelphia, Thyateria, Troas, Tralles, Magnesia gibi şehirlerdir ki Montaizm mezhebi ile Paulician diye ifade edilen sapkın mezheplerden biride buralarda etkili olduğunu görmekteyiz (Vryonis, 1971: 56-60).

Hıristiyanlığın Anadolu'ya yayılması sürecinde Bizans'ın bazı uygulamaları üzerinde durmak gerekmektedir. I.yy.da Hıristiyanlığın durumu çok iyi olmamakla birlikte III.yy.la birlikte güçlendiğini ifade edebiliriz. Eski kültürlerin vasıtasıyla Hıristiyanlığı yayma politikası uygulanmıştır. Bunun en bariz örneğini Perge'de görmekteyiz. Perge, tanrıça Artemis Pergaia'nın kutsandığı bir şehirdir ve VI.yy.da dahi bu kültürün etkisi devam etmiştir. Halk Meryem Ana ile Artemis Pergaia arasında bir yakınlık kurmuş ve halk bir süre sonra bu yeni inancın kültürünü benimsemiştir ki Perge'de yaşandığını kanıtlayan bir uygulama üzerinde durmak istiyoruz. "Perge'de sütunlu caddenin doğu galerisinde nartex'i bulunan kilisenin önündeki Artemis Pergaia kabartmasına dokunulmaması onun ancak başındaki hale ile tasvir edilen Meryem Ana'ya eş tutması ile açıklanır" (Pekman, 1989: 44). Dolayısıyla din değiştirme de eski kültürlerin bazı özelliklerinin yeni kültür tarafından yeniden şekillendirilerek halka anlatılması, yeni dinin benimsemesinde kolaylık sağlamaktadır. Buna benzer uygulamaların Anadolu'da İslamiyet'in yayılması sırasında da yapıldığını vurgulamakta fayda vardır ki bu durum inançlar noktasında bazı etkileşimlerin olabileceği sonucuna bizi götürmektedir. Anadolu'da İslamiyet'in yayılması sırasında da eski kültürler, İslam dervişlerinin bunları İslamî motiflere sahip gibi ifade etmeleri İslamiyet'in yayılması sırasında yapılan uygulamalardan biridir. Benzerliği nedeniyle bazı hususlarda Selçuklu ve Bizans'ın benzer uygulamalar yaptıklarını göstermektedir. Ancak bu konuda etkileşimin olup olmadığı hakkında net bilgilere sahip değiliz.

Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Batı Anadolu dini hayatın önemli merkezlerine sahip bir alandır. Bunun Türk kültürü ile ortak olan tek yönü Türklerde yoğun olarak kendini hissettiren tasavvuf kültürü ile ilgili kısmıdır. Türkler İslamiyet'i benimsedikten sonra bazı tasavvufi tarikatların oluştuğunu bilmekteyiz. Bu tarikatlarda da görülen çile çekme, inzivaya çekilme gibi olguların olduğu düşünülürse bütün Ortaçağ toplumlarında kendiliğinden gelişen bir ortak kültürün var olduğuna dair bir yorum geliştirmemiz mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Türk inançlarında Hıristiyanlık inancından da bazı etkiler olduğunu söylememiz mümkün. Ancak bu kısımda bu konuyu detaylandırmayıp Türk dönemi sürecinde ortak inanışlar, ortak ziyaretgahlardan bahsedip, değerlendirme yapmayı daha uygun gördük.

Bunun dışında Türklerin Anadolu'ya gelişi sırasında Türklerin kiliseleri yakıp yıktığına dair bilgiler sunan Vryonis, Edremit, Attaleia, Dorylaion gibi Batı Anadolu şehirlerinde (Vryonis, 1971: 196-197) bu uygulamanın yapıldığına dair bilgiler verirken taraflı bir yorum yapılmıştır. Çünkü Selçuklular var olan bir yapıyı değerlendirmeye yani, camiye çevirme işlemini yapacak dini hoşgörüyü sahipse, bir dinin mabedine böyle bir tavır sergileyeceğini pek objektif ifadeler olmadığını ifade edebiliriz.

Dinin idari hayata etkisi VI.yy.ın ortasından itibaren ön plana çıkmıştır. İustinianus döneminde yapılan reform sonucunda piskoposlar şehir temsilcilerinin yerini almıştır. Surları yeniden inşa eden, vergi tahsildarları ve barbarlarla görüşen, piskopos olmaya başlamıştır. VI.yy.ın sonu ve VII.yy.da imparatorluğun büyük şehirleri patrikler tarafından korunmuştur (Brown, 2000: 115). Yani Arap hakimiyeti süresince toplumsal dinamikler kilise tarafından oluşturmuştur. 934 yılınca Romanos Lekapenez döneminde büyük toprak sahiplerinin toprak almalarına sınırlandırma getirerek büyük malikanelerin boyutlarını sınırlandırma yoluna gitmiştir.

Kırsal kesimde sürekli olarak ezilen halkın tam tersi durumda olan büyük toprak sahipleri yeni bir uygulama ile daha da kazançlı hale gelmiştir. Bizans'ın ilk dönemlerinde uygulanan ve Pronoia adı verilen bu sistemdeki amaç devlete dikkate değer bir fayda da bulunanları ödüllendirmektir. Pronoia'dan yararlananlar ömür boyu kullanmak üzere bir malikane alıp, toprağı ekip biçme karşılığında bütün gelirini kendisine ayırabilecekti. Bu durumdaki kişiler sahip oldukları bu servetle küçük toprak sahiplerinin topraklarını daha çok satın alıp kendi malikaneleri haline getiriyor, böylece hem malikane sistemi büyüyor hem de eskiden vergi alınan topraklardan vergi alınmadığı için devletin gelirlerinin azalması sonucu ortaya çıkmaktaydı (Rice, 1998: 224-225). XI.yy.da baş gösteren çöküş süreciyle birlikte Anadolu'ya gerçekleşen Türk istilasını bölgeyi daha da zor bir ekonomik koşula sokmuş, ayrıca yapılan savaşlarda büyük oranda tarım potansiyeli ve dolayısıyla da çiftçiyi olumsuz etkilemiştir. "Pronoia sistemi, sadece aristokrasinin güç ve zenginliğini arttırmakla kalmamış, aynı zamanda appanage (arazi bağışı) sisteminin gelişmesine ve böylece merkezi idarenin zayıflamasına sebep olmuştur" (Charanis, 1984: 530).

Bizans Devleti süresince Anadolu çiftçisinin durumu bu çerçevede gelişme göstermiştir. Bu durumun yaratacağı en önemli tesirlerden biri halkın devlete olan bağımlılığını

sarsması olmuştur diyebiliriz. Rum halkının devlete olan bağımlılığının azalmasının Türk dönemindeki en önemli sonucu şüphesiz Anadolu'daki fetihlerin kolaylaşması ve halkın Türk idaresine ters bir tavır takınmamasına sebep olmuştur diyebiliriz. Çünkü Türklerin Anadolu'ya gelişi sırasında Anadolu'daki durumu göz önüne alındığında halkın zaten devlete olan güveni sarsılmış, bu da Türklere karşı direnmelerini engellemiştir.

2. BÖLÜM: BATI ANADOLU'DA SELÇUKLU HAKİMİYETİ SÜRECİNDE SİYASİ İLİŞKİLER VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

2.1. Batı Anadolu'nun Fethi

Selçukluların Malazgirt savaşından sonra Anadolu'ya yerleşim amaçlı fetih politikası gereği kısa süre içinde en uç bölgelere kadar ilerledikleri ve Batı Anadolu'da sahil şehirlerini Bizans hakimiyetinden çıkardıkları görülmektedir. Selçukluların Batı Anadolu'daki hakimiyet süreci Süleyman Şah'ın bölgeye gelişiyle başlamış ve 1096 I.Haçlı seferine kadar devam etmiştir (Anna Komnena, 1996:329). Bu seferden sonra Batı Anadolu'daki Türk hakimiyeti sarsıntıya uğrasa da bölge, XII.yy.da yeniden Türk hakimiyetine büyük oranda girmiştir (Ülker, 2002: 288).

Türklerin, Batı Anadolu'da ilk defa 1070 tarihinde etkili olmaya başladığını görmekteyiz. 1070 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'a karşı isyan eden Yıva Oğuz Bey'i Erbasan¹ Bizans'a sığınmış, Selçuklu sultanı bu isyankarı yakalamak üzere Afşin Bey'i Anadolu'ya göndermiştir. Bu takip esnasında Anadolu'da ilerleyen Afşin, Batı Anadolu'ya gelerek Afyon, Uşak, Denizli üzerinden Honaz'ı alıp, Laodikeia'yı yağmaladıktan sonra Ege sahillerine kadar ilerlediği görülmektedir (Baykara, 1969: 13; Sevim ve Merçil, 1995: 58).

Süleyman Şah'ın Batı Anadolu'daki ilerleyişi, Eskişehir ile başlatılabilir. Orta Anadolu'da Konya'nın alınmasından sonra Batı'ya ilerleyişini devam ettirmiştir. 1074 yılında yani İznik'in alınmasından evvel Süleyman Şah, Bizans İmparatoru VII. Mikail Dukas (1071-78) ile bir anlaşma yapmış ve bu anlaşmayla Bizans İmparatoru Eskişehir ve Söğüt'ü Türklere bırakmıştır (Altınsapan ve Parla, 2004: 7).

Türkiye Selçukluların kurucusu Süleyman Şah'ın 1075'te İznik'i fethiyle başlayan Batı Anadolu'daki hakimiyeti genişletme adımları, bu bölgede uzun yıllar sürecek olan savaşlarında başlangıcını oluşturmaktadır. Bizans için önemli bir merkez olan İznik'in alınmasının ardından Süleyman Şah burayı devletin merkezi yapmıştır (Turan, 1999: 55; Eyice, 1988: 73). Bu fetihten sonra Süleyman Şah'ın, Bizans'taki taht

---

¹ Büyük Selçuklulara karşı isyan ederek Bizans'a sığınmış olan Erbasan, Süleymanşah'ın İznik'e yönelik istilaları sırasında Bizans tahtını ele geçirmek için harekete geçen N. Botaniates ile ittifak kurmuş ve Süleymanşah'la iletişime geçerek N. Botaniates'in Bizans tahtını ele geçirmesine yardımcı olmuştur. (Turan, 1999:55-56). Bu durum Türklerin Bizans siyasi yaşamındaki ilk etkilerini gösteren bir durumdur.

mücadelelerinden faydalanarak hakimiyetini Marmara, Karadeniz ve Akdeniz yörelerine kadar genişlettiği, İstanbul Boğazına kadar ilerleyip boğazı kontrol altına aldığı bu nedenle boğaza kadar olan tüm Kocaeli yarımadasının da hakimi olduğu hatta Türklerin, Anadolu kıyısında gümrük daireleri kurarak, boğazdan gelip geçen gemilerden vergi almaya başladığı kaynaklarda ifade edilmektedir (Turan, 1999: 61; Sevim ve Merçil, 1995: 432).

Bizans yönetiminde görülen taht kavgaları bu süreçte devam etmekte ve Türk yöneticileri de bundan istifade etmekteydi. 1078 yılında VII. Mikhail'e karşı ayaklanan Nikephoros Botaneiates, kendini yakalamak için harekete geçen Süleyman Şah'ı, Erbasan aracılığı ile kendi tarafına çekip İstanbul üzerine yürüyüp tahtı ele geçirmiştir. Bu ittifak, Botaneiates' e karşı 1079'da taht kavgasına giren Nikephoros Melissenos ile Süleyman Şah ittifak yapınca sona ermiştir (Ayönü, 2002:600). Melissenos, Süleyman Şah ile yaptığı anlaşmada Denizli ve Ankara yörelerindeki kent ve kaleleri Selçuklulara vermiştir (Sevim ve Merçil, 1995: 423). Süleyman Şah'ın Batı Anadolu'daki fetihlerini tamamlayabilmek amacıyla Bizans'ta bazen imparatorlara bazen de taht davacılarını desteklemek suretiyle onların iç işlerine karışarak ve bu sayede Bizans üzerindeki etkisini arttırmaya çalışmıştır (Demir, 2006: 241).

Bu ittifaktan sonra ele geçirilmiş olan Alaşehir, İzmir, Ayasaluk, İdincik ve İznik gibi önemli merkezler 1081 yılına kadar Selçukluların hakimiyetinde kalmıştır (Gökbel, 1936: 77). Bu şehirlerden İznik 1075 yılında (Demir, 2006: 237), Alaşehir'in 1076 yılında (Ceylan, 2004:37) Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir. Kesin bir tarih verilmemekle birlikte bölgedeki fetihler ve Kütahya'da inşa edilmiş mimari yapılarındaki kitabelere dayanarak Kütahya'nın 1075-78 yılları arasında Türk hakimiyetine girdiği tahmin edilmektedir (Yıldız, 1981-82: 36; Uzunçarşılı, 1932: 9).

Bizans'taki taht kavgasında Melissenos'dan önce Aleksios Komnenos tahtı ele geçirmiştir. Bizans tahtına Aleksios Komnenos'un geçişinden sonra iki hükümdar arasında 1081 yılında yapılan anlaşma ile Selçukluların Boğazı terk ederek Drokon (Dragos deresi-Dil deresi) suyuna çekildiği görülse de yapılan anlaşmadan Süleyman Şah döneminde Selçukluların Marmara Denizine kadar tüm Anadolu'ya hakim olduğunu anlamaktayız. Bunun Bizans hükümdarı tarafından da kabul edilmiş olması ve bu tarihlerde Bizans kaynaklarında Süleyman Şah'tan "Sultan" diye söz edilmesi

Selçukluların Batı Anadolu'daki üstünlüklerinin bir kanıtıdır (Sevim ve Merçil, 1995: 425; Cahen, 1994:90). Botaneiates ve Melissenos'un Süleyman Şah ile ittifak yapması Türklerin Anadolu'daki fetihlerini kolaylaştırmış, 1080 yılında Süleyman Şah, Kilikya'dan Marmara'ya kadar olan en eski Bizans toprakları üzerinde Rum sultanlığını kurmuştur. Eski Bizans topraklarının bu kadar kısa sürede Selçukluların eline geçmesinde Bizans stratiotes tabakasının etkinliğini kaybetmesi ile askeri ve idari yapısının bozulması etkili olmuştur (Ostrogorsy, 1991: 323; Vryonis, 1971:113)

Süleyman Şah Anadolu'daki yönetimini kardeşi Mansur ile birlikte idame ettirmekteydi. Ancak Mansur, kardeşi aleyhine Bizans İmparatoru Nikepheros Botaneiates ile bir anlaşma yapmıştır. Süleyman Şah bu durumu Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'a bildirmesinin ardından Mansur'un çalışmalarını engellemek üzere Porsuk'u göndermiş ve Süleyman Şah'ı Anadolu Selçuklu devletinin tek hakimi kılmıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 423).

Aynı süreçte Batı Anadolu'da fetihlerde bulunan bir başka komutan da Çaka Bey'dir. 1078-1081 yılları Bizans ile Selçuklular arasında yapılan savaşlarda Bizans tarafından esir alınan Çaka Bey'e, Bizans imparatoru Nikepheros Botaneiates tarafından büyük ayrıcalıklar verilmiş; ancak 1081 de başa geçen Alexios Komnenos bu imtiyazları geri almıştır (Kurat, 1936: 21-25). Bu karışıklık sürecinde Çaka Bey, Bizans'tan ayrılarak İzmir'e gelmiş ve burayı Bizans'tan alarak beyliğini kurmuştur. Çaka Bey'in Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Kılıç Arslan'ın, Melikşah'ın esaretinden kurtulup Anadolu'ya gelişinden sonraki süreçte bağımsız olarak Konstantinopolis'e karadan ve denizden Bizans'ı tehdit etmesinin dışında, "İzmir, Clazomenae (Urla), Foça'ya yerleşerek buradaki yerli haktan oluşturduğu filolarla Chios, Midilli, Susam adalarına gittiği ve hatta Çanakkale Boğazını Abydos yakasından kapatmıştır" (Cahen, 1994: 95).

Çaka Bey'in İzmir'e hakim olduğu dönemlerde bir Türk Beyi olan "Tanrıbermiş Hıristiyanlar için kutsal bir şehir olan Ephesos'u (Efes) ele geçirip burada Çaka Beyinden ayrı ve onun İzmir'i almasından evvel bağımsız bir Türk beyliği kurduğu bilinmektedir" (Turan, 1999: 95; Sevim ve Merçil, 1995: 433; Kurat, 1936: 26; Vryonis, 1971:115). Yine Batı Anadolu'da karşımıza çıkan bir başka Türk Beyi de İlhan'dır. Erdek, Apollonias, Manyas ve Ulubat Gölü arasındaki bölgeye hakim olmuştur (Jorga, 2005: 106).

Bu sahada en etkili beylik olarak ifade edebileceğimiz Çaka Bey'in Selçuklu sultanı Kılıçarslan'ın kayınpederi olmasına rağmen Bizans'ın Kılıçarslan'ı Çaka Bey'e karşı kışkırtması başarılı olmuş ve Kılıçarslan Çaka Bey'i verdiği bir yemek davetinde öldürmüştür (Kurat, 1936: 53-55). Çaka Bey'in ölümünden sonra Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos Adaları ile İzmir¹, Yalvaç'ın hakimiyetine geçmiştir. Bizans'ın, 1097 yılında Dukas komutasındaki kara ordusu Abydos yolu üzerinden, Kaspaks idaresindeki donanma da deniz yoluyla İzmir'e saldırmıştır. Buradaki halkın katledilmesinden sonra ilerleyen Bizans ordusu karşısında Tanrıvermiş ile Marazes (Barak?) Efes'te direnseler de şehir, Bizans hakimiyetine girmiştir. Bu mücadelelerde Poltybotum şehrine çekilen Türkler, Bizanslıların Sardes ve Philadelphia'yı almaları üzerine burasını da Bizans'a bırakmak zorunda kalmışlardır (Kurat, 1936: 57-58; Vryonis, 1971:117).

Süleyman Şah, Suriye seferine çıkarken İznik'in yönetimi Ebu'l-Kasım'a bırakmıştır. Ebu'l-Kasım, Süleyman Şah'ın ölümünden sonra yönetimi ele almış ve Bizans'la yapılan Drogos Suyu Anlaşmasını bozarak Marmara kıyıları ile Boğazlara kuvvetler göndererek Bizans'ı tehdit etmeye başlamış, hatta Kios (Gemlik) limanında, denizden de mücadele etmek üzere gemi yapımına başlamıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 427). Selçukluların İznik'teki 20 yıllık hakimiyeti süresince Bizans ile aralıklarla devam eden çatışmaları III. Nikephoros'un yerine geçen I. Aleksios Komnenos döneminde de devam etmiştir. Bu süreçte İznik'in sadece Bizans tarafından hakimiyet altına alınmak istenmediğini görmekteyiz. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın da burasının hakimiyeti için bölgeye önce Porsuk, daha sonra da Bozan komutasında baskı yaptığı bilinmektedir. Bu baskılar karşısında Ebu'l-Kasım, Bizans'tan da yardım almış ve Bozan'ın şehri almasını engellemiş ve bunun üzerine de Melikşah'tan bu bölgenin kendisine bırakılması için İsfahan'a gitmiştir; ancak bu talebine olumlu cevap alamadığı gibi dönüşte Bozan tarafından yakalanarak öldürülmüştür (Turan, 1999: 83-87; Sevim ve Merçil, 1995: 427). Bu süreçten sonra Melikşah'ın elinde tutsak olan I. Kılıçarslan ve Davut esaretten kurtularak İznik'e gelmiş ve Kılıçarslan yönetimi ele almıştır. I. Kılıçarslan yönetimi ele geçirdikten sonra Bizans saldırıya geçmiştir. Çanakkale Boğazı üzerinden Çaka Bey'in Bizans'ı tehdit etmesi üzerine daha önce de ifade ettiğimiz gibi Bizans, Kılıçarslan ile ittifak kurma yoluna gitmiştir. Bu ittifak sonucunda Kılıçarslan, Çaka Beyi öldürmüş böylece Bizans için bir tehlike de ortadan kalmıştır. Kılıçarslan

---

¹ Eserin sonunda Çaka bey'in hakim olduğu şehirleri gösteren bir kroki bulunmaktadır.

kendisi için de tehdit olan bu Türk beyini öldürmesi ve İzmir'e¹ hakim olmasından sonra İznik'i İlhan'ın yönetimine bırakarak (1095) Orta Anadolu'ya Danişment meselesine yönelmiştir (Anna Komnena, 1996: 390-391; Ayönü, 2002: 601:).

1097'de başlayan ilk Haçlı saldırısından sonra Batı Anadolu tekrar Bizans idaresi etkili olmaya başlamıştır. Bu ilk Haçlı seferi sırasında Haçlılar, İzmit Körfezi ve Dragon vadisi yolu üzerinden İznik'e gelmişlerdir. Bu sırada Malatya üzerine fetih için sefere çıkan Kılıçarslan haberi duyar duymaz İznik'e gelerek saldırıya geçtiyse de başarılı olamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Yardım alma ümidi kalmayan İznik garnizonu, şehri Bizans İmparatoruna teslim etmişlerdir (Demirkent, 2002: 657; Diehl, 2006: 112; Eyice, 1988: 74). Bu başarıdan sonra Haçlılar Anadolu'daki ilerleyişlerini devam ettirmişlerdir. Haçlıların İznik'i alması üzerine geri çekilmeye başlayan Kılıçarslan, Emir Danişment ile anlaşarak Eskişehir üzerine yürüyen Haçlılarla Eskişehir ovasında mücadele etmiş ancak başarılı olamamış, hatta yürüyüşlerini engelleyemeyeceğini anlayan Kılıçarslan, Haçlı yolları üzerindeki bölgeleri boşaltıp, tarlaları yakarak ve su kuyularını tahrip ederek onları zor duruma sokmaya çalışmıştır (Altınsapan ve Parla 2004; 8). Kılıçarslan, Eskişehir'deki bu başarısızlığından sonra devletin merkezini İznik'ten Konya'ya taşımış, buradan Haçlılara karşı yıpratma savaşları düzenlemiş olmasına rağmen başarılı olamamıştır. Haçlıların ilerleyişi ile Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Dukas'ı Batı Anadolu'nun fethi için görevlendirmiş ve Dukas İzmir, Efes, Sardes, Alaşehir, Denizli, Honaz, Çardak ve Homa şehirlerini Türklerden geri almışlardır. Dolayısıyla 1097-98 yılında Türkler Anadolu'nun batı, kuzey ve güney sahillerini terk ederek iç bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır (Vryonis, 1971:117; Jorga, 2005: 118; Ostrogorsky 1991: 336; Turan, 1999:95; Baykara, 1969:13-14; Kurat, 1936: 58;). Eskişehir üzerinden ilerleyen bu birliklerin aynı süreçte Kütahya'yı da alarak Bizans yönetimine devrettiği kaynaklarda ifade edilmektedir (Yıldız, 1981-82: 26).

Haçlılar karşısındaki geri çekilme ve kayıplar çok uzun süreli olmamış 1102 yılında farklı güzergahlar üzerinden saldıran Haçlı birliklerini yenilgiye uğratılmıştır. Bu başarı

---

¹ İzmir'deki Türk hakimiyeti Çaka Bey ile başlamış ve Kılıçarslan'ın bölgeye hakim olması ile devam etmiştir. Ancak bu Türk hakimiyeti çok uzun yıllar devam etmemiştir. 1081-1098 yılları arasındaki Türk hakimiyeti ilk haçlı seferine kadar sürmüştü fakat daha sonra sürekli bir hakimiyet oluşturamayan Selçuklulardan sonra İzmir'deki Türk hakimiyeti kesin olarak Aydınoğullarının bölgedeki beyliği ile sağlanabilmiştir. (Baykara 1974: 28)

üzerine Aleksios Komnenos Kılıçarslan ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre, Marmara kıyıları ile İzmir ve Antalya'nın Bizans'a bırakılmasına karşılık Anadolu'da Haçlılar vasıtasıyla Bizans'a geçen yerler Selçuklulara geri verilmiştir (Sevim ve Merçil, 1995: 431). Haçlı ordularını Anadolu'da yenilgiye uğratan I. Kılıçarslan bu sırada Alaşehir'i ele geçirmiştir. Anadolu'daki hakimiyeti tesis etmeye Orta ve Doğu Anadolu'ya yönelik mücadeleye yönelen I. Kılıçarslan 1107 yılında ölmüştür. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, I. Kılıçarslan'ın ölümünden Şahinşah'ın yönetime geçişine kadar üç yıllık kargaşa döneminde Ege bölgesindeki İzmir ve Ayaslug (Selçuk) gibi Batı Anadolu'daki bazı kentleri, Edremit ve Antalya arasındaki bölgeleri ele geçirmeye başlamıştır (Ceylan, 2004: 37; Sevim ve Merçil, 1995: 433-434). İmparatorun bu sahayı ele geçirmek üzere görevlendirdiği Filokales (Emnathius Philocale) Alaşehir'e varmış, burada Türk komutanlardan Kayseri Selçuklu Emir'i tarafından saldırıya uğrasa da, Hasan Bey'in kuvvetlerinin bir kısmını Küçük Menderes yöresindeki Kelbianos'a, bir kısmını Kırkağaç ve Bergama'ya, bir kısmını da İzmir üzerine yönlendirmesinden istifade ederek saldırıya geçip Hasan Bey'i yenilgiye uğratmıştır (1109-1110). Bu yıllarda Selçuklu hakimiyetini ele geçiren Şahinşah Alaşehir'e kuvvet gönderdiyse de buradaki Bizans valisi Konstantin Gabras tarafından yenilgiye uğratılmış ve Bizans ile barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 434;).

XII.yy.da da Anadolu'nun Batı kısmı diğer alanlarda olduğu gibi karışıklık içinde kalmaya devam etmiştir. Batı Anadolu platolarının dağ sırtlarında Bizanslılar, Selçuklular ve Türkmenlerle olan mücadelelerini, Sangarius ve Dorylaion'dan (Eskişehir) Cotyaeum, Choma (Homa), Philomelium (Akşehir), Sozopolis (Uluborlu) ve Laodicea'dan (Denizli) Attaleia'ya (Antalya) uzanan hat boyunca sürdürmüşlerdir. Bu hatta kesin bir sınır olmamakla birlikte her iki güç karşılıklı olarak akınlarını en uç sınırlara kadar devam ettirmişlerdir (Vryonis, 1971:118). 1110 tarihinde Selçuklu yönetimine gelen Şahin Şah'ın seferleri, Batı Anadolu ağırlıklıdır. Aleksios ile anlaşma yapmasında sonra Aleksios'un hastalığı nedeniyle devlet işleri ile ilgilenememesinden istifade eden Şahinşah, Selçuklu kuvvetlerini yeniden Bizans üzerine sevk etmiş ve İznik'e kadar olan bölgeyi denetimi altına almıştır. Selçuklu komutanlarından Muhammed ve Monolog, Bursa ve Ulubat üzerinden ilerleyerek Çanakkale'ye kadar ulaşmış ve Edremit ve Karaağaç'ta Selçuklu hakimiyetine girmiştir (Sevim ve Merçil,

1995: 435). Aynı süreçte Aleksios'un Selçuklulara karşı harekete geçmesi ve Kütahya'da başarılı olmasından sonra Şahinşah'ın Bizans imparatorunun Eskişehir üzerinden geriye çekilmesi üzerine onu takip ederek onun İstanbul'a dönmesini sağlayacak başarılar kaydetmiştir. Ancak Aleksios bu durumdan sonra komutanı Komiztes'i Bolvadin'e, bir başka birliği de Seyitgazi'ye gönderdiyse de başarılı olamamış ve barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Ve bu olaylara arkasından Selçuklu hanedanının başına I. İzzeddin Mesud geçmiştir (Sevim ve Merçil, 1995: 435-436).

I. Haçlı seferinden sonra Selçuklu sınırları Batı Anadolu'da daralarak daha doğuya çekilmiş olmakla birlikte Türkmen nüfusunun Batı Anadolu'daki varlığı devam etmiştir. 1116 yılında Bizans İmparatoru Aleksios'un Türkmenler üzerine yaptığı seferden bu sonuca ulaşmamız mümkün (Anna Komnena, 1996:494-500). Bu süreçte yapılan mücadelelerde başarısızlığa uğrayan Bizans devleti barış yapma yoluna gittiği görülmektedir. Bu bilgi, Batı Anadolu'nun Selçuklu devletinin siyasi hakimiyet sahası içinde olmadığı dönemde de Türkmenlerin bölgedeki varlığını kabule götürmektedir.

Kayınpederi Danişmetli Emir Gazi'nin desteğiyle Şahinşah'a karşı isyan ederek yönetimi ele alan Sultan Mesud'un tahta geçmesinden 2 yıl sonra da Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos öldü. Kardeşi Anna Komnena ve eşi Nikepheros Bryennios'un organize ettiği suikast girişiminden hem kendi kabiliyeti hem de Türk asıllı Ioannes Aksukhos'un¹ yardımıyla tahta II. İonnes(Jean) Komnenos geçmiştir (Ayönü, 2002: 602).

Batı Anadolu'daki sınır bölgelerinde Bizans-Türk mücadeleleri bu dönemde de devam etmiştir. Bu süreçte Türklerin ileri ve mühim bir garnizonu olan Denizli (Laodicea) üzerinden Alpkara komutasında Bizans topraklarına saldıran Türklere karşı İonnes(Jean) Komnenos 1119 da tahta geçmez Anadolu sahillerine yöneldi. Her yıl yapılan akınlarda öncelikle Lidya üzerine yönelerek karargahını Alaşehir'de kurmuştur. Buradan Denizli'yi kuşatarak ele geçirmiştir. Bu bölgeden sonraki fetih bölgesi Pamfilya bölgesiydi ve Uluborlu'ya hakim olduktan sonra, Antalya'nın iç bölgelerine kadar olan toprakları ele geçirmiştir. Böylece, Menderes Vadisinden

---

¹ Bizans yönetiminde esir olarak alındıktan sonra önemli görevlere gelmiş olan Türk asıllı bir komutandır. Detaylı bilgi için bakınız (Anzerlioğlu, 2003: 94-95)

Antakya'ya kadar tüm alanları yaptığı seferlerle Bizans İmparatorluğuna yeniden bağlamıştır (Jorga, 2005: 121; Diehl, 2006: 112; Baykara, 1969:15).

1143 yılında başa geçen I. Manuel Komnenos döneminde Sultan Mesud'a karşı başlattığı seferlerde Türkmenlerin akınları devam etmekteydi. Ancak Ephesos yakınındaki Kelbianon kasabasına kadar ilerleyebilmişlerdir. 1146'da Konya'da 1147'de Eskişehir'de yenilgi alan Bizans karşısındaki bu ilerleyiş II. Haçlı seferi nedeniyle kesintiye uğramıştır (Turan, 1999:180-182). Bu mücadeleler sırasında II. Haçlı seferinin başlaması nedeniyle Sultan Mesud, Antalya ve İçel bölgesindeki bazı yerleri vermek suretiyle anlaşma yapmak yoluna gitmiştir (Sevim ve Merçil, 1995: 440; Turan, 1999:182). II. Haçlı seferinde ilk birlikler Alman İmparatoru önderliğindeydi ve ordular İznik-Eskişehir yolu üzerinden ilerlemiştir. Burada ordusunun 9/10'nu kaybeden Alman İmparatorluğu İznik'e kaçmıştır. İkinci grup Haçlı birlikleri Fransa kralı önderliğinde İstanbul'a geldikten sonra İznik'te Alman İmparatoru ile birleşmiş ancak Eskişehir üzerinden gidişin imkansız olduğunu anladıkları için Balıkesir-Bergama-İzmir ve Efes yoluyla Denizli ve Antalya'ya doğru ilerledikleri görülmekle birlikte kaynaklarda, bu alanların Türk hakimiyetinde olmayan topraklar olmasına rağmen, Haçlı ordularının Türkmen akınlarından çekindiklerini öğrenmekteyiz (Demirkent, 2002: 658; Baykara, 1969: 15-19; Turan, 1999: 184-185). Bu mücadelelerden yenik çıkan Haçlılar Anadolu'ya Romania¹ (Romalılar ülkesi) demekten vazgeçip, Turkia demeye başladıkları görülmektedir (Turan, 1999: 195-196).

1155 tarihinde Selçuklu tahtına oturan II. Kılıçarslan kendisine karşı I. Manuel ve Musul Atabegi Nureddin Mahmut arasında bir anlaşma yapıldığını öğrenmesi üzerine II. Kılıçarslan'a bağlı Türkmenler, Larende ve Kütahya yakınlarında saldırarak I. Manuel'i ağır kayıplara uğratmışlardır. Bu yenilginin intikamını almak üzere 1159 da Selçuklulara karşı akınlar düzenlemişse de Türkmenler Denizli'ye kadar olan alanları yağma etmiş ve Denizli halkını esir almıştır (Baykara, 1969: 19; Ayönü, 2002: 603). Daha sonra ki süreçte, Selçukluların Bizans-Danışmentli ittifakı karşısında yenilmesi üzerine II. Kılıçarslan ile I. Manuel arasında bir anlaşma imzalanmıştır (1162). Bu anlaşmaya göre;

---

¹ Anadolu'nun Rum kelimesi ile ifade edilmesi, Selçuklu hükümdarlarının Rum sultanı olarak nitelendirilmesinin altında yatan etkenler ile Rum diyarı ve Rum sultanı kavramlarının nasıl değişime uğradığı ile ilgili detaylı bilgiler mevcuttur. (Witteck, 1971:83-98)

“1. Selçuklular gerektiğinde Bizans İmparatorluğuna yardımcı kuvvetler gönderecek

2. İmparatorun izni olmadan Türkler Bizans arazisine girmeyecekler

3. Selçuklu sultanı, Bizans’ın düşmanlarına karşı imparatorun yanında mücadele edecek” (Ayönü, 2002: 604).

Bu anlaşmadan uzun bir süre sonra Türkmenlerin Denizli’ye saldırıp 1162’deki anlaşmayı ihlal etmesi üzerine I. Manuel, Eskişehir ve Homa’daki kaleleri yeniden inşa ederek Selçuklulara karşı savaş hazırlığı yapmıştır. Bu haberler üzerine II. Kılıçarslan Bizans imparatoruna elçiler göndererek durumu barış yoluyla çözmeye çalıştıysa da başarılı olamamış ve imparator Alaşehir üzerinden Denizli ve Homa’ya ilerleyerek yıkık bir halde olan Myriokephelon kalesine gelmiş ancak burada Selçuklular tarafından ağır bir yenilgiye uğramıştır (1176). Böylece Türkleri Batı ve Orta Anadolu’dan atma ümidi kalmayan I. Manuel Selçuklu sultanı ile bir anlaşma yapmış ve Eskişehir ve Homa kalelerini yıkmayı kabul etmiştir (Cahen, 1994: 116; Ayönü, 2002: 605). Bu zafer üzerine Türkmenler Batı Anadolu’yu ve Menderes boylarını istila ederek Aydın ve Antiohia (bugünkü Karacasu merkez kazasının yakınları) şehirleri ve kaleleri ile Ege Denzine kadar olan alanları istila etmişlerdir (Jorga, 2005:129; Akın, 1968: 2).I. Manuel’in yaptığı anlaşmayı yerine getirmemesi nedeniyle 1177 yılında Atapakes adlı Selçuklu beyini 24.000 kişilik bir kuvvetin kıyı bölgelerini tahrip etmeleri ile görevlendirmesi emri ile gerçekleşen başarılarla Bizans’ın çok da etkili olamadığını görmekteyiz. İmparatorun 1178 ve 1179 da yaptığı bu seferler de etkili olamaması Bizans’ın geri çekilmesine neden olmuştur (Vryonis, 1971:126; Gökbel, 1936:78; Baykara, 1969: 20-21; Ayönü, 2002: 606)¹.

1180 yılında I. Manuel’in ölümünden sonra Batı Anadolu’daki Bizans egemenliği daha da etkisiz hale gelmiştir. II. Kılıçarslan, I. Manuel’in ölümünden sonra 1182 tarihinde Uluborlu (Sozopolis) ve civarındaki kaleleri almış, Kütahya fethedilmiş, böylece 100 yıl aradan sonra Kütahya tekrar Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Selçuklu sınırı Denizli ve Alaşehir’e yaklaşmış, bu seferlerde II. Kılıçarslan Antalya’yı kuşatmışsa da başarılı olamamıştır (Cahen, 1994: 116-117; Turan, 1999: 214; Yıldız, 1981-82: 37). II. Kılıçarslan Anadolu’da yaptığı fetihlerden sonra Türk geleneklerine uygun olarak ülkeyi 11 oğlu arasında bölüştürme siyasetini gerçekleştirmiştir. Bu bölüştürme işlemi

---

¹ Aynı süreci ifade eden Diehl, Bizans İmparatorunun bu sahada küçük de olsa başarılar elde ettiğini ifade etmektedir (Diehl, 2006:113)

neticesinde Uluborlu ve Kütahya yöreleri Gıyaseddin Keyhüsrev'in yönetimine, Ereğli ve güney uç bölgesi Sancarşah'a, Eskişehir, Ankara, Çankırı ve Kastamonu yörelerinin idaresi Muhyiddin Mesut'a, Tokat ve civarı da Rükneddin Süleymanşah'a bölüştürülmüş ve Batı Anadolu'da özellikle Gıyaseddin Keyhüsrev ve Rükneddin Süleymanşah Bizans'a karşı başarılı olmuşlardır (Vryonis, 1971:127; Sevim ve Mercil, 1995: 446). Bu bölüştürme ile Konya merkeze bağlı onbir yönetim birimi oluşturulmuş, bu durum Selçuklu hanedan mensupları arasındaki tahta mücadelelerinin de başlangıcını oluşturmuştur. 1180-1183 yılları arasında Bizans yönetiminde III. Aleksios Komnenos bulunuyordu. Bizans'ın bu süreçte bulunduğu iç karışıklıklardan istifadeyle II. Kılıçarslan 40.000 kişilik bir orduyla Alaşehir'den ilerleyen Selçuklu sultanı Ege denize kadar olan alanlarda etkili olmuştur (Turan, 1999: 214). III. Aleksios'un 1183 yılındaki ölümünden sonra Bizans yönetiminde 2 yıl kadar görev yapan İmparator Andronikos Komnenos, Bizans yönetimini güçlendirmeye çalışsa da başarılı olamamış ve ölümünden sonra II. İsaakios Komnenos yönetime geçmiştir (1185).

Batı Anadolu'daki Küçük menderes havalisine 1187 yılında akınlar düzenleyen II. Kılıçarslan bu bölgede başarılı olunca II. İsaakios Komnenos'u her yıl kendisine vergi ödemeye mecbur ettiği bilinmektedir (Akın, 1968: 2-3). 1189 yılında Alaşehir valisi Theodoros Mankaphas, II. İsaakios Komnenos'a karşı isyan girişiminde bulunmuş ve Uluborlu Meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'den yardım istemiştir. Gıyaseddin, Bizans'taki bu iç karışıklıkların devamını istediği için açıkça destek vermediği Theodoros Mankaphas'un Türkmenlerden asker toplamasına izin vermiştir. Bu askerlerle Denizli ve Honaz civarını yağmaladıktan sonra Gıyaseddin'in yanına dönmüş ve bunun üzerine İmparator II. İsaakios Komnenos, bu asinin kendisine verilmesini istemiştir. Gıyaseddin onu, hayatına dokunulmaması şartıyla teslim etmiş ancak bu durum kardeşlerinin tepkisine neden olmuştur (Turan, 1999: 218; Ayönü, 2002: 606).

1190 tarihinde Anadolu'da Selçuklu sınırlarına ilerleyen Haçlı kuvvetleri Batı Anadolu'da Sard'tan Alaşehir'e uğramış ve bölgede henüz yetişmemiş tarım ürünlerini tahrip edip, şehri yağmalamışlardır. Çünkü Alaşehir halkı, Almanlara dostça davrandıktan sonra, arkadan gelen birlikleri soymaya kalkışınca, imparator onları cezalandırmıştır. Alaşehir ve Denizli arasında yer alan Tripolis (Yenice) kalesini de yıktırılmış olan Haçlı ordusu komutanı Friedrich Barbarossa, Uluborlu yakınlarında

Selçuklu topraklarına saldırmıştır ve Selçuklular karşısında başarılı olmuştur (Sevim ve Merçil, 1995: 446-447; Ceylan, 2004: 38-39).

1192 yılında II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtına I. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmiş ve ilk saltanatı 1196 yılına kadar sürmüştür. Yönetimi ele aldıktan sonra Bizans'a karşı ılımlı bir politika takip eden I. Keyhüsrev'in bu tavrı böyle devam etmemiştir. I. Keyhüsrev'in Mısır hükümdarı Melik-ül Adil'in Bizans imparatoruna gönderdiği hediyelere el koyması üzerine, Bizans imparatoru da Konya-İstanbul yolu arasında ticaret yapan Selçuklu kervanlarına el koymuş ve bunun üzerine I. Keyhüsrev, Bizans'a karşı harekete geçmiştir. Menderes ırmağına kadar olan Bizans topraklarını ele geçirdikten sonra, esir aldığı Bizans halkını Bizans'ın daha önce boşalttığı Akşehir bölgesine yerleştirmiştir. Bu uygulama sonucunda Hıristiyan halkın Selçuklu yönetiminden memnun olmasını haber alan diğer Bizans ahalisi Selçuklulara sığınmış, böylece birçok Bizans kenti de boşalmıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 448; Ayönü, 2002: 607).

1196 tarihinde I. Keyhüsrev'e karşı isyan ederek yönetimi ele geçiren II. Rükneddin Süleymanşah döneminde genellikle Orta ve Doğu Anadolu'ya yönelik fetihler yapılmış, Batı Anadolu'da bu süreçte bir hareketlilik olmamıştır. Rükneddin Süleymanşah yönetime geçtikten sonra I. Keyhüsrev'in şehzadeligi döneminde Meliki olduğu Uluborlu'ya gidişine izin vermemiştir. Ancak I. Keyhüsrev, Anadolu'da aradığı desteği bulamayınca dayılarının bulunduğu İstanbul'a yani Bizans'a sığınmıştır. Sekiz senelik sürgün hayatında Bizans sınırı Uç bölgelerindeki hudut muhafızları ile görüşmeler yaparak onların desteğini almaya ve kaybettiği tahtını tekrar ele geçirmeye çalışmıştır (Köymen, 2003: 132). İstanbul'da Bizans imparatoru III. Aleksios tarafından Milet hakimi Manuel Mavrozomes'in kızıyla evlendirilmiştir (Sevim ve Merçil, 1995: 452, Ayönü, 2002: 609). 1204 yılında Haçlıların İstanbul'u işgal etmesiyle Kayınpederi Mavrozomes'in yanına gelmiştir. II. Rükneddin Süleyman Şah'ın ardından yönetime geçme hazırlıkları yapan III. Kılıçarslan'a karşı Mavrozomes'in de desteğiyle Konya Selçuklu tahtına tekrar oturmuştur. Yönetimi ele geçirdikten sonra Mavrozomes'e melik¹ olarak Uluborlu, Denizli ve Honaz'ın idaresine vermiştir (Baykara, 1969: 25-26). 1204'de İstanbul işgal edilip Latin imparatorluğu kurduktan sonra Theodoros Laskaris

---

¹ İlk defa yönetici Hıristiyan ve merkeze bağlı olan melikliklerdir.

1204 yılında İznik ve çevresinde bir devlet kurmuştur (Diehl, 2006: 129-130). Laskaris Bizans imparatorunun yerine geçebilmek ve İznik'te hakimiyet kurabilmek için samimi arkadaşı olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile görüşerek onunla ittifak kurmuştur (Lehmann, 1971: 593). Bu anlaşma ile hem Laskaris, Komneneoslar sülalesine mensup olan ve Karadeniz'de etkili olmaya çalışan iki Bizans veliahtlarının (David ve Alexis) tehdit olmalarını engellemiştir (Turan, 1999: 278). I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Mavrozomes ile de Batı Anadolu'da Laskaris'e karşı bir güç oluşturuyordu. Bunu yaparken Mavrozomes'in Bizans soyundan gelmesi sebebiyle Bizans hanedanlığında hak iddia edebilmesi fikri de aklının bir kenarında olmuştur. Keyhüsrev, Anadolu'dan geçen ticaret yollarının önemini kavramış olması nedeniyle Karadeniz ve Akdeniz Ticaret yollarının güvenliğini ve hakimiyetini ele geçirme politikasını uygulamaya çalışmıştır. Bu amaçla da Akdeniz'de önemli bir liman olan Antalya'nın fethine yönelmiş ve Selçukluların hakimiyetine almıştır (Yılmaz, 2002: 108; Koca, 2002: 488; Ekinci, 2005: 248-250; Pekman, 1989: 46)

Selçuklu sultanı Antalya bölgesini kendisine bağladıktan sonra hem ticari hem de siyasi çıkarları nedeniyle İznik hakimi Laskaris ile ilk zamanlarda olduğu gibi dostane ilişkilerini devam ettirmemiştir. Mavrozomes'i kullanarak Bizans İmparatorluğu üzerinde hak iddia etme planları yaptığını daha önce söylemiştik; ancak bu süreçte eline daha iyi bir koz ele geçmiştir (Turan, 1999: 287-288). Çünkü İznik'i ele geçirmek üzere III. Aleksios, Selçuklu sultanına başvurmuştur. Bu yardım isteğiyle Bizans'taki taht kavgalarını körükleyeceği gibi Laskaris'in büyümesini de önleyebilecekti. Bu sebeplerle III. Aleksios'un yardım isteğini kabul etmiştir ve Laskaris'e karşı Denizli-Antiochia ve Alaşehir arazileri üzerinde yapılan savaşlarda Keyhüsrev'in kuvvetleri başlangıçta başarılı olsalar da savaş sırasında Selçuklu Sultanının ölmesi nedeniyle, Selçuklular geri çekilmek zorunda kalmış, Sultanın mezarı geçici olarak Alaşehir'deki Müslüman mezarlığına gömülmüştür (Lehmann, 1971: 594-595; Sevim ve Merçil, 2005: 454; Ceylan, 2004:39). Alaşehir'in Selçuklu hakimiyetinde olamamasına rağmen, şehirde bir Türkmen mezarlığının bulunması, Alaşehir'in Türkmen iskana açıldığını kanıtlamaktadır. Batı Anadolu'da Selçuklu hakimiyeti sürekli olmasa da bölgenin Türk yerleşimine sahip olduğunu gösterir. Bu yenilgi Laskaris'in Batı Anadolu'daki hakimiyetini güçlendirmiş ve 1211 yılından 1261 yılına kadar Denizli ve civarında savaş olmamış ve Türk-Bizans sınırı sabit kalmıştır (Baykara, 1969: 27)

1211 yılınca babasının şehit olması üzerine Selçuklu sultanlığına geçen İzzettin Keykavus döneminde İznik İmparatorunun barış teklifi ile başlatılabilecek olan Batı Anadolu'daki siyasi faaliyetler sürecinde de ticareti geliştirme amaçlı bir politika takip edildiği görülmektedir. Bu barıştan sonra Akdeniz ve Karadeniz ticaret yollarının hakimiyeti için kuzey-güney yönlü bir fetih politikası izlenmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde fethedilmiş olan ama şehir haklı tarafından geri alınan Antalya üzerine sefer yapılarak 1216'da şehirde tekrar Türk hakimiyeti sağlanmıştır. I. Alaaddin Keykubad döneminde, Antalya'nın alınmasından sonra Alanya (1220-21) (Pekman, 1989: 47) da fethedilmiş ancak Batı Anadolu ağırlıklı bir fetih politikası geliştirilmemiş, daha çok Anadolu'daki hakimiyet güçlendirilmeye çalışılmıştır ki bu süreçte I. Alaeddin Keykubad, Karadeniz, Akdeniz ve Anadolu'da yaptığı seferler (Uyumaz, 2001a: 121-127), ticareti geliştirmek adına uyguladığı politikalar (Ekinci, 2005: 258-263) ve hakim olduğu yerlerdeki imar faaliyetleri ve bilimsel, kültürel alanlarda yaptığı hizmetlerle, (Uyumaz, 2001a: 127-129) Türkiye Selçuklularına en parlak devri yaşatmıştır. Ancak bu dönem aynı zamanda Türkiye Selçuklularının hakimiyet sürecini sarsıntıya uğratan bir dönem olmuş, Babailer isyanı ve Moğol istilaları ile Türkiye Selçuklularında başlayan gerileme döneminde Batı Anadolu'da herhangi bir hareketlilik görülmemiştir.

XIII.yy.ın ikinci yarısında Selçukluların hakimiyetinin Moğollar tarafından zayıflatılmasına karşılık, sınır boylarında uç emirlerinin nüfuzu artarken, Moğol vergilerinden kurtulmak isteyenlerin, sınır beylerinin himayelerine sığınmalarıyla Bizans önündeki savunma hatlarında büyük kuvvetler yığılmıştır (Akın, 1968: 4). Bunun en belirgin örneğini ise Eskişehir'den Kütahya'ya uzanan bölgede görmekteyiz. 1261 yılına kadar bu arazide Moğol tehlikesinden kaçan 300.000 (üçyüzbin) çadır Türkmen olduğu bilinmektedir (Altınsapan ve Parla, 2004: 14)

Bizans-Selçuklu sınır bölgesinde yapılan akınların yoğunluğunun azaldığı dönem aslında 1176 yılında yapılan Myriokephelon savaşından sonraki süreçtir. XII.yy.ın sonlarında sınır boylarında yapılan akınlar olduysa da bunlar büyük çaplı ve sınır hattını değiştirecek bir mahiyete sahip olmamıştır. Bu sürecin devamını sağlayan durum ise uzun yıllar geçerliliğini koruyan Selçuklu devleti ve İznik İmparatorluğu arasında 1204 yılındaki anlaşmadır (Witteck, 1995: 35-36). Bu anlaşmanın uzun yıllar geçerliliğini koruması ve Selçukluların bu sırada Anadolu'nun diğer bölgelerindeki hakimiyeti

kurma amacına yönelik politikalar nedeniyle etkisini gitgide kaybeden çatışmalar, Batı Anadolu'nun Türkleşmesinde etkili olmuştur (Ayönü, 2002: 609).

Her iki gücün uç kuvvetlerinin¹ karşılıklı olarak yaptıkları akınlar yaklaşık 200 yıl boyunca devam etmiş ve genellikle “Denizli-Honaz, Kütahya, Eskişehir dolayları yapılan akınların sınır hattını oluşturmuştur” (Akın, 1968:1). Bu hat, bir sınır çizgisi olmaktan çok , bir sınır bölgesi, oldukça geniş sahipsiz bir kuşaktır. Bizanslılar bu sınır bölgesini, Türk istilacılarını iç bölgeler iterek ele geçirmişlerdi ve bu sahipsiz alanlar, geri çekilmek zorunda kalan unsurlarla dolmaya başlamıştır (Wittek, 1995: 36). Bu süreçte Batı Anadolu'da taraflar arasında resmi bir çatışma olmamasına rağmen Bizans'ın Batı Anadolu'da yoğunlaşan Türk nüfusunun etkisini azaltmak üzere iskan politikası uyguladığı görülmektedir. Kumanları 1252 Menderes ve Frigya bölgelerine yerleştirmek suretiyle Türkler tarafından ele geçirilmesini engellemeye çalışan İmparator Vatatzes, Bizans'ın bu alanlarda etkili olmasını sağlamaya çalışmıştır (Ostrogorsky, 1991: 409; Diehl, 2006: 133; Eröz, 1983: 26-27). Bizans İmparatorluğu, bu iskanla Batı Anadolu'nun Türkleşmesini engellemeyi sağlamak isterken aslında farklı bir sonuç oluşmuştur. Türk yayılmasını engelleyemediği gibi Kumanların Türkmenlerle kaynaşmasıyla bölgenin Türkleşmesi hız kazandırmıştır (Wittek, 1999:13; Ostrogorsky, 1991: 409)

XI.yy.dan itibaren başlayan Selçuklu Bizans siyasi ilişkilerine bakıldığında, iki siyasi güç arasındaki ilişkiler dönem dönem yapılan anlaşmalar ve ittifaklarla yumuşamışsa da sürekli mücadelelerle devam etmiştir. Bu mücadeleler Bizans açısından Selçuklulara kaptırılan Anadolu'nun geri alınması düşüncesiyle yapılırken, Selçuklular, yurt edinmek amacıyla mücadele etmişlerdir (Ayönü, 2002: 610). Bu amaçla hareket eden Selçuklular için Batı Anadolu kesimi uç vafına sahiptir. Yıllarca ani ve sert bir şekilde devam eden akınlarla, sürekli canlı tutulmuş, hatta zaman zaman çeşitli şekillerde beslenmişlerdir. Özellikle Moğol istilası sürecinde bu sahanın yoğun olarak Türkmen topluluklarının yığıldıkları bir alan olmuştur (Emecen, 2003: 176)

---

¹ (Wittek, 1999:13). Dipnot 33'te Bizanslıların 13.yy.da Kumanları Selçuklulara karşı sınır bekçisi olarak kullandıkları ifade edilmektedir. 13.yy.da bile Bizanslıların Selçuklulara karşı sınır güvenliği için tedbir alıyor olması ve Türk gücüne karşı kendisinin de Türkleri kullanıyor olması, karşılıklı sınır boylarında yapılan akınların Bizans devletindeki etkisini kanıtlayan bir durumdur.

Batı Anadolu'nun Selçuklular sürecinde dönem dönem ele geçtiği kesin olmakla birlikte bu bölgedeki Türk siyasi hakimiyeti tam olarak Beyliklerin bölgedeki siyasi varlığıyla kesinleşmiştir diyebiliriz. XII.yy.ın ikinci yarısına tarihleyebileceğimiz bu alanlardaki Türkleşme ifadesi aslında daha çok, siyasi hakimiyetin Türklerin ele geçirilmesine bağlandığı görülmektedir. Çünkü genelde Batı Anadolu'nun Türkleşmesi beyliklerin kurulmasına bağlanmaktadır (Ülker, 2002: 288-89;). Ancak bu bölgedeki Türkleşme sürecini tamamen Beylikler dönemine bağlamak tarihi süreç düşünüldüğünde doğru olmaz. Çünkü siyasi mücadele sahası olarak sürekli bir Selçuklu hakimiyeti olmasa da, bu sahanın, Türkmenlerin yaşadığı bir bölge olduğu kesindir. Ayrıca Antalya'nın kuzey batısındaki Denizli dağlarında ve civarında yani Menderes havzasından 200.000 Türkmen'in yaşadığına dair kayıtlar bulunmaktadır (Witteck, 1999: 2; Köprülü, 1972: 87). Bu sebeple Beylikler döneminde, yerleşik ve sürekli devam eden bir siyasi hakimiyet anlamında Türkleşmenin oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu sahada ki Türkmen nüfusunun yıllar içinde yapılan iskanlarla arttırıldığı düşünülürse, bu sonuca varmamızın gerekçesi de anlaşılmaktadır. XIV.yy.ın başında Batı Anadolu'da İznik, Bursa, Sard, Alaşehir, Manisa, Foça ve İzmir dışındaki alanlar hariç diğer sahalar Selçuklular tarafından yönetildiği (Bodmer, 2001: 45) düşünülürse siyasi hakimiyetinde göz ardı edilemeyecek düzeyde olduğu da anlaşılmaktadır.

Türkler Anadolu'ya Malazgirt Savaşıyla cebren girmiş olmaktan başka, Bizans İmparatoru ve asi kumandanları tarafından kendilerine yardım için ücretle çağrılmışlardır. Böylece bazı Bizans şehirlerindeki Türk askeri birlikleri, Bizanslıların kendilerince kurulmuş ve buralarda Müslüman bir toplum olan Türklerin dinlerini serbestçe yaşamaları, Bizanslılarla Türkler arasındaki mücadelenin toplumların mücadelesi olmadığı, iki tarafın asilleri ve beyleri arasında yapılan bir mücadele olduğunu kanıtlamaktadır (Akdağ, 1999: 80-81). Bizans ile Selçuklular arasında II. Kılıçarslan döneminde Bizans'la yapılan anlaşma da bu tespite uygun bir örnektir. 1162 tarihli bu anlaşma 10 yıl süreyle geçerli olan bir barış anlaşmasıdır. Bu anlaşma sebebiyle Batı Anadolu'daki sınır bölgelerindeki Türkmen grupları, Bizans'a uzun bir süre saldırmamıştır (Ayönü, 2002: 604).

Türkler Anadolu'ya hakim olma sürecinde toplumsal ilişkiler açısından Bizans toplumu ve yönetimi ile kurdukları ilişkiler sürekli bir savaş havası şeklinde gelişmemiş her iki

tarafın karşılıklı olarak dönem dönem birbirlerinden yararlanma suretiyle iletişime geçtikleri de anlaşılmaktadır. Buna en bariz örnek ise II. Haçlı seferindeki siyasi ilişkilerdir. İkinci Haçlı seferinin başladığını öğrenen Bizans İmparatoru Manuel, bu sırada Selçuklular üzerine yaptığı seferlere devam ediyor ve aynı zamanda da Selçuklularla Bizans arasındaki şiddetli savaşlar devam ediyordu. Ancak Haçlıların geldiğini öğrenen Bizans İmparatorunun, Selçuklularla anlaşma yoluna gittiği ve Haçlılara karşı birbirlerine yardım etme politikası uygulamayı tercih ettiği görülmektedir. Bundan başka yine Süleymanşah döneminde Bizans'ın Balkanlar'daki Normand istilasına karşı Selçuklulardan yardım istediklerine dair bilgiler olmakla birlikte, Selçukluların bu yardımı yapıp yapmadığı konusunda kesin bilgiler yoktur (Turan, 1999: 61-62).

Bütün bu siyasi ilişkiler düşünüldüğünde Batı Anadolu, Malazgirt savaşından itibaren hatta bir yıl öncesinden itibaren Türk hakimiyeti ve göçleriyle karşı karşıya kalan ve iki siyasi gücün hem savaş sahası hem de iskan alanı olarak gördüğümüz bir alandır. Anadolu'nun Türkleşmesi olgusu düşünüldüğünde ilk Türk adımlarından itibaren hedef olarak alınan ve Türkleştirilmeye çalışılan bir saha olmuştur. Bu sahadaki diplomatik düzeyinde başlayan ilişkiler, toplumların yan yana yaşaması durumunu doğurmuştur. Bu özelliği ile de Bizans ile Selçuklu kültürlerinin birbirleriyle karşılaşması birbirlerinden etkilenmesinin de zemini oluşmuştur. Çünkü siyasi ilişkilerle başlayan iki kültürün, zaman içinde birbirlerinden de etkilenmesi doğal bir sonuç olarak ifade edilebilir.

2. 2. Devlet Teşkilatı Alanında Kültürel Etkileşim

Selçuklu ve Bizans devletleri arasında gördüğümüz siyasi ilişkiler doğrultusunda iki farklı siyasi otorite arasında yönetsel olarak bir etkileşim yaşandığı görüşündeyiz. Selçukluların Büyük Selçuklu devletinin idari teşkilatının tesiriyle devlet yapısını şekillendirdikleri muhakkaktır (Kaymaz, 1964: 96). Bu teşkilat, Orta Asya ve İran ağırlıklıdır (Sevim ve Merçil, 1995: 497-498; Gordlevski 1988: 287-294). Eski Türk gelenekleri ile İran kültür çevresinden etkilenerek oluşturulan bu yapının Anadolu'da da devam etmesi doğal olmakla birlikte, Türklerin burada farklı bir kültür ortamı ile karşılaştığı düşünüldüğünde, bu yapısının, Anadolu'nun yerli kültüründen

etkilenebileceğini ve aynı zamanda etkileyebileceğini göz önünde bulundurarak olayları incelemeye çalışacağız.

Selçuklu yöneticilerinin Bizans'la olan siyasi ilişkileri, devlet teşkilatındaki etkileşimi olanaklı görmemize sebep olmuştur. İki yönetimin sarayları arasındaki gidiş-gelişler, evlilikler, birbirlerinin toplumlarından oluşturdukları askeri kadrolar ve Batı Anadolu sahasındaki yaşayışları ve uygulamaları düşünüldüğünde devlet teşkilatı alanında birbirlerinden etkilenme durumu güçlendirmektedir.

Bizans kültürü, uzun yıllar karşılıklı ilişkilerle Sasani, Emevi ve Abbasiler üzerinde etkili olmuştur. Bizans kültürünün, İslam dünyası üzerindeki etkisi nedeniyle Türk dünyasında da vasıtalı olarak Bizans etkisi oluşmuş ve bu etki Selçuklu devletine de yansımıştır (Köprülü, 2004: 207). Hem Selçuklu sarayında Rumların, hem de Bizans sarayındaki Türklerin mevcudiyeti devlet teşkilatında etkiye sebep olmuş ilk adım olarak izah edilebilir. Selçukluların Venediklilere verdiği bir fermanı Bizans'taki Chrysobule'lerine benzemesi devlet teşkilatındaki etkileşimin ilk örneklerdendir (Köprülü, 2004: 192-195).

Bizans ile Selçuklu yönetimi arasındaki ilişkileri oluşturan önemli bir olgu da Hıristiyanlar Rumlarla yapılan evliliklerdir. Selçuklu sultanları gerek Anadolu'daki gerekse komşuları olan Bizans ülkesindeki Hıristiyanlarla akrabalık kurmuşlardır. Bundan dolayı Selçuklu sarayındaki Hıristiyan unsurun Selçuklu sarayındaki etkisi göze çarpmaktadır (Kara, 2006: 566). Sultanların Hıristiyan eşleri arasında Ermeni, Gürcü ve Rumlardan kadınlar hatta İstanbul'daki Latin İmparatorunun akrabası olan Fransız¹ kadın dahi bulunmaktadır (Cahen, 1994: 205-206). Selçuklu sultanlarının siyasi sebeplerle yaptığı bu evliliklerle ilgili olarak kaynaklardaki bilgiler doğrultusunda I. Mesud'un eşlerinden birinin Hıristiyan olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. II.Kılıçarslan'ın annesi olarak ifade edilen bu Hıristiyan bayan, Kont St. Gilles'in kız kardeşi olduğunu Osman Turan Haçlı yazarı Nicola de Treveth'tan nakletmiştir (Turan, 1999: 232). Selçuklu sultanlarının kızlarının da aynı sebeplerle evlilikler yaptığı görülmektedir ki, I. Mesud'un kızlarından birinin Bizans İmparatoru II. Ioannes'in kuzeni Ioannes Komnenos ile evlendiğini, hatta bu kuzenin Niksar kuşatması sırasında

---

¹ Bu konuyla ilgili olarak Osman Turan Latin İmparatorunun akrabası olan Fransız bir bayanla II.Gıyaseddin Keyhüsrev'in bir evlilik yapma teşebbüsünün olduğunu ancak bu evliliğin siyasi sebepler nedeniyle gerçekleşmediğini kaydetmektedir. (Turan, 1999: 455)

İmparatora kızdığı için Selçuklular tarafına geçip, din değiştirerek bu evliliği yaptığını bilmekteyiz (Uyumaz, 2001b: 401). II. Kılıçarslan'ın eşi ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesinin Rum Tekfur Kaloya'nın kız kardeşi olan Hıristiyan bir bayan olduğuna dair kayıtlar mevcutsa da I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in II. Kılıçarslan'ın en küçük oğlu olması nedeniyle bu evliliğin 1162 tarihinde Danişmentlilerle Bizans arasındaki ittifakı bozmak için İstanbul'a gittiği sırada yapmıştır (Turan, 1999: 237; Uyumaz, 2001b: 402). I. Gıyaseddin Keyhüsrev de babası gibi Hıristiyan bir kadınla evlenmiştir. Bizans idaresi altındaki Marmara denizinde bulunan bir adada şato sahibi olan Manuel Mavrazom, kızını, İstanbul'da sürgün hayatı yaşadığı sırada şatosuna sığınmış olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'le evlendirmiştir. Mavrozomes'in üç oğlu, daha sonra Müslüman olarak Selçuklu Devleti'nin üst makamlarında görev almıştır. Bu üç kişi Vezir Karatay, Emir Karasungur, Kemaleddin Karakaş'tır (Kara, 2006: 566). Selçuklu Sultanlarından I. Alaeddin Keykubad'ın da Alanya hakimi Kir-Fard'ın kızı ile evlendiği bilinmektedir (İbn Bibi, 1996: 262-266). Alanya valisinin kızı olan bu bayanın sonradan din değiştirerek Mahperi adını aldığını ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi olduğunu, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İstanbul Latin İmparatoru Baudouin'e yazdığı bir mektupta annesinin Hıristiyan olduğunu ve babasının hayatından dinini koruduğu şeklinde ifadelerinden öğrenmekteyiz (Turan, 1999: 403). II. Gıyaseddin'in de Hıristiyan bayanlarla evlilikler yaptığı bilinmektedir. Konyalı biri zengin, diğeri de papaz olmak üzere iki Hıristiyan'ın kızı ile evlilikleri olduğu, bu hanımlardan birinin adı Berduliye'dir ve Melik II. İzzeddin Keykavus'un annesidir. İsmi bilinmeyen bir diğer Rum asıllı eşinin de Rukneddin Kılıçarslan'ın annesi olduğu bilinmektedir (Uyumaz, 2001b: 412; Turan, 1999:455). Diğer Selçuklu sultanlarında Hıristiyan bayanlarla evlilikler yapıldığına dair bilgi olmamakla birlikte bu ilişkilerden de anlaşılacağı gibi Selçuklu yöneticileri siyasi gerekçelerle Hıristiyanlarla evlilikler yapma yoluna gitmişlerdir. Özellikle yöneticilerin kızları veya kız kardeşleri ile yapılan bu evlilikler neticesinde iki yönetim arasındaki siyasi ve sosyal ilişkiler artmıştır (Vryonis, 1971: 228). I. ve II. Keyhüsrev'in annelerinin Grek, II. Keyhüsrev'in 3 oğlunun annelerinin de Hıristiyan olması ve kendisinin Hıristiyan dayılarının hatta, Mihael Palaeologos'un etkisinde kaldığı ifade edilmektedir. Anadolu Selçuklu sultanları, belki adaletliliklerinden (ölçülü) belki de kişisel çıkarları yönünden Hıristiyan uyruklarını, onların dinsel özgürlüklerini tehdit etmeye kalkışan herkese karşı savunduklarına dair

yorumlar karşımıza çıkmakla birlikte (Cahen, 1994: 205-206-208) bütün bunlar Selçuklu sultanlarının aileleri arasında çok sayıda Hıristiyan kadın ve erkek bulunduğunu göstermektedir.

Selçuklu yöneticilerinin bu ilişkiler sebebiyle Bizans imparatorları gibi kırmızı ayakkabı giyip, muhafız eşliğinde gezdikleri şeklinde bilgiler (Jorga, 2005: 137) iki devlet yöneticileri arasındaki etkileşimleri kanıtlayan en bariz örneklerdir. XII.yy.da Selçuklu yöresinde Grek piskoposlarının yaşadığını gösteren belgeler vardır. Piskoposların seçimlere katılmaları ya da zaman zaman gelenekçiliklerinin deneyden geçirilmesi için Konstantinopolis'e gitmelerine izin verilmiştir. XIII.yy. ortalarında Rum ülkesine sığınmış olan Mihael Palaeologos, İznik'e geri dönmeyi, Konya'daki başpiskoposluk aracılığıyla sağlamıştır. Bu olaydan da başpiskoposun, ya orada yaşadığını ya da orayla kolayca haberleştiğini anlamaktayız (Cahen, 1994: 205-206-208). Ayrıca Mihael Palaeologos'un Selçuklu sarayında kaldığı dönemde Selçuklu sarayındaki etkisi artmıştır. Selçuklu sarayında seyislerin ve sultanın rütbelerini Bizans örneğine göre düzenlediği bilinmektedir (Jorga, 2005: 138).

Bizans Devletinde de Selçuklu devlet teşkilatının etkileri olduğuna dair bilgiler mevcut olup, Türk elçilerin Bizans imparatoruyla olan görüşmeleri sırasında İmparatorun büyük davetlere Bağdat halifesi veya eski dönemlerdeki emirler gibi kaftanla veya sarıkla geldiğini ayrıca, İznik ordusunun çavuşlar tarafından idare edildiğini ve muhafız alayının başına Türklerde olduğu gibi yüzbaşı getirilerek orduda düzenleme yapıldığı bilinmektedir (Jorga, 2005: 138). Bu da bize iki kültür arasındaki idari etkileşimi göstermektedir.

Selçuklularla Bizans arasında kurulan bu ilişkiler dışında kültürel etkileşime ortam hazırlayan bir diğer durum ise kimi Selçuklu sultanlarının şehzadelik veya sultanlık dönemlerinde Bizans başkentlerine sığınmalarıdır. Bu ziyaret veya sürgünler iki devletin devlet adamlarının dahil oldukları ortamı görmesine ve etkilenmesine imkan oluşturmuştur. Bu etkiye en iyi örnek ise I. Alaeddin Keykubad dönemine tesadüf etmektedir. Bir Rum anadan doğan I. Alaeddin Keykubad'ın İstanbul sarayında bulunduğu sırada maruz kaldığı tesirlerin, bu hükümdarın sonraki uygulamalarında, özellikle memleket idaresinde merkeziyet usulünü tatbik ve "üleş" sistemini ortadan kaldırma hususundaki başlıca etken olduğu noktasında Togan'ın açıklamaları, genel

olarak Bizans tesiri tezini reddetmesine rağmen çarpıcı bir örnektir (Togan, 1946: 198-199). Devlet teşkilatında böyle bir tesirin olmadığını, özellikle bu noktada eleştiren Nejat Kaymaz, Selçuklularla Bizanslıların uzun yıllar bir arada yaşamış olmaları, onların birbirlerinden devlet teşkilatında etkileneceklerine böyle bir örneği göstermeyi yetersiz bulmaktadır (Kaymaz, 1964: 98). Ancak bu noktada bir etkileşim olacağı tezi üzerinde yaptığımız bir tespitle bu konuda yeni bir adım atmaya çalışacağız.

Bizans'ın Akritai (Akrit) denilen ve Yunanca Akra'nın karşılı olarak ifade ettikleri sınır savaşılarını ilk kez Batı Anadolu sahasında kullanmadıklarını biliyoruz. Bunlar Bizanslılarca Toros ve Fırat sınır bölgelerinde de karşımıza çıkan bir topluluktur (Witteck, 1995: 36). Böyle bir askeri uygulamanın altında yatan etki ise Bizans'ın İslam dünyası ile uzun yıllar devam eden savaşlarıdır. Bizans, "Uzun yıllar devam eden bu ölüm-kalım savaşlarında" İslam dünyası tarafından alınan toprakların geri alınması adına oluşturulan yeni bir idari ve askeri vasıfları olan Thema sistemi ile Doğu sınırındaki hakimiyeti yeniden elde etmeye çalışmıştır (Bodmer, 2001: 33).

"Thema aslında ordu demektir ve sistemde ordunun birliği öngörülmektedir. Buna göre: hem askeri hem sivil yönetimin, "Strategos" denilen yetkili asker kumandanının elinde toplandığı thema bölgeleri yaratılmaktaydı. Sosyal temeli ise "Staratit" denilen askerlik hizmetleriyle yükümlü hür köylüler oluşturmaktaydı. Çok çabuk harekete geçebiliyor, devlete o zamana dek alışlagelen paralı ordulara göre daha az masraf çıkarıyor ve hatta düzenli vergi ödedikleri için, bir miktarda gelir sağlıyorlardı ve bu sistem öncelikle Anadolu'da yürürlüğe konmuştur" (Bodmer, 2001: 33).

İmparator Herakleios zamanında (610-641) oluşturulan Theme sistemi kolordu manasına gelse de zaman içinde kolordu tarafından işgal edilen bölgeler için kullanılmaya başlamıştır.

"Bu bölgelerde, idare ve kuvvet Stratege ismi verilen bir askeri kumandan bırakılmaktaydı. Sivil idareye hakim olsalar da aslında bu ikinci derecedeki bir görevdi. Bu suretle, Asya'da, Ermeni, Anadolu ve Opsikion daireleri, Avrupa'da Trakya dairesi meydana geldi. Sahil bölgeleri ve adalar da, aynı suretle teşkilata bağlandı. Bunlar denizciler dairesini teşkil etti. VII.yy. sonunda imparatorluk, Roma devrinde olduğu gibi Eperchhie'lere ayrılacak yerde, çok geniş yedi, yahut sekiz daireye ayrılmıştı. VII.yy. imparatorları tarafından getirilen ve genelleştirilen daireler usulü, imparatorluk kadar yaşamıştır"(Diehl, 2006: 59)

Bu sistemin Anadolu'da uygulama sahası Tarsus, Adana, Maraş ve Malatya hattıdır. Herakleios, Suriye'yi kaybettikten sonra hudut bölgeleri ahalisini iç bölgelere çekerek Müslümanların ilerlemesini önlemek amacıyla geniş bir bölgeyi boş bırakmıştır. Bu

sahadaki Bizans garnizonları, İslam ülkelerine saldırıp yağma ve katliamda bulmuşlardır. Bu sahada başarılı olabilmek adına Abbasi Halifesi Harun Reşit “Avasım” adı verilen müstakil bir idari bölge oluşturarak buraların bir ordugahtan idare edilmesini sağlamıştır. Buralarda daha çok Türkler görevlendirilmişlerdir (Yıldız, 1986: 344-345).

Buraya kadar verilen bilgilerle sistemi açıklamaya çalıştık ve Bizans tarafından ilk defa hayata geçirilen bu sistemden Abbasilerin etkilendiği yorumunu çıkartabiliriz. Ancak bundan Selçuklu Devlet teşkilatı üzerindeki etkisini vurgulamaya çalışacağız.

Batı Anadolu, Selçukluların Bizans ile arasındaki savaş hattı, hatta Wittek’in ifadesiyle sınır bölgesi, sahipsiz bir kuşak (Wittek 1995: 36), her iki gücün farklı bir askeri yapılanma uyguladığı bir saha olmuştur. Sürekli savaşlar, her iki gücün burada askeri bir takım önlemler almak suretiyle bölgeyi kendi kontrolünde tutma zorunluluğunu doğurmuştur. Bizanslılar bu sahaya savaşçı yönü ağır basan grupları¹ yerleştirerek (Ostrogorsky, 1991: 409; Diehl 2006: 133), bölgedeki Türkmenlerin etkisini kırmaya çalışmıştır. Selçuklu yöneticileri de bu sahaya Battal inancına sahip, göçebe unsurları, savaşçı yönü ağır basan grupları yönlendirmişlerdir. Yerleşik düzene dahil olmayan bu gruplar, kaynaklarda uç bölgesi olarak ifade edilen Sinop-Ankara-Denizli-Antalya çizgisinin batısında uzanan bölgelere sevk edilen ve nüfus itibariyle de kalabalık olan kitleler olarak karşımıza çıkmaktadır (Vryonis, 1971: 192-193; Tanyeli, 19??; 414; Akdağ, 1999:80). Selçukluların bu sahada böyle bir askeri yapılanma uygulamasının altında yatan faktörün Bizans sistemine dayandığı görülmektedir. Buna karşılık Selçuklularda Uç vilayetleri sisteminin oluşmasında başka etkenler olduğu muhakkaktır². Ancak Türklerin bu sistemle ilk defa İslam dünyası içinde karşılaştıkları ve Avasım adı verilen bu garnizon şehirlerinde bizzat görev yaptıkları, dolayısıyla böyle bir sistemin varlığını öğrendiklerini söyleyebiliriz. Ancak bu vilayetlerin, Arapların daha önce kurdukları “Avasım ve Sugur” ile aynı olmadığını da görmekteyiz (Akdağ,

---

¹ 1252 yılında Kumanları yerleştirdiğini görmekteyiz. (Ostrogorsy, 1991: 409). Thema alanlarına Bizans tarafından yerleştirilen toplulukların etnik yapısı ile ilgili olarak bu sistemi detaylandıran Demirkent’in görüşleri farklı bir açılım sunmaktadır. Konu ile ilgili makalesinde thema alanlarına yerleştirilen topluluklarla ilgili olarak Ostrogorsy’in genelde İslav’ların yerleştirildiğine dair bilgisini eleştirerek bu alanlara Kafkas topluluklarından Hazar Türklerinden veya Balkanlar’dan getirilen Türk asıllı topluluklarında olduğunu ifade etmektedir. (Demirkent, 2005b: 5-8)

² Göçebeler ile yerleşikler arasındaki oluşan sosyal problemleri azaltmak ve böylece devlet içindeki otoriteyi güçlü tutabilmek. Gaza ve cihat ruhuna sahip olan bu kitlelerin savaşçı özelliklerinden yararlanabilmek gibi etkenler.

1999: 80). Bu ifade ile anlaşılmaktadır ki, Selçuklular bu sistemi Araplardan aktararak uygulamamışlardır.

Daha önce hiçbir Türk devletinde görmediğimiz bu idari yada askeri sistemi kendi bünyelerinde şekillendirmişlerdir. Bu sebeple Batı Anadolu sahası, Türk idari teşkilatında hayata geçirilen Uç vilayetleri vasfına Bizans kültürünün etkisi altında sahip olmuştur diyebiliriz.

“7. yy.da Müslüman Araplar, Bizans İmparatorluğunun ve uygarlığının bir parçası olan Suriye, Filistin, Mezopotamya topraklarını ve Ermenistan, Mısır ve Kuzey Afrika'nın bir bölümünü ele geçirmişleridir. Böylece Emevi hanedanlığının kurulduğu ilk Müslüman İmparatorluğunun merkezi 7.yy.dan 751 yılına dek, bu Doğu Bizans vilayetlerindedir. Başkentleri bir Bizans şehri olan Şam'dı, diğer merkezi yerleşim birimleri de Bizans'ın öteki şehirlerinde öbeklenmişti. Fetihler yıkıcı değil koruyucu, çok hızlı ve kati oldukları için ekonomide, yönetimde, toplumda ve dinde Bizans yapısı büyük oranda dağılmadan kalmıştı. Bunun sonucunda, İslam'ın ilk dönemlerinin idari, ekonomik, mali ve sosyal kurumları bu eski Bizans geleneğinden oldukça etkilenmişti” (Vryonis, 1999: 40-41).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Emevi hanedanlığı döneminden itibaren Bizans kültürü İslam kültürü üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Dolayısıyla Abbasiler sürecinde de aynı etkileşim süreci devam etmiştir ki bunu kanıtlayan en bariz örnek olarak Abbasiler sürecinde yapılan tercüme faaliyetleri gösterilebilir. Bu örnek belki Yunan kültürü tesiri gibi algılanabilir ancak bu Bizans'ın Helenistik yanısırdır ve İslam dünyası Bizans'ın bu Helenistik yanısını kendisine özümlemiştir (Vryonis, 1999: 48). Dolayısıyla İslam dünyası üzerinde olan bu etki idari manada Abbasilerde uygulanan “avasım yada sugur” kentlerinin oluşumunda Bizans'taki thema sistemi etkisi olabileceği gibi Selçuklular da bu sistemin kendi formlarına uygun olarak uygulayabileceğini göstermektedir.

Selçuklularda uygulanan bu sistem Bizans'takinden farkı ise yerleşim birimi olarak farklı yapıda olmasıdır. Bizans themaları oluştururken askeri garnizonlar şeklinde ama yerleşik bir kültür içinde, vergilendirme de uygulayarak oluşturmuştur. Ancak Selçuklular yerleşik bir yapıya sahip olmayan halkı buraya yönlendirmek suretiyle uygulamıştır. Göçer evli dediğimiz halkın uç vilayetlerinde yaşamalarına olanak sağlayarak hem halkın sosyal yaşamındaki olumsuzluk yaratabilecek durumunu engellemek hem de onların askeri dinamizminden yararlanmak suretiyle bu sistemi geliştirmişlerdir.

“...uç beylerinin...daimi olarak oturdukları şehirler vardı. Uç beyleri olsun, uç beylerbeyleri olsun; seferlerinde ordularını “uç etrakinden” toplamakla beraber, ayrıca oturdukları şehrin kalesindeki saraylarında “kul ve nökerler” inden ibaret şahsi kuvvetleri de vardı. Uç beyleri, cetleri yönünden civarlarında oturan veya başka yerlerde olan herhangi dar veya geniş kadrolu bir boy’un beyi olmak hatırasını muhafaza etseler bile, kendileri katiyen göçebe reisi değillerdi. Her uç beyinin sahip olduğu kasabada sultan tarafından tayin olunmuş bir de kadı vardı ki, bu, hükümdarın selahiyetini temsil ediyordu... Hudut kale ve kasabacılarının bir de Pazar yerleri vardı ki, Bizans Rumlarıyla Türk ahali burada alışveriş ediyorlardı. Böylece bu şehirlerde, dar ölçüde de olsa, “Esnaf” topluluğu vardı sanıyoruz. Şu halde uç’larda, büyük şehirler yerine, kalelerin içinden ibaret kasabalardan bahsetmek doğru olur” (Akdağ, 1999: 85)

Bu bilgilerden, uç kasabalarındaki yapının siyasi hakimiyeti sağlama odaklı oluşturulduğunu anlamaktayız. Dolayısıyla, Türk devlet geleneğinde daha önce hiç uygulanmayan uç teşkilat incelendiğinde, Selçuklular sürecinde Bizans’la olan devletlerarası ilişkiler sonucunda, Türklerin kendi kültür formları içinde Bizanslılardaki thema sistemini örnek alarak oluşturdukları görüşündeyiz.

Devlet teşkilatında genel olarak İran ağırlıklı bir yapı oluşturan Selçukluların, Doğu ve Batı kültürleriyle iç içe olduğunu belirten Gordlevski, Rum Selçuklularının saray yaşamının düzenlenmesinde Bizans sarayının parıltı ve görkeminden etkilendiğini, Sultanların sürgün ve yurtsuzluk hayatlarında Bizans İmparatorlarının yanında geçirdikleri için yada Bizans erkanını, kaçaklarını ve konuklarını Konya’da kendi yanlarında gördükleri için böyle bir etkileşimin daha kolay olduğunu ifade etmektedir (Gordlevski, 1988: 289). Ayrıca Türklerin Bizans saraylarında konuk olduklarında, Bizans imparatoru tarafından bazı sanlar verdiklerini de ifade ederek bunu bir örnekle de açıklamaktadır. Fahrettin Sevastos adını taşıyan bir kişiden bahsederken, bu kişinin bir dönme Rum olma ihtimalinin yanında bu ifadenin Selçuklularda bir ad yada bir san olabileceğini de açıklamıştır (Gordlevski, 1988: 294).

Selçuklu yönetim kadrosunda Hıristiyan halkın önemli sayılacak görevlere geldiği de kaynaklarda ifade edilmektedir. Örneğin “iğdişbaşılık” diye ifade edilen ve şehirlerin ileri gelenlerinden gelen bu önemli meslek içinde Bizans asıllı kişilerin getirildiği görülmektedir. Bu görevli ile ilgili tarih kayıtlarda ifade edilen bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Kelime olarak annesi ve babası farklı olanlarda yani mezlere verilen bir kavram olarak ifade edilen ve genel manada bir çok tarihçinin de yanı görüşü benimsedikleri görülmektedir. Bu konuda O. Turan, F. Sümer, C. Cahen, S. Vryonis gibi yazarlar bu noktada birleşmişler ve iğdişlerin melez olduklarını benimsemişlerdir.

Ancak T. Baykara, anlam olarak karışık insan manasına rağmen, değişik bir manasının olabileceğini, sadece anne ve babası farklı olan insanlara bu kelimenin kullanılmayacağını ifade etmektedir. Buna temel olarak da bu türden, sözlük anlamından başka, terim anlamı ile kullanılan anlamından farklı olan kelimelerin ortaçağlarda çok kullanıldığını ifade etmektedir (Baykara, 1997: 691).

Selçuklu şehir yöneticileri içinde önemli bir yeri olan iğdişler, halkı ilgilendiren önemli meseleler için görev yapan mahalle muhtarları olarak ifade edilebilir. Onların başındaki yetkili ise iğdişbaşı olarak şehir yöneticileri içinde bütün iğdişlerin başı görevini yerine getirmektedir. Bu görevliler içinde Hıristiyan halktan kişiler de vardır. Bu ilişkiden de anlaşıldığı üzere Selçuklu şehir hayatı içinde Hıristiyan halkın görev yaptığı anlaşılmaktadır (Akdağ, 1999: 19-20-21).

Saray çevresinde bulunan Hıristiyan halkın etkisiyle gelişen ilişkiler, Selçuklu yöneticilerinin bazılarının Bizans sarayında yaşamaları, yöneticilerin Hıristiyan kadınlarla evlenmelerinin Anadolu'da Hıristiyan halka karşı hoşgörü ortamının oluşmasında etkili olan nedenler olarak ifade edilmektedir. Hıristiyanlık dinine karşı Sultanların oldukça müsamahakar davrandıkları hatta Sultanların Hıristiyanlaştıkları bile ifade edilmektedir (Hasluck, 2003: 108). Ancak Selçuklu yöneticilerinde böyle bir değişimin söz konusu olamayacağı da muhakkaktır (Kara 2006: 565).

Bizans tarafından esir olarak alınan ve orduda yüksek görevlere getirilmiş bazı Türklerden de bahsedilmektedir. Bizans kaynaklarında Turkopoller olarak ifade edilen bu ücretli Türk askerlerinin Bizans'taki diğer ücretli askerlerden farklı olarak Bizans ordusunda, yönetiminde çok etkili olduklarını ve yüksek görevlere de getirildikleri bildirilmektedir (Anzerlioğlu, 2003: 84-93)¹. Bizans yönetime geçen bu Türklerin Hıristiyan bir bayanla evlenmek istediklerinde vaftiz olmaları ve Hıristiyanlığı benimsemeleri şart koşulmuştur. Bu durum, Bizans yönetimine geçen Türklerin din değiştirmesine neden olduğu sonucuna bizi götürmektedir. Ancak Müslümanken bunların vaftizi kabul edip Hıristiyanlığı benimsemeleri ilginç olmakla birlikte bununla da kalmayıp kilise idaresinde görev alan, manastır kuran hatta manastırlarda keşiş olanların varlığı dikkat çekicidir. Böyle uygulamaların ardından yani Bizans idaresine

---

¹ Bu konuyla ilgili geniş malumat veren Anzerlioğlu, Türk asıllı olan bu kişilerin, hayatları, eğitimleri ve Bizans yönetimindeki etkilerini tafsilatlı olarak vermektedir. Ayrıca konuyla ilgili Işın Demirkent'in de önemli bir makalesi bulunmaktadır. (Demirkent 2003: 93-110)

kabul edilen Türklerin daha sonra bir eğitime tabi tutuldukları ve bir Romalı gibi yetiştirildikleri kaynaklarda görülmektedir; ancak tahta varis olan Aleksios Aksukhos'un bu sebeple manastıra kapatılması, bunların tam anlamıyla Bizans toplumuna kabul edilmediğini gösteren bir delildir (Anzerlioğlu, 2003: 94-95). Aynı durumun Bizans devletinde de görüldüğü kaynaklarda tespit edilmiştir. Bizans sarayında esir olan ve orada yetişen Akkuş, Bizans'ta yüksek mevkilere çıkmış, Yuannis ve oğlu Manuel'in tahta çıkmasında rol oynamışlardır (Turan, 1999: 181). Dolayısıyla her iki gücün birbirlerinden idari kadrolarda istifade ettiklerini anlamaktayız.

İdari manada ilişkiler kapsamında toprak yönetimi ve vergilendirmeyle ilgili olarak da bir etkileşim söz konusudur. "Türklerin Rum ülkesine neredeyse Bizans İmparatorunun yardımcıları tutumuyla geldikleri ve hiç değilse ucu kendilerine dokunmadığı sürece, bu imparatorluğun köklü kurumlarını değiştirmek yolunda bilinçli olarak çaba göstermedikleri görülmektedir" ve toprak yönetimi konusunda da aynı gelenekleri sürdürmüş olmaları mümkündür (Cahen, 1994: 178). Türkler yerleştikleri yörelerde zaten Grek köylüsünün toprağı hemen hemen hiç kalmamıştı ve bütün topraklar büyük toprak sahiplerinin malı durumuna gelmişti. Bu "büyük arazi sahipleri, merkezi iktidarın idari ağından sıyrılmış ve imparatorluk memurlarına bu arazilere girmeyi bile yasaklamışlardır" (Ostrogorsky, 1999: 305). Bu toprak sahipleri ya orada bulunmadıklarından ya da Türklerden kaçtıklarından, o topraklardaki kiracı çiftçiler onları savunan hiç kimse olmadığı için doğrudan istilacı gücün egemenliği altına girmişlerdi. Bunlar genellikle yeniden sahibi olabilecekleri küçük çiftlikler kurma olanaklarından yoksundur. Öte yandan pek çok bölgede, o bölgenin boşaltılması ve halkın bir yerden başka bir yere kayması, Bizans rejimi ile Türk rejiminin kaynaşmasına yol açmıştı. Dolayısıyla bazı yörelerde aynı yöntemler kullanılırken, bazılarında ise farklılıkların olması doğaldı.

Bundan başka vergilendirme usulünde bazı Bizans geleneklerinin oluştuğunu görmekteyiz. Ekilebilen topraklardan alınan çift-i avamil vergisinin köken olarak İslam ve Türk etkili olarak Selçuklularda uygulandığı düşünülse de terminolojik incelemeler neticesinde anlaşılmaktadır ki Selçuklular bu vergiyi Bizanslılardan aldıkları sonucu çıkmaktadır. Bizans'ta çift anlamına gelen Latince "jugum", Grekçe "zeugarion"

birimine göre tahsil edilen bu vergi ile Bizans-Türk sistemlerindeki sürekliliğin bir örneğiyle karşılaştığımızı söyleyebiliriz (Cahen, 1994: 189).

Anadolu'da hem Müslüman hem de yerli halkların özel mülkleri olduklarını görüyoruz. Buna örnek olarak, Alanya'nın Grek valisi Kyr Fard'in Keykubat'a baş eğmesi üzerine Keykubat'ın ona bazı köyleri mülk, temlik olarak verdiğini ve yine aynı kişiye başka yerde ikta olarak verdiği ve bunu ikta'dan ayrı olduğunu göstermektedir. Bu yolla kişilerin özel mülkleri haline gelen toprakların kamu topraklarından yaratılmış olduğu görülmektedir (Cahen, 1994: 179-180). Bunlardan anlaşıldığı üzere Selçuklu devletinin Hıristiyanlara özel mülk edinme imkanının kamu mallarından da temin etmiştir. Bu demek oluyor ki Selçuklu devletinde üst düzey ilişkiler dahilinde de olsa Hıristiyanlara toprak verilebildiği sonucu çıkmaktadır.

Bir siyasi oluşumun varlığını kanıtlayan en önemli sembollerden biri olan paralar, Türk devlet teşkilatı açısından önemli bir yere sahiptir. Bağımsızlık sembolü olarak yöneticiler tarafından darp ettirilen paralar incelendiğinde de bazı benzerlikler karşımıza çıkmaktadır. Bizans'ın İlk Beylikler ve Selçuklular dönemi paraları üzerinde etkisi olmuştur. Danişmentlilerin, Artukluların, Zengilerin, Anadolu Selçuklularının meskukatları incelendiğinde, bunların Bizanslıların kullandığı para tipine benzediğini ve bu özelliğinin uzun bir süre devam ettiğini ancak bu tesirin Selçuklular döneminden sonra devam etmediği şeklinde bilgi sunmaktadır (Köprülü, 2004: 194-195). Ancak Cahen ise Selçuklu paraları üzerinde görülen aslan resmi dışında, Müslüman paralarına daha çok benzediğini savunmaktadır (Cahen, 1999: 172-175). Meskukat üzerine araştırmalarında Gündegül Parlar Bizans'a ait olan bir figür üzerinde şu açıklamaları yapmaktadır:

“Avcı figürlü sikkelerde iki türlü silah tespit edilmiştir. Birinci ok ve yay, ikincisi de alem-silahtır. Ok-yaylı tek örnek IV. Kılıçarslan'ın yonca kompozisyonlu sikkesi olup burada ok-yayı taşıyan avcının Sultan olduğu tahmin edilmektedir. İslamiyet'ten önce de Türklerde silahın bir sanat olarak kullanıldığını, Orta Asya Karayüs ve Süliek'te kaya resimlerinde okçuların resmedildiği, Altaylarda Pazırık 11.kurganında çıkarılan malzemelerde kalkan ve yay resimlerinin bulunduğu, Türklerde pek çok oymakların ok-yaylı isimler aldığı, bu gelenediği Oğuz destanlarına kadar dayandığı bilinmektedir.

Sikkelerde gördüğümüz alem-silahlar, Bizans ve Roma sikkelerinde de mars ve minervanın sembolü olarak kullanılmıştır. Selçukluların Bizans'la müştereken kestirdikleri sikkelerde hükümdar elinde libarium tutmaktadır. Bu da Bizans

sanatında İsa'nın mongoramı bulunan bir sancak aleml olarak betimlenmektedir”
(Parlar, 2001: 194-195).

Bu bilgiler doğrultusunda Selçuklu paralarında Bizans etkisinin olduğunu söylememiz mümkün gözükmemtedir.

Bunlardan yola çıkarak XI.yy.dan itibaren başlayan Selçuklu–Bizans ilişkileri zaman zaman kurulan ittifaklar veya yapılan anlaşmalarla yumuşamışsa da çoğunlukla mücadeleler şeklinde geçmiştir. Bu mücadeleler, Bizans açısından Selçuklulara kaptırılan Anadolu'nun geri alınması düşüncesi ile yapılırken, Selçuklular açısından yurt edindikleri Anadolu hakimiyetini sağlamlaştırmak amacını taşıyordu. Bunlar ilerleyen dönemlerde iyiden iyiye artan sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkileri, taht mücadelelerine karışan asilerin karşılıklı ilticaları, Bizans toprak aristokrasisi tarafından yavaş yavaş toprakları ellerinden alınan köylülerin Selçuklu idaresini tercih ederek karşı tarafa geçmeleri yada tam tersi olarak Türklerin Bizans tarafına geçmesi şeklinde durumları doğurmuştur. Selçukluların Bizans yönetiminden devraldığı Anadolu topraklarındaki idari uygulamaların Türk formlarına uygun olarak devralınması, yapılan savaşlar, siyasi ilişkiler, yapılan evliliklerle başlayan ilişkiler iki kültür arasındaki etkileşimlere olanak vermiştir. Bu noktada etkileşim sahası olarak verdiğimiz Batı Anadolu'da da izah ettiğimiz üzere bir takım ilişkiler gelişmiş ve her iki kültürün birbirlerini etkileme durumunu doğurmuştur.

3. BÖLÜM: TÜRKLERİN BATI ANADOLU'DA OLUŞTURDUKLARI KÜLTÜREL YAPI VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

3.1. Batı Anadolu'da Türk Şehirleşmesi Ve Yerleşim

Türklerin Anadolu'ya hakim olma süreciyle birlikte sistemli bir yerleşim politikası uygulamışlar ve bu politika neticesinde Anadolu'da Türk nüfusu yerleşmeye ve nüfus olarak artmaya başlamıştır. Anadolu'ya geldiklerinde Türklerin göçebe gelenekleri burada bir anda silinemeyeceğinden dolayı bu gelenekler, hem devlet yapısı üzerinde hem de yerleşik yaşama geçirilen ve köylere yerleştirilen Oğuzların yaşamında devam etmiştir (Demir, 2002: 327). Batı Anadolu'da Türk yerleşimini başlatan ilk siyasi teşkilat Çaka Beyliğidir. Bu beylik, Batı Anadolu'nun Türk iskanına açılmasında ve göçebe Türk geleneklerinin Batı Anadolu'da yaşanmasındaki ilk adım olarak değerlendirilebilir.

Bizans'ın siyasi, sosyal ve ekonomik durumunun Türklerin Anadolu'daki ilerleyişinde kolaylık sağladığı bir gerçektir. Özellikle askeri yapısındaki aksaklıklar fetihlerin devamını sağlayan önemli bir etkidir. Bizans'ın zayıflamasında Bizans'ın yüksek rütbeli askerleri ve ekonomik gücü ile etkilerini hissettiren toprak sahipleri olmuştur (Charanis, 1984: 526). Hür köylülerin, elde ettikleri ürünün sahibi haline getirilerek toprağa bağımlı duruma getirilmeleri, Bizans askeri yapısının çökmesine ve dolayısıyla Anadolu'nun Türkler tarafından fethine zemin hazırlamıştır. Malazgirt savaşından sonraki yıllarda ise Bizans merkezi idaresi çökmüştür (Bodmer, 2001: 35-37).

Bizans devletinin 7.yy.dan itibaren girdiği ekonomik sıkıntı, yıllar içinde giderek artmış ve XI.yy. geldiğinde Bizans'ın çöküş süreci de başlamıştır. Bizans'ın bu süreçte dış dünyaya karşı sert savunma politikası, tüm yabancılara karşı kültürel ve ekonomik engellemelerle kendini hissettirmeye başlamıştır. Bizans devleti için önemli mali kaynak vergilerdir. Bu gücün azalmasında hür köylü sınıfının yok edilmesi, askeri aristokrasinin güçlenmesi ve devletin verdiği ticari imtiyazlar etkili olmuş ve böylece kent ekonomisi çökmüştür (Charanis, 1984: 534-535). Bizans devleti içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal şartlar sebebiyle Anadolu şehirlerini boşaltmıştır. Bu sebeple, Türklerin Anadolu'yu fethinden önce, Anadolu'nun her bölgesi aynı yoğunlukta

kentleşmiş değildir. Yapılan araştırmalarda Batı Anadolu'nun Likya gibi bölgelerinde Geç Bizans döneminde önemli yerleşmelerin olmadığı tespit edilmiştir (Kuban, 2001a:63). Bizans kent ekonomisinin çökmesi, şehirlerdeki nüfusun azalması, Türklerin Anadolu coğrafyasına geldiklerinde büyük ve güçlü kentler değil, küçük ve ekonomik yönü zayıf olan şehirlerle karşılaşmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla Türk dönemiyle birlikte bu şehirlerin kültür dokusu Türklerin getirdiği kültür içinde eritilmiş ve yeni Türk şehri doğmuştur (Ülken, 1969: 22). Bu Türk şehirleri Anadolu'nun kısa sürede mamur bir ülke haline gelmesini sağlamıştır.

Batı Anadolu'daki Türk varlığı, Malazgirt savaşından önce başlamaktadır. 1165 ve 1170 yıllarında Batı Anadolu'da Türkmen yerleşiminin Çaka Beyliğinin kurulmasıyla başlamıştır. Bu süreçte Bizans devletinin, Batı Anadolu'ya yönelik Türk ilerleyişini durdurabilmek adına Bergama ve Edremit şehirlerini birleştirerek etrafını surlarla çevirttiği (Kara, 2006: 539) düşünülürse Batı Anadolu'da Türkmenlerin Bizans'ı tehdit edebilecek derecede etkili olduğu ifade edilebilir. Bu sebeple Batı Anadolu'nun Türk kültürü ile tanışması Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeye yönelik fetihlerinden evvel gerçekleşmiştir denebilir.

Türkmenler Malazgirt savaşından sonra Anadolu'ya doğru harekete geçmesiyle, Anadolu'daki köylülerin bir bölümü kentlere kaçmış, kentli ve köylü halkın bir bölümü de batıya göç etmiştir. Bu durum kent ve köylerin tamamen boşaldığını göstermemektedir. Anadolu'ya gelen Türkler ile Anadolu'nun yerli unsuru arasındaki evlilikler sonucunda oluşan içdiş denilen bir toplumsal grubun varlığı (Kuban, 2001b:64) Anadolu'nun Rum halkının bölgeyi tamamen boşaltmadığını gösteren bir durum olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Türklerin gelişi esnasında Anadolu kentleri için bomboş ve terkedilmiş alanlar değil de nüfusu azalmış alanlardır diyebiliriz.

Batı Anadolu'daki Türk yerleşim süreci ile ilgili bilgileri incelediğimizde Malazgirt savaşının hemen akabinde bölgenin Türk yerleşmesine açıldığı görülmektedir. Selçukluların iskan politikası, genel olarak Türkmenlerin uçlara yerleştirilmesi şeklinde olması nedeniyle ilerleyen fetihlerle birlikte Türkmen yerleşmeleri daha çok Ege bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bu sahanın Türkmen iskanına açılmasındaki en önemli etken ise bölgenin coğrafi imkanlarının Türkmen yaşamına uygun olmasıdır (Çetin, 2002: 264). Anadolu'ya göç eden Türklerin sosyal yapısı konusunda yapılan

araştırmalarda, göçebe olarak yaşayanların dışında, yarı göçebe ve yerleşik hayat süren Türklerinde geldiği tespit edilmiştir (Sümer, 1960: 567-594). Anadolu'ya gelen bu kitleler ile Anadolu'nun yerleşik düzende yaşayan Bizans halkı arasında dönem dönem çatışma ve uzlaşma yaşandığı bilinmekle birlikte iki unsur arasındaki bu ilişkinin, XIII.yy.da "uç bölge" sisteminin oluşmasında etkili olduğu düşünülmektedir (Tanyeli, 1977: 414). Çünkü Bizans şehirlerindeki yerli halk ile göçebelerin yaşayışlarındaki farklılıklar, şehirlilerin göçebelere rahatsız olmalarına neden olmuştur. Kentlilerin üretim faaliyetlerinin engellenmesi yada talanı bu çatışmaların ana nedenidir. Ancak uzun yıllar aynı coğrafyada yaşayan bu insanların toplumsal manada sürekli bir düşmanlık içinde olabileceği de düşünülemez.

Batı Anadolu coğrafyasındaki yerleşim süreci Çaka Beyliğinin kurulması ile başlayıp Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devletini kurmasıyla devam etmiştir ancak bu yerleşim I. Haçlı seferi ile kesintiye uğramıştır. I. Haçlı seferi ile İznik'in kaybedilmesinden sonra kıyı kesimlerinin Bizans'ın eline geçmesiyle Türklerin Anadolu kıyı irtibatına kapalı bir yerleşme politikası uygulama zorunluluğu doğmuştur (Cahen, 1999: 99). Bu durumun yanında Batı Anadolu'nun Türkmen gruplarının yaşadığı bir sınır hattı olması ve Türkmenlerin hareketli yapıları bölgedeki Türk kültürünün etkisini devam ettirmiştir. Türkmenlerin yaşam şekilleri ve siyasi iktidarın Bizans'a karşı devam eden saldırıları nedeniyle Batı Anadolu'daki bir çok kentin tahrip edildiği konusunda bilgiler sunan Vryonis, bu sahada tahrip edilen şehirlerinde bir listesini de sunmuştur (Vryonis, 1971: 166). Batı Anadolu şehirlerinin tahribata uğraması doğal bir sonuçtur. Çünkü iki güç arasındaki savaş sahası olarak ifade edilebilecek sınır bölgesi olması ve mücadelelerin uzun yıllar sürmesi şehirlerin fiziki dokusunda tahribat yaratmıştır. Ancak bunu, Türklerin bilinçli ve düzenli bir tahribatı şeklinde olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Sonuç olarak Batı Anadolu'daki bu tahribat uzun yıllar süren savaşların bir sonucudur.

Anadolu Selçuklu Devletinin fetihlerinin Batı Anadolu'daki kronolojisiyle ilgili ikinci bölümde verilen bilgiler değerlendirildiğinde bu sahada sürekli bir Türk hakimiyetinin olmadığı sonucuna ulaşılır. XI.yy.ın sonları ile XII.yy. boyunca Batı Anadolu'nun birçok bölümü Türk akınlarına sahne olmuştur (Vryonis,1971: 145-155) Özellikle XII.yy.ın boyunca devam eden Türk akınları siyasi istikrarı Bizans açısından sarsmış

ancak sürekli bir hakimiyet şekline dönüşememiş olsa da bu savaşlar, Türkmen halkın bölgedeki yerleşimine ortam hazırlamıştır.

XI.yy.da Anadolu'daki şehirleşme süreci ve yapısı incelendiğinde özellikle Batı yöresindeki nüfusu Bizans'ın kendi hata ve ilgisizliklerinden ötürü iyice azaldığı, hatta Selçuklu sultanlarının ıssız kalan toprakları işletebilmek ve böylece Anadolu'nun iktisadi hayatını canlandırabilmek amacıyla boş alanlara Hıristiyan transferleri yaptıkları bilinmektedir (Kara, 2006: 539-540). I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Menderes Bölgesine kadar olan yerlerin fethinden sonra tutsak aldığı Hıristiyan halkı, daha önce Bizans İmparatoru Manuel tarafından İzmit'e sürülen ve boş kalan Akşehir'e yerleştirmesine dair bilgiler mevcuttur (Sevim ve Merçil, 1995: 448). Bu bilgi ile Bizans'ın Batı Anadolu bölgesinde nüfus transferleri yaparak Rum halkı Batı Anadolu'dan çekmiş olduğunu, dolayısıyla boş kalan topraklarda Selçuklu sultanlarının da iskan politikası uygulayarak Anadolu'da etkili olmaya çalıştıkları ifade edilebilir. Ayrıca bu durum, Bizans yönetimindeyken refah seviyesi düşük olan ve zor durumda yaşayan Bizans halkının Selçuklu yönetime karşı sempati duymasında önemli bir etkidir.

Selçuklular, Anadolu'ya hakim olduktan sonra oluşturduğu "uç" vilayetleri sistemi ile Batı Anadolu'da hakimiyetlerini kalıcı kılma amacı gütmüştür. Batı Anadolu şehirleri ilgili olarak araştırmalar, Türkmenlerin dağınık bir yerleşme ile Bizans kastronundan ayrı yapılar inşa ettikleri ancak cami, medrese, han, şifahane gibi pahalı yapıları çok fazla inşa etmemeleri sebebiyle Türkmen yerleşme modeliyle karşılaştığı sonucunu bize vermektedir (Tanyeli, 19???: 414-415). Dolayısıyla Batı Anadolu'da Türk döneminde gelişen kent kültüründe Bizans kültürünün güçlü olduğunu ifade etmek mümkün gözükmemektedir.

Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi amaçlarıyla Anadolu'ya gelen Türklerin ilk uygulamaları, Anadolu'nun iç ve sınır boylarına yerleşme politikasıdır. Böylece sınırları güvence altına almak, "Uç"larda yeni akınlar düzenleyebilmek için güç oluşturmak ve Türk nüfusunun oranını arttırmak amaçlanmıştır. İkinci uygulamaları ise yerli halkın yönetimle bütünleşmesini sağlamak olmuştur (Turan, 1990: 109-110). Kitlelerin Anadolu'daki iskanında sosyal bütünlüğü sağlamanın yanında ekonomik verimliliği arttırma amacı da bulunmaktadır. Göçebelerin, şehir ve kasabalara yerleşmelerinin,

tüccar grubunun da köy ve kırlara yerleştirmenin iktisadi kazanç sağlamayacağı, ayrıca göçebelerin yaşayışları nedeniyle şehirlerin emniyet ve asayiş için tehlikeli olduğunun bilincinde olan Selçuklu yönetimi, göçbeleri yayla ve kışlalarda hayvancılığa dayalı üretim faaliyetleri yapmaya yönlendirmişler, tüccar gurubunu da şehirlere yerleştirmek suretiyle Anadolu'da köy ve uclar ile şehirler olarak iki farklı iskan sahası oluşturulmuştur (Çetin, 1990: 123-124). Bu iskan sahalarındaki yerleşim sürecinin farklı farklı dönemlerden oluştuğu ifade edilmektedir. İlk dönem Türkmen beylerinin ve Selçuklu hükümdarlarının yerleşim süreci, ikinci dönem uç beyliklerin oluşturulduğu süreç, üçüncüsü tüm toplulukların bir araya getirilerek uç beyliklerin oluşturulması, son süreç ise Moğollarla birlikte başlayan parçalanma sürecidir (Cahen, 1999: 233).

Türklerin Anadolu'daki ilerleyişi sırasında değişen sınır bölgelerinde, Batı Anadolu sahası, bu uc bölgelerini oluşturan önemli alanlardan biri haline gelmiştir. Türklerin ilk haçlı seferine kadar İznik dahil olmak üzere Batı Anadolu'da etkili bir siyasi güç oluşturduğu görülmektedir ki, 1098 yılında Batı Anadolu eşiğine kadar Türk iskanı gerçekleşmiştir. Manyas ve Erdek civarına kadar ilerleyen Türk ilerleyişi, Bizans'ın 1098 yılındaki Frigya seferi ile durmuş, halkın daha geriye çekilmesine sebep olmuştur (Demir, 2002: 326). Ancak bu bilgi ile anlaşılmaktadır ki Türkler 1098 yılına kadar Batı Anadolu'da yerleşim sürecini başlatmışlardır.

1110 tarihine gelindiğinde Danişmentli sahasının tamamen Selçuklu kontrolüne geçişiyle birlikte Bizans'ın Orta Anadolu'ya yönelik seferlerinin önü kesilmiştir. 1116 tarihinde Bizans devletinin Eskişehir seferindeki başarısızlığı sonucunda Türk iskan Eskişehir'e doğru genişlemiş ve bu bölgedeki Rumlar daha batıdaki şehirlere nakledilmişlerdir. Böylece Afyon-Eskişehir hattının doğusundaki sahalarda tamamen Türk yerleşimine açılmıştır (Anna Komnena, 1996: 484; Vryonis, 1971: 186). 1118 yılında Bizans hükümdarı Jean Komnenos, Menderes, Pisidia ve Pamphylia'ya baskı yapma politikası gütmüştür. Ladik ve Uluborlu'ya hakim olmak ve Orta Anadolu'ya doğru ilerleme politikasını uygulamayı amaçlasa da Batı Anadolu'daki Türkmen nüfusu bu süreçte artmıştır ki, İmparator Manuel zamanında (1143-1180) Türkmenler, Bitinya, Mysia, Frigya'nın batısı, Lidya ve Pamfilya sahalarda etkili bir güç haline gelmişler ve 1175 yılında Eskişehir civarındaki etkilerini daha da hissettirmişlerdir. Ayrıca Batı Anadolu'daki Türkmen sahasını, Bizans İmparatorları Aleksios ve Jean zamanlarında

Chaoma-Sauplain sahası olarak, yunan yazarlarının “Türk arazilerinin ortasında” şeklinde nitelendirmeleri bölgedeki Türk yerleşmesinin varlığını kanıtlayan önemli bilgilerden biridir (Vryonis, 1971: 187-189). Dolayısıyla Türkler Anadolu’ya gelirken sadece siyasi hakimiyetlerini değil, toplumlarını da getirdikleri için burada nüfus olarak hiçbir zaman azınlık konumunda kalmamışlardır (Akdağ, 1999: 9). İskan açısından bu bilgiler değerlendirildiğinde yerleşim sisteminin uygulanması sırasında herhangi bir Bizans kültürel etkisi söz konusu olmadığı ifade edilebilir. Çünkü Bizans daha çok askeri sebeplerle iskan uygularken Türkler yerleşim amacıyla iskan uygulamaktadır.

Selçuklu devletinin Anadolu’ya hakim olmasıyla birlikte merkeziyetçiliği oluşturabilmek ve hakim olunan sahadaki siyasi hakimiyeti devam ettirebilme amacıyla bir eyalet sistemi oluşturulmuştur. Melik adı verilen hükümdar ailesinden birinin yönetimindeki vilayetlerin, merkeze bağlılıkları oldukça gevşek iken, Subaşı adlı hükümdar ailesinden olmayan görevlilerin yönetimindeki vilayetlerin, merkeze bağlılığı daha kuvvetli olduğu ve subaşılardan hareket serbestiyetlerinin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sahalarda ikta modeli uygulanarak hanedan üyelerinin çocukları, melikler ve askeri yada sivil valiler emrinde ve denetiminde yönetilen bölgelerdir. Bu sahalarda özerk yada federal yapıdadır (Gordlevski, 1988: 249–269, Uzunçarşılı, 1984: 118-121). Selçuklularda bir üçüncü tip vilayet yönetimi de “Uç” adı verilen sınır boylarındaki yerlerde görülmektedir. Uç vilayetleri “sol-kol” ve “sağ-kol” diye ikiye ayrılmıştır ve yönetimleri iki ayrı beylerbeyine verilmiştir. Ayrıca Beylerbeyleri emirleri altında “Uç Beyleri” görev yapmıştır (Akdağ, 1999: 80-90). Bu sahalarda doğrudan sultana bağlı olan alanlar durumunda olduğu da kaynaklarda ifade edilmektedir (Özcan, 2006:31-32). Bu durum uç vilayetlerin Selçuklu yönetimi içindeki önemi de kanıtlayan bir durumdur. Fethiye körfezi ve Dalaman Çayı-Tunguzlu-Honaz-Afyon-Kütahya-Ankara-Kastamonu-Sinop çizgisini oluşturan bu uç bölgelerdeki yaşama baktığımızda buralarda daha çok göçebelerin yaşadığını ancak bu sahada da köylüler, kentliler ve Türkmenler olmakla birlikte rollerinin ve ağırlıklarının değiştiğini söyleyebiliriz.

Selçuklu idari teşkilatı incelendiğinde üç birim karşımıza çıkmaktadır. Bunlar eyalet, şehir ve vilayettir. Şehir, Selçuklu idare merkezidir, vilayet idari birim olan şehrin dışındaki alanın genel adıdır. Bir iskan sahasında bir şehir bulunurken, birden fazla

vilayet bulunabilmektedir. Yani vilayet halkın yaşadığı ve üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler iken şehir ise idare merkezidir. Bu sahanın hepsinin genel adı olarak da eyalet terimi kullanılmaktadır (Baykara, 1999; 48-60). Böyle bir idari teşkilatlanma ile Anadolu'da merkezîyetçiliği sağlamaya çalışan Selçukluların Uc bölgelerle olan ilişkileri, yerleşim açısından değerlendirilmesi icap etmektedir. Çünkü Selçuklular Anadolu'da merkezîyetçi bir idari yapılanma oluşturmak isteseler de bunu sağlamaları kısa sürede gerçekleşmemiştir. Bunun en belirgin örneğini II. Kılıçarslan döneminde görmekteyiz. 1176 yılında Bizans devleti ile Selçuklu Devleti arasında Miryakefelon savaşı sürecinde Bizans'ın Batı Anadolu'daki ilerleyişini durdurmak adına Kılıçarslan'ın Manuel ile yaptığı barış anlaşması üzerine Türkmenlerin Selçuklu yönetiminden bağımsız olarak Bizans üzerine saldırımları hadisesi gerçekleşmiştir. Bu durum karşısında Kılıçarslan'ın Türkmenlerin kendisinden bağımsız olduklarını ifade eden kayıtlar bulunmaktadır (Vryonis, 1971: 152). Bu bilgiden de anlaşıldığı gibi Batı sahasına iskan edilen Türkmenlerin idari manada Selçuklulardan ayrı hareket ettikleri ifade edilebilir.

Danışmentlilerin, Selçuklu hakimiyetine alınmasından sonra, Danışmentli ileri gelenlerinin Batı Anadolu'ya nakledilmesi ve Danışmentli uç beyi Melik'ül-ümera Muzafferüddin bin Yağbasan'ın Denizli'deki Rum hakimi Mavrozomes ile ilişkileri geliştirerek, damadı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta çıkarmaları, Türkmenlerin Selçuklu idaresindeki etkisini gösteren de bir durumdur (İbn Bibi, 1996:97-101). Dolayısıyla Selçuklu idari sistemi içinde etkileri oldukça fazla olan Batı Anadolu'daki Türkmenler, Batı Anadolu sahasında eski Türk geleneklerinin ağır bastığı bir sosyal yaşam oluşturmaya başlamışlardır. Göçebe olarak ifade ettiğimiz bu halkların yaşam şartlarını başıboş bir göçebelik ve şehir kültüründen uzak düşünmek doğru olmaz. Çünkü Orta Asya şehir yapısına baktığımızda Türklerin M.Ö. ki dönemlerden itibaren yarı yerleşik dediğimiz, yaylak ve kışlak sahalarda şehirler oluşturdukları bilgilerine sahip durumdayız (Baykara, 1975: 77-104; Cezar, 1977). Dolayısıyla bu sahalarda da Türk-İslam gelenekleri doğrultusunda şehirler oluşturduklarını söylememiz mümkün.

Bizans dönemindeki şehirlerin fiziki yapısının genel karakterine baktığımızda daha öncede ifade edildiği gibi sur içinde köy yada küçük kasaba durumunda kaldıklarını görmekteyiz. Bizans devletinin Anadolu'da güvenlik ve istikrarı sağlayamamasından

dolayı Anadolu şehir planlamasında gerileme ve eski ihtişamlı şehirlerin kalmadığını ifade etmiştik. Bu süreçte şehirlerin fiziki ve idari yapısı şöyleydi:

“Kale kent durumunda olan Bizans şehirlerinde dıştaki surların içinde şehir yaşamı bulunuyor ve içte şehir merkezinin ortasında bir de iç kale bulunmakta ve burada şehir yöneticileri oturmaktaydı. Etrafında sur bulunmayan garnizon şehirlerde ise güvenlik tedbiri için şehrin etrafına hendeklerin kazıldığı bilinmektedir” (Demir, 2003: 64-65).

İlk fetih yıllarında Anadolu şehirlerinin iskan sahası olmalarının dışında askeri birimler haline getirildiği, şehirlerin fethinden hemen sonra surlarının tamir edildiği bilinmektedir. Böylece eski Bizans şehirleri Türk garnizonları haline getirilmiştir (Çetin, 1990: 131). Süleymanşah'ın İznik'in fethinden sonra surlarda yaptırdığı çalışma izleri kaynaklarda ifade edilmekle birlikte aynı uygulamanın Kılıçarslan döneminde de yapıldığı bilinmektedir (Foss, 2004: 255). Dolayısıyla Batı Anadolu'daki Türk izleri kendini göstermeye başlamıştır diyebiliriz.

Bizans Devleti ile Selçuklular arasındaki ilişkilerin üç sahada geliştiği ifade edilmektedir. Birincisi Selçuklu başkenti ve merkeze bağlı Selçuklu şehirleri, ikincisi Bizans sarayı ve çevresi, üçüncüsü ise Bizans-Selçuklu sınırır. Bu sahada Müslüman gazilerle Akirtler arasında ilişkiler gelişmiştir (Witteck, 1936: 149-152)¹.

Batı Anadolu, üçüncü saha olarak ifade edilen sahadadır. Sınır güvenliği için her iki tarafın cengaverlerine baktığımızda bunların eski ananelerini yaşadıklarını ancak benzer taraflarının olduğu görülmektedir. Bu sahada, merkezi yönetimin Bizans'la olan ilişkilerine göre hareket etmeyen Müslüman gaziler ile Bizans askeri grupları arasında ruhsal benzerliklerin olduğu bilinmektedir (Kuban, 2001a: 63). Yani her iki tarafın güçleri her mücadeleye hazır birlikler olarak aynı fikri ve ruhu yapıya sahip olmuşlardır. İki tarafın askeri amaçlarla başlayan ilişkileri yıllar içinde gelişen bir hâl almıştır diyebiliriz.

XII.yy. sonlarında, Batı Anadolu şehirlerinin Türkleşmesinde, uç beylerinin önemli etkisi olmuştur. Anadolu'da Türk-İslam etkisinin artmasında, hakimiyeti sağlayan askeri sınıfın zaptettikleri sahalara gelişi, imar faaliyetleri ile kültürel hakimiyetin

---

¹ Akirt: Bizans sınırlarını koruyan, kültürel olarak kendilerine ait özellikler taşıyan ve milliyet itibarıyla karışık olan; ancak çoğunluğu Ermenilerden oluşan toplumdur.

oluşturulması ve ardından da ekonomik üstünlüğü ele geçirerek Türklerin şehir hayatındaki rolleri arttırılarak yerli unsurların eritmeye çalışılmıştır (Çetin, 1990: 137). Türk-İslam etkisinin artmasında etkili olan beylerin, zaptettikleri sahaya yerleşmelerinin dışında, Anadolu'ya aralıklarla devam eden göç hareketinin sonucunda Türk göçerlerinin Anadolu'ya yerleştirilmesi zaruretini de doğurmuştur. “Önceleri Orta Anadolu'ya yerleştirilen Türkmen kitleler daha sonra bir takım sebeplerle uçlara ve batı bölgelere yerleştirilmiş bu suretle oralarında Türkleşmesi sağlanmıştır. Bu duruma neden olan etkenlerden biri 1300 yılında başlayan ve otuz yıl devam eden kuraklıktır. Bu kuraklık insan gruplarının uç bölgelere doğru hareket etmesine ve böylece Ege ve Marmara bölgelerinin Türkleşmesine etken olmuştur (Kara, 2006: 541). Dolayısıyla Batı Anadolu sahasında sadece askeri hedeflerin başarıya ulaştırması adına faaliyet gösterilmediği anlaşılmaktadır. Bu uygulamalarla toplumlar arasındaki bir arada yaşama olgusunun gelişimi sağlanmış ve bu da kültür etkileşimlerini başlatmıştır.

Göçebe Türklerin Anadolu'ya gelişleri sadece ilk fetih yıllarında olmadığı düşünülürse XI.-XII yy.lar arasında sürekli olarak muhacirlerin Anadolu'ya gelip yerleştikleri açıktır. Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde yerleştikleri şehirleri iki gruba ayırmak mümkün. Bunlardan ilki Eski Bizans şehirleri, ikinci gruptaki şehirler ise Türklerin yeniden oluşturdukları yada eski Bizans şehirlerinin yanında oluşturdukları şehirlerdir (Kafalı, 2002: 185; Çetin, 1990: 131). Batı Anadolu'da gördüğümüz Türk şehri genellikle ikinci gruptadır diyebiliriz. Buna kanıt olarak gösterebileceğimiz şehirlerden biri “Ladik” diye bilinen Laodicea'nın yerine o zamanlar Tunguzlu olarak bilinen Denizli kenti gösterilebilir. Ayrıca Eskişehir yıkılan Dorylaion şehrinin iki kilometre yakınına kurulmuştur (Cahen, 1994: 191; Kuban, 2001a:63). Selçuklu tebaasında bulunan ve göçebe olarak ifade edilen Türkmenlerin varlığını şehirleşme üzerinde çok etkili olduğu görülmektedir. “Selçuklu Türkiye'sinde kent Türklerin kurduğu değil, bulunduğu şehirdir” (Kuban, 2001a:60) şeklindeki yorum göçebe unsurun Anadolu şehri üzerinde oluşturduğu etkiyi izah etmektedir. Dolayısıyla Batı Anadolu'da yeniden yapılandırılan şehirlerde Bizans etkili bir yerleşim ve iskan sahasının tercih edilmediği, Türkmenlerin kendi yapılarına uygun olarak şehirler tesis ettiklerini söyleyebiliriz.

Türkler köy, kasaba ve şehirlerle birlikte Anadolu'da var olan yol şebekelerini de onarmaya başlamışlardır (Kafalı, 2002: 185). Bu uygulamaları ile anlaşılmaktadır ki

Türkler, Anadolu'yu mamur hale getirmeyi amaçlamışlardır. Ancak bunun tam tersi ifadelerle de karşılaşmak mümkün. Yani Türklerin Anadolu'yu yakıp yıkarak, tahrip ettikleri şeklinde bilgiler de vardır (Vryonis, 1971). Anadolu'nun Türk yurdu haline getirilmesi amacıyla başlayan Türk fetihleri karşısında Rum halkı da yurtlarını korumak adına Türklerle mücadele etmişler ve bu uzun yıllar sürecektir savaşların da başlangıcı olmuştur. Dolayısıyla Türklerle Rumlar arasındaki savaşlar nedeniyle Anadolu'nun tahrip olduğunu ifade etmek daha objektif bir değerlendirmedir. Yani Anadolu Türkler tarafından bilinçli bir tahribat yaşamamış savaşlar nedeniyle tahrip olmuştur. Ayrıca Türklerin fethettiği Anadolu şehirlerini ve yollarını onarmaya ve buraları mamur alanlar haline getirme çabaları düşünüldüğünde bilinçli bir tahribatı ifade etmek güçleşmektedir.

Batı Anadolu'daki sahanın gerek siyasi, gerek askeri, gerekse sosyal bakımdan farklılığı bu sahadaki Türk şehirleşmesi ve iskanında da kendisini göstermektedir. Daha çok göçebe unsurların buradaki varlığı ve merkezi istikrardan kopuk mevcudiyetleri bu sahadaki şehirlerin iskanında da etkisini göstermiştir. Batı sahasındaki Bizans şehirlerinin Selçuklu idaresi tarafından ele geçirilmemiş olsa da şehirlerin etrafında yoğunlaşan bir Türkmen varlığının oluştuğunu görmekteyiz. Likya ve Pamfilya kıyılarındaki birçok Bizans şehri Selçuklu sultanları tarafından ele geçirilmeden önce etraflarında Türkmenlerin, varlığı görülmektedir (Witteck, 1970: 222). Dolayısıyla Batı Anadolu'da Selçuklu iskan sahası olarak kentlerin yapısal özellikleri nasıl bir değişim geçirmiştir ve bu değişimde Bizans etkisi olmuş mudur sorusu akla gelmektedir. Bu soruyu cevaplandırabilmek için Selçuklu kent modelleri üzerinde durarak Bizans kent yapısı ile karşılaştırmak gerekmektedir.

Selçuklu kent modelleri ile ilgili yapılan tespitlerden biri Selçukluların kentleri, kapalı kent, açık kale ve uç kent olarak organize ettikleri, ancak kapalı ve açık kentlerin birbirinden ayrı iki model olarak değerlendirilemeyeceğini, önce kapalı olup sonra açık kent haline gelen daha sonra tekrar kapalı kent formuna dönen kentlerin olduğunu şeklindedir (Tanyeli, 1987: 39-41). Ancak XIII.yy.a kadar dönemin askeri ve siyasi olguları nedeniyle kapalı kent modeline sahip olsalar da "kapalı kent" modelinin Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin tümü için geçerli olamayacağı tespitleri de yapılmaktadır (Özcan, 2006:171). Bu doğrultuda kapalı kentlerin de kendi içinde

farklılıklar taşıyan özellikleri ile bilgiler incelendiğinde üç farklı kapalı kent modeli olduğu ifade edilmektedir.

Bu kentlerden ilki Türkmen yerleşmesinin görüldüğü ve göçebe yaşamları nedeniyle Türkmenlerin şehrin yakınlarına yerleştikleri ve coğrafi şartların kentsel gelişimi belirlediği kentlerdir (Amasya ve Tokat gibi). İkincisi askeri yapılanması ön plana çıkan dolayısıyla da kentsel yapılanmada bu türden gelişimlerin görüldüğü kentlerdir (Tunguzlu, Ankara, Çankırı gibi). Üçüncüsü ise yönetim merkezi konumunda olan kentlerdir (Konya, Kayseri gibi). Ayrıca bu kentlerin siyasi, askeri, ekonomik koşullar nedeniyle sur dışına açılan bir kentsel evrim yaşadıkları görülmektedir (Özcan, 2006: 171).

Anadolu Selçuklular sürecinde Selçuklu şehirlerinin kale kent, açık kent ve dış odaklı büyüme gösteren kentler şeklinde bir yapıya sahip olduğu ve Selçukluların şehir yapılanmasında Anadolu coğrafyasının ekonomik, askeri, siyasi, sosyal koşulları doğrultusunda şehirleri organize ettikleri görülmektedir (Özcan, 2006). Batı Anadolu sahası ile ilgili olarak da bu coğrafyanın Bizans devletiyle olan askeri ve siyasi ilişkiler nedeniyle gelişen kültürel ilişkilerin oluştuğu ve buna bağlı olarak da dış odaklı büyüme modeline sahip oldukları ifade edilir (Özcan, 2006: 172-173).

Bütün bunlar göstermektedir ki Selçuklu kentlerini tek bir modele bağlamak imkansızdır. Bunun dışında kentlerin yapılanması sırasında ekonomik, siyasi, askeri, sosyal koşullar doğrultusunda hareket edildiği gözlenmektedir. Dolayısıyla Bizans kentleriyle bir karşılaştırma yaparsak Selçuklu kentlerinin Bizans kentlerinden çok farklı olarak geliştiğini ifade etmek mümkün. Çünkü Bizans kentlerinde sosyal amaçlara hizmet eden binalar var olmakla birlikte daha çok kastron dediğimiz ve kasaba niteliğinde olan yerleşim birimleri oluşturulurken daha çok askeri amaçlar güdüldüğü görülmektedir. Sur içi yerleşim uygulaması ve sur dışında gelişim göstermeyen birimlerin var olduğu görülmektedir. Bu noktada Selçuklu kent fiziği ve iskan üzerinde Bizans etkisinin var olduğunu söylemek güçleşmektedir.

Türkler, Anadolu geldikten sonra yerleşim birimlerini seçerken farklı uygulamalar yaptıkları görülmektedir. Bazen eski Bizans şehirlerinde iskan faaliyetleri yaptıkları, bazen eski Bizans şehrinin yakınında bazen de yeni iskan sahaları oluşturdukları

görülmektedir (Baykara, 1995: 9). Batı Anadolu'da eski Bizans yerleşim yerinin yakınında gelişen Selçuklu kentlerinden biri Honaz'dır.

“Savunma için son derece elverişli olan bu şehir en fazla 200 ev sığabilecek genişlikteki bir yerdedir... Adı da Bizans döneminde kullanılan ve Türk döneminde de kullanılmaya devam etmiş bir şehirdir. Dar sahasında Türk ve Hıristiyan mahallerini ayıran özellikler açıkçası tespit edilememiştir. Bu kastranın Türklerin şehre dahil olmalarını ve şehir hayatını geliştirmelerini sağlayacak bir fiziki yapısı yoktur. Nitekim yörede hemen Laodikeia'nın yerini alan Ladik yakınındaki Toğuzlu/Tonoğlu ortaya çıkacak ve batıdaki Türk şehir hayatını temsil edecektir (Baykara, 1995: 10).

Batı Anadolu'da Bizans döneminde kurulmuş ve Türklerin hakimiyeti birlikte Türklerin şehrin yakınında yerleştiği ve yeniden yapılandığı kentlerden biri de Uluborlu'dur. Bu kentin Bizans döneminde önemli bir askeri tahkimata sahip olduğu ve küçük bir yerleşim birimi olduğu görülmektedir. Şehir Honaz'dan biraz daha büyük olmakla birlikte Türklerin şehrin adını değiştirdikleri ve sur dışında iskan oldukları görülmektedir (Baykara 1995: 10-11).

Bu sahada Bizans sürecinde gelişim gösteren bir diğer saha Homa'dır. Bizans İmparatorluğu İstanbul merkezli olarak Anadolu'ya hakim olunca Çivril ve yöresi Antalya üzerinden Güney-Batı Anadolu ile İstanbul arasında yeni bir geçiş yolu olarak önem kazanmaya başlamıştır. İmparator Justinien'den itibaren Çivril ve çevresinde gelişim gösteren askeri yapıları şehirlerin başında Homa/Sublaion istihkamı gelir. Burası eski Kolossai'nin yerini tutmaktadır (Ramsay, 1960: 83). İmar faaliyetlerinin Bizans sürecinde gerçekleştiğini anladığımız bu sahanın Türk dönemine ait bilgilerine rastlanılmamıştır. Dolayısıyla Türk döneminde gelişim gösteren bir yerleşim birimi olmadığı anlaşılmaktadır.

Denizli yöresi sınırlarında olan bir başka yerleşim sahası olan Ladik diye Türkçeleştirilmiş olan Laodikeia (Witteck, 1970: 227) kentinin fiziksel olarak bir değişim sürecine uğradığı görülmektedir. Ladik'in fiziksel mekan olarak değişiminin Türk döneminde gerçekleştiğini savunan görüşlerin yanında (Baykara, 1969:27) yerleşim sahası olarak halkın Ladik'i terk edişini Geç Bizans döneminde 6.yy.ın sonunda olduğu ve 7.yy.da artık halkın burasını tercih etmediği ve bunun sebebi olarak da sulama açısından yaşanan sıkıntılar nedeniyle gerçekleştiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Yeni iskan edilen Denizli'de Bizans İmparatoru II. Komnenos (1118-1143) zamanında yapılan kalenin bugünkü Denizli kalesi (Tanyeli, 1990: 422-424)

olduğu bilgisiyle anlaşılmaktadır ki Ladik'in terk edilerek Denizli'nin iskan sahası olarak gelişimi Bizans döneminde başlamıştır. Türk döneminde ise Denizli artık tam anlamıyla Ladik'in yerini almış ve halkın yoğun olarak iskan edildiği ve gelişme göstermiş bir kenttir (Tanyeli, 1990: 232-235). Dolayısıyla Denizli kentinin oluşumunda Türklerin etkisi olmadığı anlaşılmakla birlikte bu sahanın Selçuklular sürecinde yoğun bir şekilde kent kültürüne kavuştuğunu söylemek mümkündür. Ancak kent fiziğinin değişimi noktasından Bizans etkili bir yapının var olması Denizli'deki Türk dönemi yapılanmasında Bizans etkisinin var olduğunu söylememize neden olmaktadır. Çünkü şehrin fiziki konumunu ve yapılanmasını belirleyen Bizanslılar olmuştur.

Bir çok Batı Anadolu kentinin Türk şehri formuna geçişinin ancak XII.yy.da olduğunu bilmekteyiz ki Denizli'de aynı durum geçerlidir. Denizli kentinin Türk dönemine ait en önemli verilerini İbn Batuta'dan öğrenmekteyiz. Seyahati sırasında Denizli'de Cuma namazı kılınan yedi caminin olduğunu kaydetmesi (İbn Batuta, 2004: 408), şehrin Türk şehri formuna büründüğünü göstermektedir. Her ne kadar Selçuklu kimliği kazanmış olsa da şehrin Bizans kalıntılarının üzerine kurulması şehirleşme açısından Bizans tesirinin görülebilme olgusunu doğurmaktadır.

İslam'ın yayılış devrinde Anadolu içlerine sürekli akın yapan Araplar, Menderes nehri üzerinden Ege Denizi'ne kadar sürdürdükleri istilalarında Çivril yöresini ve bilhassa Homa yolunu kullanmışlardı. Bu saldırı ve akınlar Anadolu'da Bizans'a özgü dağların eteklerinde uçurumlarla çevrili kale-kent tipi şehirlerin doğmasına neden olmuştur. Bu şehir yapısına, Afyonkarahisar ve Sivrihisar örnek olarak gösterebilir. Yine askeri amaçlarla Bizans devrinde Homa/Sublaion yanında Myriokephalon kalesinin inşa edilmiştir. Homa'nın doğusunda yer alan Düzbel mühim bir Bizans boğazdır ve Ramsay'e göre Myriokephalon istihkamı ile korunmuştur (Ramsay, 1960: 140-141). Bu saha XI.yy.da inşa edilmiş bu devrin en önemli askeri yollarının kavşağı niteliğindedir ve hem Bizans için hem de Türkmenler için askeri fonksiyonu çok önemlidir. Şehrin Türk şehri oluşu XII.yy.ın sonlarındadır (Baykara, 1969: 49).

Bizans döneminde, Afyon ilinde varlığını sürdürebilen tek şehir Amorium'du. Bu şehir *Thema Anatolikon*'in başkenti olup, Anadolu'nun en büyük ve en önemli Bizans ili idi (Lightfoot, 2001: 115). Amorium içinden geçen anayol, Afyon ilinin kuzeydoğusundan geçmiştir. Afyonkarahisar'da ilk yerleşimin muhtemelen güvenlik nedenleriyle bugün

eski Afyon diyebileceğimiz “kalenin batı kesiminde ve kale ile Hıdırlık Tepesi eteklerinde oluştuğu, kaleye zaman zaman surlar, kuleler ve çeşitli yapılar yapılması kentin gelişim seyrini de bu yönde belirlemiştir. Kalenin yapılmasıyla ilgili bilinen ilk tarihi kayıt MÖ 1344 yılına rastlamaktadır” (Yelken, 2001: 183). Bu saha 1162 yılında Bizans ile Selçuklu arasındaki savaşlar neticesinde Türkmenlerin yerleştiği alanlardan biri olmuştur (Küpeli, 2001a: 125).

Afyonkarahisar’da Selçuklular ve Beylikler döneminde Türklere ait bugüne kadar ele geçirilmiş en eski kitabe Afyon surunda bulunmaktadır ve Sultan I. Alaeddin Keykubat dönemine ait bir kitabedir (1219-1236) (Witteck, 1970: 214)¹. Dolayısıyla bu dönemde şehirde Türk izlerinin görülmeye başlamıştır diyebiliriz.

“Selçuklular ve Beylikler döneminde Afyon’un kentleşmesinde... kale ile Hıdırlık tepesi arasındaki eteklerde yerleşimin yine devam ettiği, kalenin arkasından pek çıkma eğilimi oluşmadığı söylenebilir. İslam kentlerinde cami etrafında gelişen bir yaşam oluştuğu bilinmektedir. Bu dönemin en önemli yapısı bugünkü Ulu Cami’dir ve kent merkezi de camiin etrafında oluşmaktadır. 1272 yılında yapılmış olan Ulu Cami Selçuklu döneminin bir kısmı ile, o dönemden Osmanlıya geçişi sağlayan ara beylikler dönemini temsil eden merkezi eserdir” (Yelken, 2001: 183)

Dolayısıyla Afyon şehrinde Selçuklular sürecinde fiziksel bir değişiklik gözlenmemektedir. Bulunan kitabelerden anlaşılmaktadır ki şehrin Türk izlerini taşımaya başladığı süreç geç olsa da bu sahanın Türk-İslam şehri formuna dönüşümü sağlanabilmiştir. Şehrin eski Bizans yerleşimi üzerine kurulması ve Türk döneminde de bu sahanın dışına çıkılmaması sebebiyle Bizans etkisinin Afyon’daki Türk şehir formu üzerinde etkisi olduğu ifade edilebilir.

Selçuklu sürecinde gelişim gösteren bir diğer uç kentimiz Kütahya’dır. Eski adı Kuahia-Katyaion olan antik dönemde kullanılan ve Selçukluların hakimiyeti ile Kütahya olarak Türkçeleştirilen (Witteck, 1970: 227) bu şehirdeki Türk hakimiyetinin kesin olmamakla birlikte 1075-1078 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir; ancak bu şehirde de aralıksız devam eden bir Selçuklu hakimiyeti sağlanamamıştır. Burada Türklere ait ilk bilinen kitabe 1210 tarihlidir ve Kütahya’dan 10 saat uzaklıkta bir

---

¹ Dipnot 46 da verilen bu bilgi ile ilgili değerlendirme yapan Wittek, bu tarihte şehirde imar faaliyetlerinin yapılması için şehrin daha erken tarihlerden itibaren Türk yerleşime açılmış olduğu görüşündedir. Bir şehirde kitabeli eserler inşa edilmesine ihtiyaç duyulması için uzun bir zaman gerektiğini bu sebeple de bu tarihten çok önce Türklerin şehri ele geçirdikleri yorumunu yapmıştır. (Witteck, 1970: 214)

ribat'ın ve konaklama yerinin varlığını göstermektedir (Witteck, 1970: 214; Uzunçarşılı¹, 1932: 9). 1233 tarihli bir hamam kitabesi şehrin batı bölgesinden 2 saatlik bir mesafede olup ayrıca şehrin içinde 1236 tarihli bir kitabe de bulunmaktadır (Witteck, 1970: 214; Yıldız, 1981-82: 36-38). Bu bilgilerden şehirde 1210 tarihinden evvel Türk hakimiyetinin başladığı sonucuna gitmekteyiz. Siyasi olarak hakimiyeti devamlılık arz etmese de yerleşim birimi olarak şehirdeki Türk izlerinin başladığını söylememiz mümkün. Selçuklular sürecinde yapılmış olan 1209-1210 tarihli Altıgöz köprüsü, Atar Yusuf Efendi Mescidi ile Alaeddin Keykubad döneminde tamir ettirilen Karahisar Kalesi gibi mimari eserlerin varlığı bunun en açık delilidir (Afyon Valiliği, 2004: 72-73). Ayrıca bu bilgiler doğrultusunda şehrin Türk dönemi şehirleşme sürecinin XIII.yy.da gerçekleştiğini görmekteyiz. Fiziksel bir mekan değişikliğinin olduğuna dair bilgilerin olmaması nedeniyle şehrin Bizans kent kalıntıları üzerinde Türkleşme sürecine girdiği söylenebilir.

Selçuklu uc kentlerinden bir diğeri olan Eskişehir'in öncelikle adı üzerinde durmak istiyoruz. Bizans kentlerini devralan Selçuklular bazı kentlerin isimlerini Türkçeleştirerek değiştirmişlerdir. Eskişehir kentinin ismi de değişim geçiren kentlerden birisidir². Sınır bölgelerinden birisi olması nedeniyle korunması güç olan bir kent olan Eskişehir'in Bizans dönemindeki adı Dorylaion'dur. Bu şehirde Türklerin varlığı, Süleymanşah'ın İznik'e ilerlemesiyle birlikte başlamaktadır. Bizans ile Selçuklular arasında 1074 yılındaki anlaşma sonucunda Bizans İmparatoru Mikail Dukas tarafından Eskişehir ve Söğüt arazisinin Türklere bırakıldığı bilinmektedir ki (Altınsapan ve Parla, 2004: 7) bu bilgi ile Türkmenlerin bölgedeki iskanının başladığı anlaşılmaktadır. Şehrin Selçukluların değil Türkmenlerin hakimiyetinde olduğu konusunda bilgiler sunan Wittek'in aksine 1162 tarihinde Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan ile I. Manuel arasında yapılan anlaşma ile Eskişehir –Seyitgazi hattının Bizans ile Selçuklular arasında sınır kabul edilmesi şehirdeki Selçuklu hakimiyetini de kanıtlayan bir durumdur.

Eskişehir'i bir savunma hattı olarak koruyabilmek adına bu sahada Bizans hükümdarı I. Manuel tarafından bir kale daha inşa ettirildiği bilinmektedir (Altınsapan ve Parla 2004:

---

¹ Uzunçarşılı "ribat"ı sınır, hudut olarak açıklarken, bu sahanın Selçuklu ile Bizans arasındaki sınır yeri olduğunu ifade etmiştir.

² Wittek, Eskişehir kentinin isim değişikliğinin nedeninin şehrin fiziksel olarak mekanın değişmesine bağlamıştır. (Witteck, 1970)

10). 1175 yılına gelindiğinde Miryakefelon sahasında Selçuklu ve Bizans güçleri karşı karşıya gelmiştir. Selçuklu devletinin bu süreçte bir savaş durumu yaşamak istemediği için ve Bizans'ın Batı Anadolu'daki ilerleyişini durdurmak adına 1176 yılında Kılıçarslan'ın Manuel ile barış anlaşması yapmıştır. Ancak Türkmenlerin Selçuklu yönetiminden bağımsız olarak Bizans üzerine saldırımları hadisesi gerçekleşmiştir. Bu durum karşısında Kılıçarslan'ın Türkmenlerin kendisinden bağımsız olduklarını ifade eden kayıtlar bulunmaktadır (Vryonis, 1971: 152). Dolayısıyla bu bilgi Wittek'in Selçukluların Eskişehir civarında hakim olmadıklarını ancak Türkmenlere ait bir saha olduğu şeklindeki görüşünün (Wittek, 1970: 217) doğruluğunu da gösteren bir tarihi kayıt olarak değerlendirebilir. Bu sebeplerle Eskişehir'in bir süre Selçuklu hakimiyetinde yaşamış ancak Türkmenlerin bağımsız hareketleri nedeniyle tam olarak Selçuklu merkezi otoritesinin hissedilmediği bir kent olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Bizans'ın Miryakefelon savaşından sonra İmparator I. Manuel'in Eskişehir kentindeki Rumları bölgeden çekerek şehri boşalttığı da bilinmektedir (Ostrogorsky, 1991: 362). Bu bilgiyle iki ülke arasındaki sınır şehri olan Eskişehir yerleşmesinde Türkmenlerin etkisinin arttığını söylememiz mümkündür. İmparator Manuel tarafından Dorylaion'dan biraz uzakta yüksek bir tepede yeni bir hisar yaptırılmasından sonra şehrin boşaltılması ile fiziksel olarak mekan değişikliği yaşandığı gördüğümüz bu şehirde, Bizans etkisinin azalmasından sonra Türkmenler, Rumlar tarafından terk edilen Dorylaion sahasına ve Karahisar'a yerleştiği ve bu sebeple de şehrin isminin Bizans sürecindeki adıyla devam etmeyip Türkler tarafından Eskişehir olarak değiştirildiği bilinmektedir (Wittek, 1970: 227).

Eskişehir'deki Türk dönemine ait eserlerin inşasına bakıldığında 1175 tarihli Kılıç Mescidi ve Gecek Köyü Medresesi karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında Seyitgazi'deki Ümmühan Hatun Türbesi ve Medresesi XIII.yy.ın ilk çeyreğine tarihlenmektedir (1208) ve Sivrihisar'daki 1232 tarihli Ulu caminin inşa edilmesi ile şehirdeki Türk etkileri karşımıza çıkmaktadır (Altınsapan ve Parla, 2004: 11-12). Caminin inşa tarihi ile ilgili kesin bilgiler belirtilmemekle birlikte Selçuklular sürecinde yapıldığı düşünülmektedir. Dış kapıda bulunan kitabenin bu camiye ait olmadığı konusunda tartışmalar olmakla birlikte kitabenin bu camiye değil de Sölpük mescidine ait olabileceği de ifade edilmektedir (Albek, 1991: 113). Bundan başka Selçuklular dönemine tarihlenen Eskişehir'deki yapılar içinde türbeler önemli bir yer teşkil ettiği

görülmektedir. Himmet Baba Türbesi (XIII.yy.ın ilk yarısı) dışında şehirde bulunan bir çok türbenin Selçuklular döneminde değil de Beylikler döneminde kurulduğu görülmektedir (Altınsapan, 2001:129-149). Bu tip mimari yapıların inşası ile şehrin Türk kenti kimliğine büründüğü anlaşılmaktadır.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki şehirdeki Türk etkisi Selçuklu hakimiyetinden çok önce başlamıştır. Siyasi hakimiyetten önce bölgeye yapılan Türkmen yerleşimi bunun önemli sebebinin oluşturmaktadır. Eski Bizans şehri kalıntıları üzerinde kurulan bu şehrin, Selçukluların hakimiyetiyle birlikte inşa edilen Ulu camii ile Türk-İslam kent modeline geçtiğini anlamaktayız.

Selçuklu Anadolu'sunda Türkmenlerin nüfus olarak azınlık konumunda kalmadığı görülmekle birlikte şehirlerde Türk nüfusunun çoğalmasında, Türk idarecilerinin yönetim birimi olarak şehirlerin fethinden sonra o şehri merkez yapıp yerleşmesi ile açıklamak mümkün değildir (Demir, 2003: 67) ve Batı Anadolu kentlerinin hemen hepsinde bu durumu görmekteyiz. Göçebe nüfusun şehrin sur dışındaki alanına yerleşmelerinin etkili olduğu muhakkaktır. Ulu camii etrafında şekillenen Türk yerleşmesinde caminin yer seçiminde eski ve yeni yerleşme sahası arasında bağlantılı bir yer tespit edilmiş ve genellikle de bu yer kaleye giden yol yada kalenin ana giriş kapısı olmuştur (Baykara, 1990: 122-123). Batı Anadolu şehirlerinde de karşılaştığımız bu uygulama ile iskan ve yerleşim açısından Türkmen yaşamına uygun hale getirilen yerleşim birimleri Türkmenlerin buralarda çoğalmasına neden olmuştur. Selçuklularda, eğer şehrin fethi gerçekleşmiş ise kale içindeki kilisenin camiye çevrildiği görülür. Savaş durumunun devam ediyor olması ve güvenlik sebebiyle yeni bir inşa çalışması yapılmayıp var olan mimari yapının kullanım amacının değiştirildiği görülmektedir. Bunun uygulandığı kentlerden biri İznik'tir (Vryonis, 1971:197). Süleymanşah'ın İznik'in fethinden sonra surlarda yaptırdığı çalışma izlerinin varlığı dışında aynı uygulamanın Kılıçarslan döneminde de yapıldığı bilinmektedir (Foss, 2004: 255). Dolayısıyla Türklerin askeri amaçlı olarak ilk imar faaliyetlerinin, kısa süreli hakimiyetleri olsa da başladığını söyleyebiliriz. İznik'te bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucunda Selçuklu sürecine ait bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır (Eyice, 1988: 77-85). Kısa süren hakimiyet sebebiyle İznik'te Türk şehirleşmesi olgusunun yaşanmamasının doğallığı göz önüne alınmalıdır. Ancak şehirde Türk yerleşiminin

yapıldığı bilinmektedir ki şehre saldıran Haçlı birlikleri karşısında I. Kılıçarslan'ın şehirdeki Türk garnizonuna haber göndererek şehri Bizanslılara teslim etmekte serbest olduklarına dair Alexiad'daki kayıt şehirdeki askeri amaçlı Türk yerleşiminin varlığını gösteren önemli kayıtlardan biridir (Anna Komnena, 1996: 325-326). Şehre yerleşen Türk halkının İznik'in Bizans yönetimine geçişinden sonrada burada kaldığı bilinmektedir (Altun, 2006: 343; Anna Komnena, 1996:460-461). Bu sahada Laskaris hanedanı döneminde İznik ve çevresinde Türklerin olduğuna dair bilgiler İznik'in kaybedilişinden sonra da Türk etkisinin devam ettiği sonucuna bizi götürmektedir. Şehirde Laskarisler döneminde Selçuklu hanedanı üyeleri arasındaki iktidar mücadeleleri sebebiyle veya başarısızlıkları nedeniyle Bizans'a sığınmış olan ve siyasi yönleri ağır basan yada Bizans'a iltica eden Türkler bulunmaktadır. Bundan başka şehirde devşirilmiş ücretli Türk askerler ve ticari nedenlerle İznik'e yerleşmiş Türklerin de bulunduğu görülmektedir (Daş, 2006). Selçuklu hakimiyetinin olmamasına rağmen şehirdeki Türklerin varlığı, yerleşim açısından önemli olmakla birlikte bu durum Türklerin Anadolu'daki Türk kimliğini yansıtmaması ve nüfus olarak da Anadolu'da çoğaldıklarını ifade etmesi bakımından önemlidir.

Selçuklu devletinin başkenti olarak ele geçirilen İznik kentinin 1075 yılında fethi ile Selçuklu devletinin kuruluş süreci de başlamaktadır; ancak buradaki Türk hakimiyetini I. Haçlı seferi ile son bulduğu ve bir daha Osmanlıların kuruluş sürecine kadar Türk hakimiyetine girmediği tarihi kayıtlarda mevcuttur. Bütün bunlardan şehirde çok kısa süren Selçuklu hakimiyeti nedeniyle burasının Selçuklular döneminde Türk kenti formuna dönüştürülemediği anlaşılmaktadır.

Batı Anadolu'da Selçuklular sürecinde Türk etkisinin hissedilmeye başladığı bir diğer şehir, Manisa'dır. Şehrin önemli yollar üzerinde olması sebebiyle Antikçağlardan beri kalabalık nüfuslu bir alan olduğu bilinmektedir (Ceylan, 2004: 34). Şehrin Bizans dönemindeki iki önemli kalesi olan Philadelphiea (Alaşehir) ve Sard kentlerinde Selçukluların etkili olmaya başladıkları bilinmektedir. XI.yy.da Bizans için de önemini koruyan önemli bir askeri üs olan Alaşehir kentinde 1076 tarihinden itibaren Türk hakimiyeti başlamış ve dönem dönem Selçuklular ile Bizans arasında el değiştirmiştir. Şehirdeki Türkmen yerleşimini kanıtlayan en önemli bilgi I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile I. Laskaris arasında Alaşehirde yapılan savaştan sonra gelişen durumdur. Şehri

fethetmeye yönelik I. Keyhüsrev'in Alaşehir savaşında ölmesinden sonra naaşının Alaşehir'deki Türkmen mezarlığına defnedilmiştir (İbn-i Bibi, 1941:46). Ayrıca şehrin eski isminin kullanılmıyor olması şehirdeki Türk etkisini gösteren kanıtlardan biridir. 1252 tarihli II. İzzeddin Keykavus'a ait Denizli kalesinin kuzey kısmındaki kitabe ile Aydınolu Umur Bey'e ait Farsça kitabe kentle ilgili önemli bilgiler elde etmemize sebep olmuştur. Denizli kalesinin kuzeyindeki kitabe ile Denizli Kalesinin kapılarından birinin Alaşehir kapısı olarak adlandırıldığı bilgisi iki şehir arasındaki ulaşım ve ticaret ilişkisini yansıtan bir durum olarak değerlendirilebilir (Ceylan, 2004: 41). Ayrıca kapının ismine Türkçe bir ad olarak Alaşehir isminin konması ile ilgili olarak, Alaşehir isminin Philadelpheia kenti için bu dönemlerden itibaren kullanıldığını gösterir ki, bu da bize şehirdeki Türk etkisini kanıtlamaktadır. Ayrıca İbn-i Bibi'nin de seyahatnamesinde eski ismi kullanmayarak Alaşehir'i kullanması şehrin XII.yy.dan itibaren bu ismi kullandığı sonucuna bizi götürmektedir. Şehre Alaşehir denmesiyle ilgili olarak farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu adın verilmesinde şehrin boyacılıkla ilgili faaliyetlerinin etkili olduğu, şehrin görünüşüne hakim olan renklerin etkili olduğu veya şehirdeki Hıristiyanlığın önemli kiliselerinden birine sahip olması yani Hıristiyanlıkla bağlantılı olduğuna dair yorumlar yapılmıştır (Ceylan, 2004: 32). Şehrin fiziksel yapılanması ile ilgili bilgilerin yetersiz olması nedeniyle Selçuklular ve Beylikler dönemindeki gelişimi hakkında yorum yapma imkanına sahip değiliz.

Türklerin etkili olduğu Batı Anadolu kentlerinden biri de İzmir'dir. Çaka Beyliği ile şehirdeki Türk etkisinin hissedilmeye başladığı ifade edilebilir. Çaka Bey'in, uzun yıllar Bizans himayesinde kalması nedeniyle orada Grek kültürü ve Bizanslı kumandanların savaş taktiklerini tanımış olması onun Batı Anadolu kıyılarına yakın adaları ve İzmir'i zaptetmesinde etkili olmuştur (Ülker, 2002: 290). Bu kent 1076 tarihinde Süleymanşah tarafından fethedilmiştir. Bu dönemde İzmir'in, Samosi, Efes ve Edremit'i içine alan bir thema merkezi olduğu, Çaka Bey idaresine ise 1086 yılında girdiği bilinmektedir (Kuban, 2001a: 61-62).

İzmir, Urla, Foça, Midilli, Sakız, Sisam ve hatta Rodos adalarını hakimiyeti altına alan Çaka Bey'in, (Anna Komnenos, 1996: 214) buradaki hakimiyeti I. Haçlı seferiyle son bulmuştur. Bu seferden sonra İzmir'de tekrar Bizans hakimiyeti başlamıştır. Bu sahanın Selçuklu hakimiyetinin olmadığı süreçlerde Türkmenlerin baskına maruz kaldığına dair

bilgiler bulunması İzmir (özellikle de Efes'te) civarındaki Türk iskanının varlığını teyit eden kanıtlardır (Vryonis, 1971: 151).

Şehirdeki Türk izlerini ikinci defa Aydınöğulları döneminde görmekteyiz. 1310'da yukarı kale 1328'de aşağı kale Umur Bey'in hakimiyetine girmiştir. Ve Türk şehir formunun uygulanışı da bu dönemde başlamıştır (Kuban, 2001a: 64). 1375 tarihli İsa Bey Camii Türk dönemi eserlerinden ilkidir. Bizans sürecinde İzmir civarındaki Bergama, Efes-Selçuk (Ayasuluk), Foça (Phokaia), Urla (Klazomenai), Menderes-Değirmendere (Kolohpon), Bergama gibi kentlerin Selçuklu ile Bizans arasındaki sınır kentleri olduğu bilinmektedir. Bu kentlerdeki Türk etkileri Beylikler döneminde görülmeye başlamıştır. Bu şehirlerden bazılarını ziyaret eden İbn-i Batuta'nın kayıtları bölgedeki Türk etkisini göstermesi bakımından önemlidir. İzmir ve Bergama için virane şehirler olarak not aldığı görülmektedir (İbn-i Batuta, 2004: 425-427). İbn-i Batuta, Ayasaluğ'un (Selçuk), şehrin Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri olduğunu, burada bulunan caminin daha önce kilise olduğunu ve bu sebeple de çevreden gelen Rumlar tarafından da ziyaret edildiğini ifade etmektedir (İbn-i Batuta, 2004: 424). Dolayısıyla burası "ortak ziyaretgah" diye ifade edilen bir kültürel etkileşime sahne olmuştur. Şehirdeki Türk-Hıristiyan ilişkilerinin yoğunluğunu ve iki kültürün birbirini üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Bu şehrin antikçağlardan itibaren var olan ticaret potansiyeli şehirdeki kent formunun tek bir kültürün etkisi altına girmesini engellemiştir (Kuban, 2001a: 79). Eski dönemlerden itibaren ticaret etkili gelişen fiziksel dokunun yine ticari etkenler nedeniyle değişim göstermemesi, şehirde Türk etkisinin oluşmamasına neden olmuştur. Dolayısıyla İzmir'de Türk kent formu oluşmadığı ifade edilebilir. Bütün bunlar göstermektedir ki İzmir'de Roma ve Bizans etkili kentsel form Türk döneminde devam etmiştir. Bu sebeplerle İzmir'deki şehirleşme sürecinde Roma ve Bizans etkisi daha ön plandadır demek mümkün.

Eldeki kaynakların yetersizliği nedeniyle Selçuklu dönemindeki Uşak kentinin, Bizans hakimiyetinden Selçuklu hakimiyetine ne zaman geçtiğine dair bilgilere rastlanmamıştır. Bizans dönemindeki adının Temenothyrai olduğunu bildiğimiz Uşak kentinin bu Türkçeleşmiş isminin XIII.yy.ın üçüncü çeyreğinden itibaren kullanıldığına dikkat çeken araştırmacılar, buradaki ilk Türk mimari yapılarının I. Alaeddin Keykubat

dönemine tesadüf ettiğini bildirmektedirler. Bu dönemde inşa edildiği ifade edilen Taş Han'ın varlığı nedeniyle Selçuklular zamanındaki çarşısının Dokuzsele Çayının güneybatı tarafından olabileceğini ancak bu döneme ait bir cami inşasına rastlanmadığı ifade edilir (İnce, 2004: 11). Şehrin Germiyanogulları zamanında batıya doğru genişleyen bir iskan söz konusudur. Ayrıca şehirde Osmanlılar döneminde dahi kalabalık bir Rum ve Ermeni vatandaşı sayısının bulunması, Türk olmayan halkın şehirden çıkartılmadığı sonucunu da doğrulamaktadır (İnce, 2004:15-16). Dolayısıyla toplumsal ilişkiler açısından iki toplumun birbirleriyle gelişen münasebetleri, bu saha da toplumlararası etkileşime ortam hazırlayabileceği görüşüne bizi yakınlaştırmaktadır.

Batı Anadolu hattının en güney ucunu oluşturan Antalya şehri Selçuklular sürecinde Türkmen yerleşimi ve şehirleşme açısından gelişim gösteren şehirlerimizdendir. Şehrin Antikçağlardan beri önemli bir liman kenti olarak Anadolu'nun gözde şehirlerinden olduğu bilinmektedir. Attalia olarak isimlendirilmiş olan bu kentin adının Adayla şekline dönüştüğü ve Türk döneminde de Antalya şeklini alması, şehrin isminin Türkleştirildiğini gösteren de bir durumdur. Sınır bölgesi olması ve önemli bir ticaret limanı olması nedeniyle Anadolu'daki her iki siyasi otoritenin hakim olmak istediği bir saha olarak, savaş alanlarından biri olmuştur. 1207 yılında Selçuklu hakimiyetine giren Antalya fetihle ele geçirilmiş bir şehirdir (Pekman, 1989: 46). Fetihle ele geçirilen şehirlerde yerli halk sur dışına taşınıp, Türklerde sur içine yerleştirilmektedir. Ancak Antalya'da bu uygulamanın yapıp yapılmadığına dair kaynaklar kesin bilgi vermemektedir. Şehre hakim olmak isteyen İtalyan işgaline karşı Türklerin müdahalesinin gerçekleştiği bu şehirde, yerli halkın İtalyanlardanansa Türklerin hakim olmasını istedikleri ifade edilmektedir. Şehirde Hıristiyan halk ile yeni gelen Türk unsurları arasında bir bölünmenin yaşandığı süreç olarak 1215-1216 yıllarıdır. Bunun sebebi bölge halkının Selçuklu yönetimine karşı taht mücadelesine giren İbrahim'e destek vermeleridir (Baykara, 1993: 38-40).

Bu tarihten sonra gelişen şehirdeki fiziksel ayrılık durumuna baktığımızda şehrin Latin, Yahudi ve Arap-İslam sokakları şeklinde bölündüğüdür. Bu uygulama ile şehri tamamen ikiye bölündüğü ve duvarın kapısız olduğu, Rum/Hıristiyan kesimi sadece Türk tarafından açılmakta olduğu ifade edilmektedir (Baykara, 1993: 38-40). Ancak bu şehirle ilgili araştırmalarda, şehirdeki bu bölünmeyi, Türk ve Rum nüfusunun arasını

ihtiyat tedbiri olarak ayıran bir duvar olarak yorumlanın yanlış olduğu, bu duvarın Helenistik devirden beri varolan savunma sisteminin bir parçası olduğu ve ayrıca böyle bir bölünme uygulanma amacı olsaydı, şehri üç bölüme ayıran ikinci surun¹ da Keykavus döneminde yapılması gerektiğini savunan görüşlerle karşılaşmıştır (Yılmaz, 2002:117-118). Şehri ikiye bölme uygulaması yapılmamış olsa bile mahallerin oluşturulmasında yerliler ile sonradan gelenlerin farklı mahallelerde de yaşadığı kesindir. Dolayısıyla Antalya örneğinden hareketle yeni fethedilen şehirlerde Selçuklu yönetiminin ilk dönemlerde yerli halk ile Selçuklu halkı arasında gelişen sosyal ilişkilerde yaşanabilecek sorunların en azamiye indirmeye çalıştığını anlamaktayız.

Anadolu'da uzun yıllar devam eden savaşlar nedeniyle güvenlik amaçlı gelişen Bizans şehirleri Türk hakimiyetiyle birlikte değişim yaşadığı ve şehirde mekansal değişikliklerin olduğu görülmektedir. Türk dönemindeki ilk sur tamiratının I. Keyhüsrev ve Keykavus dönemlerinde yapıldığı görülmekle birlikte I. Alaeddin Keykubat döneminde şehri 3 bölüme ayıran ikinci bir sur inşasının (Yılmaz, 2002: 108-109-117-118) yapılması şehirdeki Türk formunu oluşturmaya başlayan imar faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Ayrıca şehirde XIII.yy.dan beri bulunduğunu öğrendiğimiz çarşıların, konsolosluk binasının, medrese, cami gibi mimari eselerin varlığı söz konusudur. Bu sebeple Antalya bir Selçuklu şehri haline getirilmiştir diyebiliriz.

Şehirdeki Bizans yapılarından bazılarının kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. Keykavus döneminde iç kaleye dönüşen şehrin batı kesiminde başta saray olmak üzere birçok binanın bulunduğu bu kısımda Helenistik dönemden kalma akropolisin Ahmedek haline getirildiği ifade edilmektedir. Hıristiyanların yaşadığı şehrin doğu kesiminde Safa ve Gavur hamamları olarak isimlendirilen iki hamamın su şebeksinin de Selçuklular döneminde değil de, çok daha eski tarihli olduğu düşünülmektedir (Yılmaz, 2002: 117-123).

Selçuklular sürecinde Türklerin yoğun olarak iskan edildiği saha şehrin doğu kesimi olup 13.yy.da teşekkül ettirilmiş olup, bir çok imar faaliyetinin yaşandığının ifade edilmesiyle, Antalya şehrinin Türk döneminde doğu kesime yani Ahmedek ve Tophanenin bulunduğu kısma doğru geliştiğini söylememizi olanaklı kılmaktadır. Bu

---

¹ Antalya'daki ikinci surun Alaeddin Keykubat döneminde Moğol İstila tehlikesi nedeniyle, savunma amaçlı olarak yapıldığı ifade edilmektedir (Yılmaz, 2002: 118)

sahaya doğru gelişim gösteren şehrin Türk kimliğine sahip kısmını oluşturması nedeniyle şehir merkezinin mekansal olarak bir değişim geçirdiğini de söylememiz mümkündür. Ayrıca Bizans şehir formuna ait bazı kalıntıların kullanılıyor olması şehirleşme noktasında bir etkileşimin yaşandığını da göstermektedir.

Batı Anadolu'daki şehirlerin yerleşim ve şehirleşme ile ilgili bu bilgileri göstermektedir ki, Batı Anadolu şehirlerinin hepsinde gördüğümüz ortak bazı özellikler vardır. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

- Şehirleşmenin başladığı yerler genellikle eski Bizans şehirlerdir ve bu alanlar Türk formuna uygun olarak imar edilmiştir. Dolayısıyla şehirlerin fiziksel yapılarında Bizans etkisi vardır. Bu durumun en belirgin olduğu Batı Anadolu kenti İzmir'dir.
- Batı Anadolu'daki şehirlerin hemen hepsinde Selçuklu idari hakimiyeti hissedilmeden Türkmen yerleşimi başlamıştır. Alaşehir, İzmir, Eskişehir, Denizli gibi
- Sınır hattı olması nedeniyle bu sahadaki şehirlerin siyasi hakimiyeti sürekli el değiştirmiştir. İncelediğimiz sahadaki tüm kentler için bu yorum yapılabilir.
- Bizans döneminde kurulmuş olan şehirlerin birçoğu Türk döneminde fiziksel olarak mekan değişimine uğramıştır. Çünkü Türkmenler genelde Bizans surlarının etrafında yerleşmiş oldukları için şehirlerin fiziksel mekanı Türk dönemiyle birlikte genişlemiştir.
- Şehirlerin Bizans döneminden kalma mimari yapıları genellikle Türk ihtiyaçları doğrultusunda değişime uğratılmıştır. Bu duruma kültür etkileşiminin ilk adımı dememiz mümkün. Bunun en bariz örneği kiliselerin camiye çevrilmesi uygulamasıdır.
- Batı Anadolu Türk şehrinin modelleri genellikle dış odaklı büyüme modeline sahiptir.

Bütün bunlarda anlaşıldığı üzere Batı Anadolu'da Türk dönemi şehirleşmesinde Bizans etkili bir yapının kesinlikle olmadığını söylemek mümkün değildir. Çünkü şehirlerin fiziki çevreleri düşünüldüğünde, var olan iskanların değerlendirilmesi yahut şehirlerdeki

mevcut yapıyı içine alacak şekilde yapılırken, Türk kültür izlerini taşıyan özellikler oluşturdukları açıktır. Çünkü göçer evli dediğimiz Türk gelenekleri doğrultusunda Anadolu'da tam bir şehirleşme sürecine giren Türklerin buradaki yerli kültürün izleriyle uzun yıllar bir arada yaşamalarına rağmen, Bizans kültüründen etkilenmemiştir demek mümkün değildir.

3. 2. Türkiye Selçukluları Döneminde Gelişen Toplumsal İlişkiler

Anadolu'nun Selçuklu hakimiyetine girme süreciyle birlikte Anadolu'nun sosyal, iktisadi, dini yönlerden değişime uğradığı açıktır. Toplumlararası ilişkilerin başlamasında savaş, göç ve ticaret olguları yer almaktadır. Selçukluların Anadolu'ya gelişi ile birlikte Batı Anadolu sahasında bu üç olgu da yaşanmıştır. Gelişen sosyal, ekonomik, siyasi, askeri, dini ilişkiler Batı Anadolu kent yaşamında etkili olmuştur.

Kent olgusu tarihin çeşitli dönemlerinde farklı ifadelerle açıklanan dinamik bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin kavramsal olarak değişik tanımlarla izah edildiği; ancak ilk dönemlerde uygarlıkla eş anlamlı olarak kullanıldığı ve uygarlığın kentleşme ile varolduğu görülmektedir (Topal, 2004: 277). Medeni ilişkilerin geliştiği alanların kentler olduğu muhakkaktır; ancak Anadolu'daki Türk kentinin süreç içinde gelişen bir yapı olduğu unutulmamalıdır. Bu yapının belli bir süreçte oluşması bölgedeki toplumsal ilişkilerin de zaman içerisinde gelişmesine sebep olmuştur. İlk etapta başlayan askeri ilişkiler, daha sonra gelişen göç hareketleri ve oluşan ticari ilişkiler kültürler arası etkileşimi oluşturmuştur.

“Anadolu'da kent kültürü XII.yy.ın sonlarından itibaren başlamış ve XIII.yy.da Selçuklu kültürü içinde yerini almıştır. Anadolu Selçuklu kültürünün genelde bir kent kültürü özelliği taşıması, büyük ölçüde kentle kırsal kesim arasındaki karşıtlığın, kentli ile göçebe arasındaki uzlaşmazlık şeklini almasından kaynaklanmaktadır. Otlak ararken talan ve yıkıma başvuran, yerleşik kesimin toprağı kullanma biçimini kendi yarar ve çıkarına aykırı bulduğundan, köyleri hatta kasaba ve kentleri tehdit altında tutan Türkmen'in oluşturduğu tedirginlik, kırdan servet edinme yollarını kısıtlama durumunu doğurmuştur. 1175 yılında Kayzer Manuel'in bir yüzyıl boyunca yıkık ve boş kalan Dorylaeum'u yeniden inşa etmek istediğinde otlaklarını korumak isteyen 2000 kadar Türkmen'in direnişiyle karşılaşmasını örnek olarak vermemiz mümkündür” (Arel, 1982: 9).

Anadolu coğrafyasına göçer evli olarak ifade edilen Türkmenlerin yerleşim düzenleri incelendiğinde öncelikle köy yerleşimi şeklinde bir yapı oluşturulmuş ve bu durum XII.yy. boyunca devam etmiştir. Ancak XIII.yy.a gelindiğinde artık Türkler, şehirlere

de yerleşmeye başlamış ve buralara hakim olmuştur. Selçuklu kentleşme sürecine baktığımızda Türklerin, kendi sosyal yapılarına uygun olarak şehir surlarının dışında kurulan ulu camii çevresinde gelişen yeni bir Türk şehri oluşturdukları görülmektedir (Demir, 2002: 329-330). Bu, göçebelikten yerleşik hayata geçişteki adımlar olarak değerlendirilebilir. Askeri açıdan savunma ve saldırı gayelerini gerçekleştirebilme adına kale kent modelinin devam etmesi de dönemin siyasi ve askeri koşullarının bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır ve süreç içinde Türk şehri kimliği Anadolu'ya yerleşmiştir. Ancak sınır bölgesi olması sebebiyle Batı Anadolu şehirlerinin, Türk kimliğine kavuşması daha geç olduğu açıktır.

Türklerin Anadolu hakimiyetleri ile birlikte Anadolu'daki kontrolü hemen ele geçirmedikleri muhakkaktır. İlk etapta gelişen ilişkiler bu durumun zaman içindeki değişiminin de başlangıcını oluşturmaktadır ki, dokumacılık, maden işçiliği, madeni eşya yapımı ve inşaat sahalarında yerli Hıristiyan ustalar Türkler geldikten sonra da sanatlarını işletmekte devam etmişlerdir ve Türkler onlara bir müddet çırak kalmışlardır. Rum eşrafla yönetim düzeyinde kurulan bu ilişkilerin yanı sıra, Müslüman-Hıristiyan evlilikleri, servet ve ayrıcalıklarını korumak isteyen yerli halkın Müslümanlığı kabul etmesi de bir arada yaşama biçiminin ortak eğilimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizans ve Selçuklu hanedan üyelerinin birbirleri ile evlilikleri siyasi maksatla yapılmış, ancak bu durum Bizans ve Selçuklu toplumları arasında da başlamıştır (Cahen, 1994: 204-205; Jorga, 2005: 137).

Batı Anadolu şehirlerindeki ekonomik ilişkilerin toplumların kaynaşmasında en önemli etkenlerden biri olduğu açıktır. Bölgedeki iktisadi faaliyetler incelendiğinde, iktisadi faaliyetlerin şehirleşme olgusuyla da ilişkili olduğunu görmekteyiz. Şehirlerde çarşıların inşa edilmesi toplumlar arası ilişkilerin şehir fiziğine yansımaları olarak değerlendirilebilir. Özellikle XIII.yy.a gelindiğinde şehirlerde göçer evli Türkmenlere ait Türkmen pazarlarına rastlamaması (Demir, 2002: 330) artık şehirlerde çarşıların yapıldığı ve belli bir iktisadi organizasyon içinde Türklerin şehir iktisadiyatını yürüttüklerini anlamamızı sağlar.

Selçukluların Anadolu'daki XIII.yy.ı artık Anadolu iktisadi hayatını canlandırma ve geliştirme amaçlarıyla ekonomi politikaları uyguladıkları bir süreç olmuştur. Bu süreçte

Anadolu iktisadi hayatında diğerlerine oranla ziraat yine ön plandadır. Bu yüzyılın genel tablosuna baktığımızda, Anadolu’da

“Bağcılık, bahçecilik ve meyvecilik yapılmaktadır...Türkmenlerin tarımdaki payı zor teşhis edilebilir...huzurlu dönemlerde göçebelerle yerleşik halk arasında ortak bir yaşam sürdürülebilmıştır... sığır ve at yetiştiriciliğinin Türkler gelmeden önce de Anadolu’da önemli bir rol oynadığı dikkatten kaçmamalıdır...Türkmenler halı dokumacılığını Anadolu’ya getirdiler, ana kaynakların “halı” terimiyle, Anadolu’da eskiden beri yapımı bilinen altın ve simle işlenmiş halı veya lüks tekstil dokumacılığını kastedip etmediği belli değildir...çoğu tarım ürünü, dış satım malı olarak saptanabilir...”(Bodmer, 2001:40).

Bu bilgilerle Selçuklular süreciyle birlikte Anadolu’da tarımsal ürünlerle birlikte tekstil ürünlerinin de dış satım malı olduğu görülmektedir. Bu konuda spesifik bazı ipuçları da vardır ki moda ürünü olarak Türkmen başlığının Fransa ve İngiltere’de revaçta olması (Bodmer, 2001: 40) bu konuda en dikkat çeken örnektir. Ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve Anadolu’nun bir ticaret merkezi haline getirilmesi için çalışıldığı bu dönemde yapılan bazı uygulamalarla daha net anlaşılmaktadır.

“...Ticaret anlaşmalarının imzalanması ve değerli altın sikkelerin bastırılmasıyla Sultanlar Anadolu Selçuklu ülkesini, dünya ticaret ailesi halkasına dahil etmişlerdir. Bizzat kendileri ve diğer yüksek rütbeli devlet adamları, ulaşımı; insan, hayvan ve eşyalar için konaklama ve depolama amaçlı tesisler yaptırmak suretiyle teşvik etmişlerdir. XIII.yy.dan kalan kervansarayların kalıntıları bugün, Samsun’dan çıkıp, Tokat, Sivas ve Kayseri üzerinden Konya’ya giden ve buradan da Alanya, Antalya, Denizli ve Kütahya’ya ayrılan kervan yolunun etrafını süslemektedir. Selçuklu döneminden kalan bazı köprüler hala günümüzde ulaşım hizmet etmektedir”(Bodmer, 2001: 40)

Selçuklu Türkiye’sinin XIII.yy.ına ait bu genel durumdan da anlaşılacağı gibi iktisadi hayatı canlandırma adına diplomatik düzeyde yapılan girişimler sonuç getirmiş ve Anadolu dünya ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Şehirlerin, iktisadi hayat içindeki konumları göz ardı edilemeyeceği ve sanayi faaliyetlerinin daha çok şehirlerde yapılıyor olması kentlerdeki ticari hayatta güçlü olmak isteyen Türklerin kendi aralarında bir dayanışma içersine girmesine neden olmuştur. Bu durum Anadolu’da Ahilik örgütünün kurulmasını sağlamıştır (Çağatay, 1989: 80).

Batı Anadolu kentlerinden ve önemli merkezlerden biri olan Denizli’de ahi birliğinin varlığı şehre yaptığı ziyaret sırasındaki izlenimleri aktaran seyyahların bilgileriyle kanıtlanmaktadır. Şehirdeki ekonomik faaliyetlerden biri olan dokumacılığın çok gelişmiş olduğu, hatta pamuktan altın işlemeli kumaş imal edilecek kadar gelişmiş bir dokumacılık sektörünün olduğu ve bu sektörde genellikle Rum kadınların çalıştığı

bilinmektedir (İbn-i Batuta, 2004: 408). Dolayısıyla iktisadi hayat içinde Rum halkının etkinliğinin devam etmesi, hem bu işte gelişen tekniklerin Türklere aktarılmasında hem de iki toplum arasında gelişecek ticari ilişkilerde etkili olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde şehirlerdeki iktisadi faaliyetlerin içindeki bir sektörde sadece Rum halkının bulunabilmesi, oluşturulmuş olan birlikte yaşama olgusunun izlerini de kanıtlayan bir durumdur.

Sınır olması nedeniyle Batı Anadolu sahasına yerleşen Türkmenlerin akıncılık özellikleri ön planda olmakla birlikte sadece geçimlerini bu yolla sağlamadıkları da kaynaklarda tespit edilmiştir. Denizli çevresinde yerleşen Türkmenler için de aynı durum karşımıza çıkmaktadır. Bu sahada yaşayan Türkmenler, özellikle kilim imali ve ticaretiyle meşhur olmuşlardır. Bu sanatın Orta Asya'dan getirildiği bilinmekle birlikte bu saha çevresindeki Yatağan'da silah, Kaysar/Yelişyuva'da deri ve Sırçalık'da da çini imalatı yapıldığı da görülmektedir (Baykara, 1969: 30). Bunlar Selçuklu Türkmenlerinin üretim faaliyetleri yaptıklarını kanıtladığı gibi ekonomik hayatta söz sahibi olmaya başladıklarını da gösteren önemli ipuçlarıdır.

Selçuklular sürecinde Batı Anadolu'da ticari amaçlarla bazı imar faaliyetlerinin yapıldığı da görülmektedir. Selçuklular süreciyle birlikte yapılmaya başlayan bu mekanlar kervansaraylardır. Kurulan kervansaraylarla ticari faaliyetleri geliştirmek, yol güvenliğini sağlamak ve Anadolu'nun bir ticaret merkezi olmasını amaçlayan Selçuklular Batı Anadolu'da da kervansaraylar inşa etmişlerdir.

“1230 tarihinde Çardak'ta yapılan han ile Selçuklu batı yolu gelişim göstermiştir... 1250 yılında inşa edilen Akhan ise Selçukluların batı'daki son kervansaraydır. Denizli kenti doğu-batı ticaret güzergahları içindeki son noktasıdır ve ticari malları buradan Gediz vadisi yoluyla İzmir'e veya Menderes vadisi yoluyla Balat ve Ayasaluğ'a gönderilmektedir. Özellikle İznik Rum İmparatorluğu döneminde gelişen ticaret Denizli'ye önemli faydalar sağlamıştır... Denizli'de gelişen bu ticaretin 1197 yılında Bizans imparatoru tarafından durdurulması bir savaş sebebi olmuştur. Bu sahanın İlhanlılar sürecinde de önemi anlaşılmış ve Reşideddin'in oğullarından birini Orta Anadolu'ya diğerini de Denizli merkez olmak üzere Batı Anadolu'ya tayin etmesi bunun en açık örneğidir...Sultaniye-Tebriz-Erzurum-Sivas-Konya ve Denizli'ye uzanan Batı İmparatorluk yolu XIII.yy.da da önemini korumuştur. Denizli'ye doğu'dan uzanan kervan yolu Çardak yoluyladır ve burada bir han vardır, bir başka yol ise Bazarhan adını taşıyan Karahüyük'ten geçerek Alaiye'ye uzanmaktadır (Baykara, 1969: 47).

Dolayısıyla Denizli Selçuklular sürecinde ticari ilişkilerin odak merkezlerinden biri olmuştur. Bu durum Denizli halkı ile Türkmenler arasındaki birlikte yaşama olgusunun

varlığını kanıtlamakla birlikte iktisadi faaliyetlerin gelişimi ve bu ekonomik uğraşlardaki tekniklerin birbirlerine öğretilmesi gibi kültür alışverişinin oluşumuna sebep olabilir.

Anadolu'daki kervansaraylar İslam dünyasındaki ribatların devamı niteliğinde olup Selçukluların Türkistan'dan getirdikleri bir mimari yapıdır. Farklı maksatlarla kullanılan bu yapıların en önemli iki özelliği askeri ve ticari maksatlı kullanılıyor olmasıdır (Turan, 1946: 489-490). Batı Anadolu'daki şehirlerde de kervansaraylar yapılmıştır ki bu sahadaki ticari potansiyele sahip olan en önemli şehirlerden biri Denizli'dir. Bu dönemde Eğridir-Denizli yolu üzerinde yapılmış olan 1230 tarihli Çardak Han Denizli'deki Türk döneminin ilk mimari yapılarından ve aynı yol üzerinde 1253 tarihinde Akhan inşa edilmiştir (Baykara 1969: 49-50). Uc sahası dediğimiz bu alanlarda ticari maksatlı imar faaliyetleri yapılıyor olması yerleşim sürecinin başladığını kanıtlamaktadır. Ayrıca Türk mimari öğelerinden kervansaray ve han gibi mimari yapıların varlığı bölgedeki şehirleşme olgusundaki Türk karakterinin etkili olduğunu göstermektedir.

Selçuklu sürecinde Batı Anadolu'da ticari yönü ön planda olan ve önemli bir liman şehri olan Antalya'da ekonomik yatırımlara özen gösterilmiş ve şehre uzanan yollar arasına birçok kervansaray yaptırılmıştır. Özellikle Alanya-Antalya arasındaki sahalarda bu kervansaraylar çoğunluğu oluşturmakla birlikte Antalya'yı batı kısma bağlayan yollar üzerinde de inşa çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri Antalya-Isparta yolu üzerinde olan Evdir Han'dır. Bu han, Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus döneminde yaptırılmıştır. Bir diğeri de Kırkgöz Handır ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev sürecinde yaptırılmıştır (Turan, 1946: 475). Batı şehirleriyle bağlantıyı sağlayan hanlar olması nedeniyle sadece bunları ifade etmekle sınırlı kalacağız; ancak şehre uzanan yollardaki kervansarayların çokluğu şehirdeki ticari potansiyeli fark etmek adına önemlidir. Ayrıca Selçuklular sürecinde Antalya'nın hakimiyetinin ele geçirilişinden sonra şehirdeki tüccarın ayrı bir mahallede yaşıyor olması kentin ticari hayatına göre iskan politikası oluşturulduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2002:119). Bu durum, Türklerin Antalya'da ticari hayatta tek başlarına hareket etmeyip, Bizanslılarla birlikte bunu yürüttüklerini göstermektedir. Ayrıca ticari geliştirmek adına yapılan ticari

anlaşmalar ve yabancı tüccarlara verilen ayrıcalıklar¹(Turan, 1990: 117-127), Türklerin ticari faaliyetlerdeki müsamahalı tutumu gösteren bir durumdur. Bütün bunlar Selçukluların ticari hayatta Bizanslılarla geliştirdikleri ticari ilişkileri göstermesi açısından önemlidir. Gelişen bu toplumsal ilişkiler birçok alanda etkileşimi de doğuracağı açıktır.

Bunun dışında Batı Anadolu'da karşımıza çıkan iki önemli han da Afyon yolu üzerindedir. 1249 tarihli kitabesiyle Selçuklu veziri Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılan kervansaray ile Sultan III. Gıyadeddin Keyhüsrev tarafından yaptırılmış olan Çay Hanı, Taş Han veya Ebu'l-Mücahid Yusuf Hanı olarak isimlendirilen yapılar Selçuklu sürecinde Afyon'da karşımıza çıkan ender yapılardandır. Bu iki han Konya-Sultandağı-Çay-Denizli istikameti üzerindeki hanlardır. Bunun dışında bugün izlerine rastlamadığımız Kütahya'ya uzanan yol üzerinde olduğu ifade edilen Gazlıgöl'deki bir kervansaraydan bahsedilmektedir. Kervansarayın 1582 tarihinde tamir edildiğine dair bilgiler mevcuttur (Küpeli, 2001b: 366). Batı Anadolu'da Türk hakimiyetini yaşayan şehirlerden biri olan Uşak'ta da I. Alaeddin Keykubat döneminde yaptırılan Taş Han'ın varlığı ile bu şehirde de ticari ilişkilerin yürütülmesi adına yatırımların yapıldığını göstermektedir (İnce, 2004: 11).

Batı Anadolu şehirleri içinde bunlar dışında kervansaraylara rastlamamaktayız. Dolayısıyla Batı Anadolu'da Türk dönemini yaşayan şehirler içinde ticari potansiyeli en yüksek olan kentler bunlardır diyebiliriz. Diğer şehirlerde bu yapıyı görmememizdeki etkenlerin başında muhakkak ki bu alanın iki siyasi güç arasındaki savaş sahası olması nedeniyle askeri özelliğinin ön planda olması gelir.

Bu sahada uc kentlerini birbirine bağlayan yol şebekesi çok gelişmiş değildir. Uc şehirlerinin, daha gelişmiş olan iç bölgedeki şehirlere bağlamak adına gelişen bir yol şebekesi vardır. Bu yol ağı bize, uc kentlerinin XII.yy.da uluslararası ticarete pek katılmadıklarını, dar bir hinterlandı denetim altına alabildiklerini göstermektedir ki, Selçuklu dönemi yapılarının azlığı bu durumu kanıtlamaktadır (Tanyeli, 1987: 37-38). Bu tespit, Batı Anadolu kentlerinin çok yoğun bir uluslararası ticari potansiyele sahip olmadıklarını göstermektedir.

---

¹ Anadolu ticaretini geliştirebilmek için Selçukluların Venedik ve Kıbrıslılarla ticari anlaşmalar yaptığı ve özellikle Antalya limanının bu anlaşmalarla ticari potansiyelini yeniden canlandırma yoluna gittikleri bilinmektedir.

Batı Anadolu coğrafyasında siyasi hakimiyet kaygısıyla uluslararası ticaretin gelişmediği ancak şehirlerde ticari faaliyetlerin yürütüldüğüne dair en büyük göstergelerden biri ahi teşkilatlarının çalışmalarıdır. Batı Anadolu şehirlerinde ahi teşkilatlarının varlığına dair bilgi edindiğimiz şehirlerden biri Denizli'dir. Şehre olan seyahati sırasında kendisini misafir etmek isteyenlerin iki ayrı zaviyeye mensup olduklarını nakleden İbn-i Batuta, bunların bir kısmın Ahi Sinan diğerini Ahi Duman zaviyelerine mensup olduklarını kaydetmiştir (İbn-i Batuta, 2004: 409). Buradan da anlaşılmaktadır ki bu iki zaviye mensupları farklı meslek gruplarına sahip yada ticaret yapan kişilerdir. Dolayısıyla Denizli'deki Türk halkı ticari hayatta kendi aralarında oluşturdukları birliktelikle şehrin ekonomisi içinde yerini almışlardır.

Selçuklu sürecinde Türk yapılanmasında Eskişehir'de de ahi zaviyeleri karşımıza çıkmaktadır. Eskişehir'deki en eski ahi zaviyesi olarak 1261 tarihinde onarıldığı ifade edilen Şeyh Abdullah el-Bedevi Zaviyesidir. Bundan başka Eskişehir merkezde Şeyh Şahabeddin Sühreverdi Zaviyesi, Ahi Mahmut Zaviyesi ile Vakıf-ı Kadim olan ve ahi teşkilatının varlığını gösteren Ahi Gündüz Çiftliği Vakfı da Eskişehir'de bu teşkilatın varlığını kanıtlamaktadır (Altınsapan ve Parla, 2004: 14-15). Ahiliğin Eskişehir ve civarında çok yoğun olduğu, köylerde özellikle de Sivrihisar yöresinde pek çok ahi zaviyesinin olduğuna dair bilgilerde bulunmaktadır (Albek, 1991: 108). Bunun dışında Antalya'da var olan ticaret potansiyeli düşünüldüğünde şehirdeki ahi yapılanmasının olmayacağını düşünmek de imkansız hale gelmektedir. Şehirde özellikle XII. ve XIII.yy.da varolan uluslar arası ticaret ilişkileri ile anlaşılmaktadır ki, (Cahen, 2001: 134-135) şehir tarım, hayvancılık ve sanayi mamullerinin üretimi açısından gelişmiş Selçuklu kentlerinden biridir. Şehirdeki ahi örgütlenmesini kanıtlayan en önemli yapı ise 1249 tarihinde inşa edilmiş olan Ahi Yusuf camidir. Ayrıca Ahi-kızı mescidi de buradaki ahi teşkilatlanmasının varlığını kanıtlayan örneklerden birisidir ki, bu yapı Osmanlılar döneminde de kullanılmıştır.

Batı Anadolu sahasında organize olmuş Ahi teşkilatının varlığı, bölgedeki ticari hayatta Türklerin etkisini kanıtlayan önemli bulgulardandır. Şehir ekonomisinde ilk etapta Türklerin etkili olamayacağı açıktır. İlk etapta Rum halkın yanında çalışanları konumunda olan Türklerin zaman içinde şehir ekonomisinde söz sahibi olduklarının en açık göstergesi ise bu Ahi zaviyeleridir. Şehirdeki üretim faaliyetlerini öğrenmede Rum

halkın bilgi birikimlerini öğrendikleri düşünülürse bu durum kültürel etkileşimin oluştuğu anlamına da gelmektedir.

Batı Anadolu sahasında üretim faaliyetleri olarak tarım ve hayvancılık dışında ön plana çıkan üretim faaliyetleri dokumacılık ve dericiliktir. Alaşehir ve Denizli'nin bu alanlarda ön planda oldukları bilinmektedir. Bunun dışında Antalya'da zirai üretimde meyve ve bağcılık alanında ön plana çıkmaktadır (Akdağ, 1999: 26). Meyve cinslerinin ıslahı ve yeni çeşitlerin üretilmesinde Anadolu'nun yurt edinilmesinde büyük katkıları olan dervişlerin de katkıları olmuştur. Rum abdalları denen bu dervişler ıssız bölgelere yerleşip bağ, bahçeler kurup meyve üretimi ve bağcılığın dışında diğer zirai üretim ile hayvancılık türleriyle de uğraşmışlardır (Barkan, 1942).

Anadolu'daki iktisadi faaliyetlerin organizasyonunda etkili olan Ahilik teşkilatına ait zaviyelerine Batı Anadolu sahasında da var olduğunu yukarıda ifade ettik. Anadolu'da Ahi zaviyelerine ait ilk bilgiler XIII. yy.a aittir ve bu süreçte Anadolu'nun bir çok yerinde kurulmuştur (Ocak, 1978: 259). İlk bölümde Bizans'ta kurulmuş olan lonca örgütünün özelliklerini incelediğimizde Anadolu Selçukluları sürecinde geliştirilen Ahi teşkilatına benzerliklerin var olduğunu görmüştük. Bu noktada Ahiliğin Anadolu'da teşkilat olarak kurulmasında bir Bizans tesiri olup olmadığı sorusunu irdelemeye başlayarak Selçuklu-Bizans etkileşiminin ticari alandaki boyutunu sorgulamak gerekmektedir.

Genel olarak Anadolu'da ahiliğin başlangıç tarihi olarak XIII.yy. ifade edilirken ahi kelimesini ilk kez Şakik Ferec'in (öl.1064) lakabı olarak kullanıldığı bilgisi ile karşılaşmaktayız (Gordlevski, 1988:194-195; Sarıkaya, 2002:34). Bunun bir lakap olarak XI.yy.da kullanılıyor olması dikkat çekici bir bilgi olmakla birlikte Cahen'in bu konuda yazmış olduğu makalesinde Anadolu'daki ahi lakabına sahip kişilerin var olduğunu Eflaki'nin eserlerine dayanarak açıklaması ve bu kişilerin XII.yy.da yaşamış olmaları düşünüldüğünde Ahiliğin, Anadolu'da XIII.yy.dan önce var olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca makalesinde Eflaki'nin eserlerinde adı geçen bu kişilerin Kuzeybatı İran sahasından olduklarını ifade ederek Ahiliğin köken itibarıyla İran kaynaklı bir teşkilatlanma olduğu üzerinde görüş bildirmektedir (Cahen, 1986: 592).

Ahiliğin kaynakları ile ilgili olarak kaynaklarda farklı görüşler¹ bulunmaktadır ve bazıları kaynak olarak doğuyu öne çıkartıp kuruluş yapısı içinde Heterodoks ve Ortodoks kaynaklı İslam'ı akımların etkilerinin olduğunu savunmaktadır (Akça ve Gürsoy, 2003: 203-213). Asıl itibariyle Fütüvva ile ilişkili olarak İslamî kaynaklı olduğunu fikri üzerinde duran Gordlevski Batı feodalizminden de bazı etkilerin Anadolu'daki Ahi teşkilatına yansıdığını savunmaktadır (Gordlevski, 1988: 206). Anadolu Ahiliğinin, Batı feodalitesi ve Şövalyelik kurumu ile Batini-Karmati-Haşşaşi örgütü, Melamilik, Masonluk gibi kuruluşlarının Ahilik teşkilatı ile kuruluş amaçları itibariyle tamamen farklı amaçları olduğunu bu nedenle de Ahiliğin kaynağının bu örgütlerde aranmaması gerektiği tezini savunan Neşet Çağatay bu kurumun Anadolu coğrafyasındaki şartlarla şekillendiğini ifade etmektedir (Çağatay, 1989:64-78). Bir çok kaynak İslam medeniyetinin Anadolu ahiliğine kaynaklık ettiğinde hem fikirdir. Batılı yazarlar içinde Gordlevski bu teşkilatın Sami menşeli olduğu tezi üzerinde dururken (Gordlevski, 1988: 193), H. Pirenne lonca teşkilatının ekonomik yaşam içinde Ortaçağ'da her yerde oluştuğunu, ayrıntıları ne kadar farklı olsa da özde bu birliklerin her yerde aynı olduğunu ve bunun sebebinin de bu teşkilatı vazgeçilmez kılan koşulların her yerde aynı olduğunu ifade ederek aslında Ortaçağ ekonomik yapısının zorunluluğu olarak oluşmuş bir teşkilat olduğunu izah etmiştir (Pirene, 2000: 92). Ahiliğin kaynağı ile ilgili elde ettiğimiz bu bilgiler doğrultusunda Selçukluların bu teşkilatı oluştururken Bizans'ın Ahiliğe kaynaklık etmediği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu açıdan bir kültür etkileşimi olmadığı görülmektedir.

Bizans devletinde özellikle İstanbul merkezli olarak gelişen lonca teşkilatının Roma devletindeki "collegia"ların bir devamı niteliğinde olduğunu ve üreticilerin menfaatlerini korumak hedefi olan ancak daha çok devlete hizmet etme ve gelir sağlama gayelerini taşıyan bir teşkilat olarak Bizans'ta devam ettiğini görmekteyiz. Kalfa-çırak-ustalık dönemleri şeklinde eğitim süreçlerine sahip, üyeliği sırasında dini merasimlerin olduğu ve bölge valisinin denetiminde faaliyet gösteren bir kurumdur (Demirkent, 2005c:159-173). Benzerlikler açısından bakıldığında özellikle merasimleri ve bazı uygulamalarında Selçuklu Ahi teşkilatı ile ortak bazı özelliklere sahip olduğunu anlamaktayız. Bu konuda Gordlevski'nin bazı yorumları dikkat çekicidir.

---

¹ Konumuzun dışına çıkamamak adına Ortodoks ve Heterodoks düşüncelerinin oluşum tabanları üzerinde durmayıp konuyu genel çizgilerle vermeyi uygun gördük ancak detaylı bilgi için verdiğimiz bilgilerde kullanılan kaynaklara bakılabilir.

Fütüvvetnamelerde geçen merasimler sırasında at, eşek tırnağı öpülmesi, yetkinliğe erişme süreçlerinden sırta vurulması gibi öğelerin Batı'daki şövalyelik verilmesinde uygulanan merasimleri anımsattığını ve bunun dışında Ahiliğe dahil olanların saçlarının makasla kesilmesi gibi uygulamalarında aynı kaynaktan etkilenecek oluştuğunu ifade etmektedir (Gordlevski, 1988: 196-197). Ancak topluluğa kabul edilme törenlerinde kaseden su içme, şalvar giyme, sırta vurma, saç kesme gibi uygulamaların Avrupa'daki şövalyelik törenlerindeki uygulamaları anımsatmasının yanında bunların Hıristiyan dünyasına girmesinde de eski Sami topluluklarının etkisi olduğunu yani Hıristiyanlığa bu tip uygulamaların Suriye'de pekişip oradan Irak'a, Bağdat'a aktarıldığını ve oradan Küçük Asya'ya geçerek Araplardan Selçuklulara geçtiğini ve Haçlı seferleri sırasında da Avrupa'ya taşındığı görüşünü desteklemektedir (Gordlevski, 1988: 206). Bu bilgi Bizans'ta gördüğümüz loncalarla Anadolu Ahiliği arasındaki benzer uygulamalarda doğu kaynaklı etkilerin olduğunu anlamamıza imkan sunmaktadır. Bizans loncalarında, topluluğa girişte dini bazı merasimlerin uygulanması, Loncaların şehirlerde tek başına hareket etme serbestiyetlerinin bulunması ve yönetimde etkili olabilmeleri gibi özellikleri Ahilikle ortak olanlardan bazılarıdır ki bu benzerliklerin Selçuklular süreciyle değil de daha önceki süreçte Bizans'a Abbasiler vasıtasıyla girdiğini kabul etmemize sebep olmaktadır.

Anadolu ahi teşkilatı hakkı önemli bilgiler sunan Fütüvvetnameler incelendiğinde Anadolu coğrafyasının farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir bölge olması nedeniyle farklı kaynaklardan etkilendiğini kabul etmemizi olanaklı kılmaktadır. Fütüvvetnamelerdeki dini inanç motifleri ile ilgili bilgilerde, Ahilikte İslam inancı, tasavvuf, Hurufilik, Batinilik ve Masonluk gibi başka zümrelerin tesirlerinin olduğu görülmektedir (Sarıkaya, 2002: 77-154). Dolayısıyla Ahiliğin farklı kaynaklardan etkilendiğini söylemek olasıdır ki bu etkiler içinde Hıristiyanlıktan etkilerinde olduğu ve bu etkilerde Bizans ile uzun yıllar bir arada yaşamının etkisiyle geliştiğini söylemek mümkündür.

Selçuklular döneminde XIII.yy.dan itibaren kesin olarak var olduğunu bildiğimiz ancak XI.yy.da bile Selçuklulara ait kayıtlarda karşımıza çıkmaya başlayan bu teşkilatın Batı Anadolu sahasında da var olduğunu, şehirlerde kurulmuş olan Ahi zaviyelerinin varlığı ile kanıtlanmaktadır. Göçebe kültürden şehir kültürüne geçişte bir vasıta kurum olarak

(Sarıkaya, 2002: 49) algılayabileceğimiz Ahiliğin, Türkmenlerin çoğunluğu oluşturduğu Batı Anadolu'da teşkilatlanması, bölgenin ekonomik potansiyelinden ve sahip olduğu önemli limanların varlığından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Batı Anadolu şehirlerindeki ekonomik ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara bağlı olarak iki toplum arasında gelişen ticari ilişkiler düşünüldüğünde her iki toplumun bu ekonomik teşkilatta birbirlerinden etkilenebilmesi fikrini daha da güçlendirmektedir.

Ahiliğin ekonomik amaçları yanında bazı askeri özelliklerinin olduğu da bilinmektedir. Ahi örgütüne giren esnaf ve sanatkarlar, mesleki, dini ve ahlaki eğitimden ayrı olarak askeri talim de görüyorlar, gerektiğinde savaflara katılıyorlardı (Çağatay, 1989: 84). Bu özellikleri ile Osmanlı devletinin kuruluşunda da etkileri olan ahilerin, Osmanlı askeri nizamına etki ettiği de bilinmektedir ki bunu en açık örneği, Yeniçeri üniformalarının Ahi kıyafetleri olması ve başlıklarının da Ahi başlığı olması bu etkiyi gösteren önemli bir noktadır (Barkan, 1942: 282). "...Patron ile işçi arasındaki vaziyeti, adeta şeyh ile mürid arasındaki vaziyete benzer bir hale koyarak, "manevi bir nizam" te'sisi gayesini takib ediyordu..." "İslam şövalyeliği" demek olan bu mühim fütüvvet zümreleri, XIII. asırda bütün yakın-şark Müslüman dünyasında adeta moda olmuştu" (Köprülü, 1972:118) bilgisiyle Ahiliğin Anadolu'daki durumunu çok net bir şekilde açıklamıştır. Dolayısıyla dini, ticari ve askeri özellikleri içinde barındıran bir kurum olan Ahiliğin XIII.yy.da Anadolu'nun bir çok yerinde görülüyor olması teşkilatın kuruluş yıllarının daha eski dönemlere dayandığını da açıklamaktadır. Çünkü bu süreçte birçok Anadolu kentinden birden teşkilatlanması düşünülemez.

Anadolu Selçukluları devrinde Ahi zaviyelerinin kurulmasını zorunlu hale getiren sebeplerden biri de Türkmen halkın göçebelikten yerleşik hayata geçişidir. Bu yerleşim süreci ekonomik olarak üstünlüğü ele geçirebilmek adına Müslümanların ekonomik bir teşkilat içinde birleşmesi sonucunu doğurmuştur (Çağatay,1989: 80).Yerleşik düzene geçebilmek için oluşması gereken ilk şartlardan biri de iş sahibi olmaktır. Anadolu'da Müslüman alt yapıyı besleyen yerli Hıristiyan halk, toplumun Müslümanlarla aynı koşullarda yaşayan bir ögesi konumuna gelmiştir. Türkmenler, Anadolu'ya yerleşmeye başladıktan sonra şehirlerde oluşturdukları iktisadi yapı, ele geçirdikleri Hıristiyan toplumun ekonomik ve sosyal hayatının temelleri üzerinde gelişmiştir. Şehirlerde Türklerden önce var olan sanayi ve ticaret, köylerdeki ziraat yöntemleri ve ürün çeşitleri

elbette Türklerin Hıristiyanlardan bir çok şey almasına neden olmuştur (Akdağ, 1999: 9). Bu gelişme Selçukluların Bizans'tan etkilenildiğini gösteren bir durum olmakla birlikte, Türklerin oluşturdukları ekonomik bir müessese olan Ahilik kurumunu oluşturabilmeleri, kendi gelişimlerini devam ettirebildiklerini göstermektedir.

Rumların, göçmen Türkmenlerin meslek sahibi olmasında ve yerleşik hayata geçişlerinde imkan sunmaları, meslek ve sanat dallarının Türkmenlerin eline geçmesine sebep olmuş ve bu sürece Moğol istilasından sonra gelen göçebe halklarında katılmasıyla yerli Hıristiyan üreticiye karşı bir rekabet ortamı oluşması daha da mümkün olabilmıştır (Özköse, 2003: 268). Selçuklular sürecinde karşımıza çıkan meslekler ise Türkmenlerin yerleşik hayat şartları içinde şehirlerdeki ekonomik yapıda söz sahibi olabildiklerini gösteren önemli kanıtlardan biridir. Selçuklu dönemindeki meslekler şunlardır:

“Yüksek meslek sahibi olarak hekim, mimar, yazıcı, şecereci. Üretici ve imalatçı olarak, çiftçi, şarap imalatçısı, bağ sahibi, bostan sahibi, kuyumcu, tabakhane sahibi, dokumacı (Eflaki, 1986: C.I. 39), sepet ve zenbil örücüsü, inşaat ustası, dülger, sıvacı ve fırıncı. Eğlence yeri sahibi ve lokantacı olarak, genel ev sahibesi, meyhaneci, koyun baş ve tiritin bulunduğu dükkanların sahipleri ve helvacı dükkanı. Mamül mal satan dükkan sahipleri ve satıcılar, bezzaz (Manifaturacı), Attar (Veya aktar, güzel koku, iğne iplik v.s. satan) ve pazarlarda çeşitli mallar satan seyyar satıcılar. Diğer çeşitli meslek erbabı, at yetiştiricisi ve satıcısı, deveci başı, türbedar, berber, kanalıcı (hacamatçı), dellal, tellak, natır, hamam küllhancısı, ölü yıkayıcı (Eflaki, 1986: C.I: 39), kasap ve hokkabaz. Bu meslek sahiplerden bazı kasapların ermeni, bazı şarap imalatçılarının da Yahudi olduğuna öğrenmekteyiz” (Taneri, 1977: 95-97).

Anadolu Selçuklularında mesleklerle ilgili araştırmalar yapan E. Merçil, gruplandırma yaparak ortaya koyduğu Selçuklu serbest meslekleri ile ilgili kategorileri şöyle sıralamıştır:

“1. Giyim-tekstil sanayi ile ilgili meslekler, 2. Hayvancılık ve dericilikle ilgili meslekler, 3. Gıda ile ilgili meslekler, 4. Günlük hayat-ev eşyası ile ilgili meslekler, 5. İnşaat işleri ile ilgili meslekler, 6. Sağlık ve temizlik ile ilgili meslekler, 7. Eğlence hayatı ile ilgili meslekler, 8. Ticaret hayatı ile ilgili meslekler, 9. Silah yapımcıları, 10. Taşıma ve ulaşım ile ilgili meslekler, 11. Müteferrik meslekler”(Merçil, 2001: 146).

Unvan olarak kullanılan kelimelerin daha çok Arapça ve Farsça kelimelerin kullanıldığı, ayrıca bu mesleklerde batılı araştırmacıların iddia ettiği gibi Gayr-i Müslimlerin çoğunlukta olmadığı bilinmektedir. Örneğin tespit edilmiş 31 mimardan 3'ü, 32 tabipten 7-8'i, 19 tüccardan 2'sinin Gayr-i Müslim olduğu belgelendirmiştir (Merçil, 2001: 146-

150). Bu tespitlerden de anlaşıldığı üzere Türkler mesleki hayatta Anadolu'nun yerli Rum halkından geri planda kalmayıp her iş kolunda faaliyet göstermişlerdir. Ayrıca bu meslek grupları içinde sadece erkeklerin değil bayanlarında üretim faaliyetleri içinde yer aldığı kesindir.

Ahilerle birlikte kadınların da Bacıyan-ı Rum teşkilatı ile ekonomik faaliyetler içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ahiliğin Anadolu'daki kurucusu olan Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı tarafından kurulmuş olan bu teşkilatın ahilik gibi Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde hızla geliştiğini görmekteyiz. Teşkilatın Moğol istilasından sonra uc bölge dediğimiz Batı Anadolu sahasında yoğunlaştığı bilinmekle birlikte Moğol istilasından kaçan bu Ahi ve Bacı teşkilatlarının XIII.yy.dan itibaren Batı Anadolu'daki şehirlerde yoğunlaşmasının, bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasının yanında ekonomik hayatının da gelişmesinde etkili olmuştur (Bayram, 1987: 43).

Ahilik kurumunun ekonomik hayatta varlık göstermesindeki ana etken Müslümanların Hıristiyanlara karşı iktisadi hayatta kontrolü ele geçirmek olduğunu söylemiştik. Dini misyonu olan bu kurum, Müslüman tüccarların dayanışma örgütüdür. Ayrıca Ahi zaviyelerinde dini eğitimin çok önemli olduğu unutulmamalıdır. Teşkilatın dini misyonu uzun yıllar devam etmekle birlikte Osmanlı süreciyle değişime uğramıştır. Bektaşilik gibi tarikatların kurulması ahiliği sadece bir esnaf teşkilatı haline getirerek, ahilikteki Batıniye unsur yok olarak bu tarikatlara geçmiştir (Köprülü; 2003: 212). Bu ifadelerle anlaşılmaktadır ki ahilik dini misyonu ile Anadolu insanının manevi ihtiyaçlarına da cevap vermiş bir kurumdur. Selçuklular sürecinde dini, ekonomik ve askeri özellikleri bir arada bulandıran bu kurumun varlığı ile anlaşılmaktadır ki Selçuklular, bazı sorunların çözümüne yönelik farklı müesseseler ve kurumlarla Anadolu coğrafyasında etkili olmaya çalışmış ve bunu da başarabilmiştir.

“Türk Anadolu'da hem toplum içinde fiziki canlılık ve hareket ve hem de toplumu yapan sınıf ve tabakalar arasında birbirine geçişi kapsayan bünyevi hareketlilik diğer çağdaş toplumlara oranla çok üstün bir seviyede idi” (Gül, 1971: 96). Bundan dolayı bir arada yaşama olgusu içinde toplumsal bir kısıtlamanın oluşmadığını ve ortak bir hayat yaratma çabası içinde olduklarını söyleyebiliriz. Müslüman-Hıristiyan evliliklerinden doğan ve “iğdiş” olarak anılan grubun toplumsal yapı içinde ayrıcalıklı olması, her iki cemaatin ortak bir toplumsal yaşam düzenini oluşturmaktan kaçınmadıklarını, hatta bu

düzeni yerleştirmek için çaba harcadıklarını göstermektedir (Arel, 1982: 9-10). Dolayısıyla iki toplum arasında gelişen ilişkiler sürekli bir düşmanlık şeklinde gelişmemiş, bir arada yaşama olgusunu benimsemeyi ve yaşatmayı da hedeflemiştir. Bu yapı, kültürel etkileşimin başlamasında önemli bir etkidir.

Batı Anadolu sahası, diğer sahalara oranlara farklı bir siyasi ve askeri yapıya sahip olması nedeniyle askeri yapılanma ağır basmaktadır. Batı Anadolu sahasının askeri yapılanması ve sınır bekçiliğini üstlenen Türkmenlerin fetihçi özellikleri bu saha içinde birbirlerinden etkilenmelerindeki en büyük etkeni oluşturmaktadır. Çünkü her iki siyasi gücün bu görevi yapan toplulukları bu sahaya yerleştirildikten sonra eski geleneklerini yaşatmayı sürdürmüşlerdir. Bunun en dikkat çeken örneği Selçukluların güneybatı sınırını oluşturan Dalaman ırmağı sahasına Seyyid Battal Gazi anısına Battal adı verilmiş ve bu sahadaki Bizans manastırlarından birisi de Battal Gazi ibadethanesine dönüştürülmüştür (Witteck, 1995: 36). Yine Eskişehir’de Selçuklu-Bizans sınırında Seyyid Battal Gazi’nin bir tepe üzerindeki mezarının varlığına dair 1173 tarihli bir seyahatname bilgisi ile karşılaşmaktayız (Altınsoyan ve Parla, 2004: 10). Bu durumla da anlaşılmaktadır ki Türkmenler Anadolu sınırlarını zorlarken sahip oldukları Alplik, Gazilik düşüncesinden uzaklaşmamışlar ve kendi kültürel yapılarını bu sahaya yansıtmışlardır. Türkmenlerin Selçuklu yönetime olan bağlılığı ile ilgili tarihi kayıtlarda rastladığımız ve daha önce de belirttiğimiz gibi Türkmen unsurun yönetime bağlılığı yerleşik unsurlara göre daha azdır. Bu sebeptendir ki Selçuklu yönetimi onları daha çok sınır bölgelerine yerleştirilerek yönetimdeki istikrarı yakalamayı ve aynı zamanda Bizans sınırlarının da geriye çekilmesini amaçlanmışlardır. Dolayısıyla Türkmenlerin akıncı özellikleri sürekliliğini korumuş ve Bizans sınırları sürekli istilalara maruz kalmıştır.

Batı Anadolu sahasındaki Türkmenlerin akınlarının Selçuklu hakimiyeti için fayda getirmeyeceğinin anlaşılmasından sonra yani XIII.yy.dan itibaren Bizans’la sürekli savaş yapmak yerine ittifaklar kurarak Anadolu’daki hakimiyeti ele geçirmenin daha yararlı olacağına inanan I. Keyhüsrev ile birlikte Selçuklu devleti Bizans ile ittifaklar yoluna gitmiştir. Batı sahasındaki Türkmenlerin kontrol altına almak gerektiğini düşünen Selçuklu hanedanları onlarla sıkı ilişkiler içine girmişler ve saldırılarını engellemeye çalışmışlardır ancak Türkmenlere de minnettarlığının ifadesi olarak Seyyid

Gazi’de görkemli yapılar inşa etmeyi de ihmal etmemişlerdir (Vryonis, 1971: 193; Wittek, 1995: 40). Böylece göçebelerin Selçuklu devleti tarafından kontrol altına alınması hedeflenmiştir.

Sınır sahası olan Batı Anadolu’daki kültürel özümleme Toros-Fırat sahasındakinden daha yoğun olduğu açıktır. Çünkü bu saha uzun yıllar bir arada yaşayan bir toplumsal ilişki içindedir ve aralarında toplumsal manada bir uyum oluşmuştur (Wittek, 1995: 42). Ayrıca iki cemaat arasındaki bu uyum, ümmetçi bir yapının oluşmasını engellememiştir. XIII.yy.da nüfus olarak Müslümanlardan çok Hıristiyanların var olduğu ve XV.yy.ın sonlarında sayılarındaki azaldığı görülmektedir ki Hıristiyan nüfustaki bu azalma, Türk unsurun sayısal artışıyla açıklanamayacağı için bu noktada ihtida meselesi devreye girmektedir. Togan, “kitleler halinde şehir, kasaba ve köylerde Hıristiyan halkın ihtida ettiği konusunda bilgi olmadığını” ifade ederek Müslüman unsurun şehirlerdeki artışının böyle bir sebebe bağlanamayacağını savunmaktadır (Togan, 1946: 197). Ancak bu ifade, ihtidaların gerçekleşmediği anlamı taşımamaktadır. Kaynaklar, Anadolu’da Hıristiyan ve Müslüman halk arasında uzun yıllar devam eden temaslar, Müslümanların devlet idaresindeki imtiyazlı mevkileri, Gayr-i Müslimlerin Müslüman olmayanlara mahsus bazı yükümlülüklerden kurtulma istekleri, kısaca psikolojik ve ekonomik sebeplerle ihtidalara sebep olduğu konusunda birleşmektedir (Çetin, 1990: 153; Şeker, 2000: 49-51; Kara, 2006: 574-581).

İhtida hareketlerinde tasavvufi akım temsilcilerinin olduğunu yapılan araştırmalar göstermektedir. Özellikle Mevlana ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi tasavvufçular aracılığıyla bir çok ihtida hareketinin olduğunu söyleyebiliriz (Kara, 2006: 575). Ayrıca bu tasavvuf zümreleri ile Anadolu’daki şehir hayatında Türk izlerinin oluşumunda da etkisini vurgulamakta fayda vardır. Zira bu şeyh ve dervişler Anadolu’ya geldiklerinde boş ve tenha olan alanlara kurdukları dergahları sayesinde hem buraların iskanını sağlamışlarken hem de Anadolu’da İslamiyet’in yayılmasını sağladıkları görülmektedir (Barkan, 1942: 279-304). Ayrıca bu dervişlerin iki toplum arasındaki uyuma katkı yaptıkları da bilinmektedir. İhtida hareketlerinin varlığı dini manada gelişen kültür etkileşimini göstermesi açısından önemlidir. İki din arasında gelişen ilişkileri etkilediği gibi toplumların böyle bir değişimi yaşamasında sebep ne olursa olsun bir kültür alışverişinin olduğu muhakkaktır.

Hıristiyan halk üzerinde hakimiyeti elinde tutan Selçuklular sürecinde Anadolu coğrafyasında Hıristiyan halkın Müslüman topluluğuna bir entegrasyon yaşadığını detaylandıran Vryonis'in verdiği bilgiler dikkat çekicidir. İki toplum arasında gelişen siyasi, ticari, dini, ekonomik ve sosyal sebeplerle gelişen bir uyum oluşturulduğu ve özellikle de bu durumun XIII.yy. Anadolu'sunda oluştuğunu görmekteyiz. Toplumsal ilişkiler ve Selçukluların siyasi ve ekonomik üstünlüğü bu entegrasyonun ana etkenini oluşturduğu açıktır. Ancak Selçuklular iktidarları süresince, zirai üretimde, sanayi mallarının üretiminde, imar faaliyetlerinde, orduların oluşturulmasında, ülke yönetiminde görev alacak aristokratın belirlenmesinde ve çiftçilere toprak dağıtılmasında dini ayrımları dikkate almadığı görülmektedir (Vryonis, 1971: 223-243). Bu durumla anlaşılmaktadır ki Selçuklu Anadolu'sunda her iki cemaatin uyum içinde yaşadığı koşullar oluşturulmuştur. Muhakkak bu uyum beraberinde kültür alışverişine de etki etmektedir ve bu etki sadece ekonomik, siyasi, idari alanlarda olmamış dini alanda da gerçekleşmiştir.

Dini etkileşimin varlığını kanıtlayan unsurlardan biri Hıristiyan halk ile Müslümanlar arasında ortak kullanılan ziyaretgahlar ve Anadolu'da yaşamaya devam etmiş olan veli kültürüdür. Eski Türk geleneklerinde görülen Veli anlayışı Anadolu'da devam etmiş, Anadolu'nun pek çok yerinde hemen hemen her kasaba ve köyde, şehirlerde evliya, ermiş ve yatırlar meydana gelmiş ve her birinin etrafında bir kült oluşmuştur.

Eski inanışların devamı niteliğinde bir karakter taşıyan bu oluşumun ilk izlerine X. ve XI.yy.da İslamiyet'in Orta Asya'da yayılması sürecinde rastlanmıştır. Tekkelerin çoğu eski Budist manastırlarının yerine yahut yakınlarına inşa edilmiştir. Zamanla o manastırla çevresinde bulunan azize ait menkıbeler, İslamleştirilmiştir. Böylece o bölgedeki eski kültün yeni inanca mâl edilmesiyle yerli halk ile bir bağ kurularak İslamlaşma kolaylaştırılmıştır ki bu yapı aynen Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri sürecinde Anadolu'da da uygulanmıştır (Ocak, 1992: 16-17). Genellikle Gayr-i Sünni tarikatlara mensup şeyh ve dervişler tekkelerini, terkedilmiş yahut henüz faaliyette olan kilise ve manastırların yerine ve civarına kurmuşlardır. Bunda amaç eski inancın manevi unsurlarını kullanarak zamanla etkisini azaltmak ve yerine geçmektir ki, bu durum Anadolu'da da bu amaçla uygulanmıştır.

Anadolu'ya gelen bu şeyh ve dervişler, yerleştikleri yerlerde Hıristiyanlık hatta Hıristiyanlık öncesi devirlerde çıkan mahalli aziz kültürleriyle karşılaşmış ve bunları keravet hikayeleri (menkıbe) aracılığıyla İslamileştirme yoluna gitmişlerdir. Böylece Hıristiyan halkın Müslümanlığa ısınmalarını sağlamışlardır. Baba İlyas'ın, Saint Theodore ve Saint Georges kültürünün yaygın olarak bulunduğu Euhaita köyü civarına kurduğu tekke, bu kültürün Baba İlyas'a mal edilmesine yardımcı olmuştur (Ocak, 1992: 16-17).

Anadolu dini hayatı içinde etkili olan ve kültürel etkileşimin dini yönünü oluşturan bu yapı üzerinde duran Hasluck'un konuyla ilgili verdiği bilgiler şöyledir:

“...perestiş ayinlerinin ekseriyetle mahallî ustureleri aksettirecek bir tarzda tabakavî bir surette teşekkülü uzun zamanlardan beri eski ilahîler ve dinî manzumelerin yerini yenilerinin istila ettiğine ait kat'î bir delil olarak kabul ve tefsir edilmekteydi... ecnebî memleketlere getirilen bir din, ikna kuvveti ile kendisine yerli ayinler üzerine ilave ve ilzam eder. Bu hadise ustûrevî tabirler altında rakip ilahların bir mücadelesi veya yeni ilahın eskisi tarafından kabulü şeklinde ifade edilir. Bazen ilahlardan biri veya diğeri mağlup olarak zeval bulur veya daha aşağı bir vaziyete düşürülür yahut da her ikisi az çok tamamen birbirlerinin aynı addedilerek kaynaşabilir...Her iki din erbabı tarafından mensubiyet iddia ve muntazaman ziyaret edilen bu iki taraflı perestîşgâh - Nesâvî devri diyebileceğimiz - ayrı bir inkişaf mertebesi arz eder ki bu safha gerek Hıristiyanlıktan Bektaşîliğe, gerekse siyasî ve sâir şerâit muvafık olduğu zaman Bektaşîlikten Hıristiyanlığa intikal şeklindedir” (Hasluck, 2003: 43).

Bu ifadelerle Anadolu coğrafyasında eski inanışlarla İslamiyet arasında gelişen ilişki ile her iki dinin cemaatlerinin kullandıkları ortak ziyaret edilen dini mekanların oluşumuna neden olduğu ifade edilir. Ortak kült ve inanışların dinsel manada birbirlerini etkilediği savunulmaktadır.

Hıristiyanlığa ait bazı dinsel öğelerin Bektaşilik yansıdığına dair görüşler bulunmaktadır. Bektaşilikte, doğuda Acemler ve Kürdler, batıda Hıristiyanlardan naklolun yerel inançların bir araya gelip bir irfan (gnose) biçimi aldığı ifade edilmektedir. Hasluck ve Vryonis'in savunduğu bu dinsel etkileşimde, Hızır adlı yerel velilerin kutsanışı, kutlanan yerel bayramlar, ortak ziyaret edilen kutsal mekanların varolduğu şeklindeki dayanaklarla böyle bir dini etkileşimin varolduğunun kabul edilemeyeceğini savunan görüşlerde vardır (Melikoff, 1998: 212). Hıristiyanlığa ait yerel öğelerin mutlaka olacağını da ifade eden Melikoff, Balkanlarda Bektaşî şairlerinin, çarmıha gerilmiş İsa'ya atıfta bulunan şiirlerini örnek olarak gösterirken, Anadolu'da buna dair izlere rastlanılmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Bektaşîlerin Hak-

Muhammed-Ali üçlemesini, Hıristiyan üçlemesine (Trinite), Bektaşilerin Ayin-i Cem'den önce Dar-ı Mansur geleneğini Hıristiyanlıktaki günah çıkarmaya, Bektaşilikteki düşkünlük cezasının da aforoza benzetilemeyeceği görüşündedir (Melikoff, 1998: 212-213). Bu bilgilerle temel ritüeller açısından bir etkileşimin yaşanmadığı ancak bazı yerel etkilerin Bektaşiliğe yansıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bilgi ile Hıristiyanlıktaki dini inanışların İslamiyet'in Sunnî doktrine değil, Heteredoks tasavvufi inanışa yansıdığı ifade edilebilir.

Batı Anadolu'daki Saint Georges kültü üzerinde yapılan araştırmalar Saint Georges kültürünün İslamlaştırılmış en eski Hıristiyan kültürlerden biri olup, doğu ve batı Hıristiyanlık dünyasında büyük şöhrete sahip olduğunu göstermektedir (Say, 2007: 6). İznik'te Hıristiyanlığı yaymak için öldürüldüğü ifade edilmektedir ve ölüm tarihi Julyen takvimine göre 23 nisan 303'tür ve bu tarih Gregoyen takvimine göre 6 Mayıs olarak yüzyıllardan beri kutlanmaktadır. Bu azizin doğu ve batı Hıristiyan hagiografisinde ve ikonografisinde ejderha ile savaş menkıbesi pek meşhurdur (Ocak, 1991: 663-665). Menkıbesi, hem Türkler arasında Hıristiyan cemaate ait bu inanışın etrafında birleşmesine neden olmuş ve ortak bir kült oluşmuştur. Bu durumdan istifade edenler genellikle Türkler olmuştur. Çünkü bu yapı fazla bir zaman geçmeden ihtidalar başlamasına ve zamanla Hıristiyan azizin kimliği unutulurken Türklerin inanışının etkisini devam ettirmesi şekline dönüşmüştür (Ocak, 1991: 672).

Saint Georges'un Türk inancına yansımada ve Türkler tarafından benimsenmesine neden olan en önemli etken ise beyaz atlı, savaşçı ve ejderha öldüren bir aziz olmasıdır. Bu azizin Musul'da olduğuna inanılan mezarına İslam'ın erken dönemlerinde Müslümanların ziyaretler ettiği ve isminin Cercis, Curcis veya Curcis Nebi olarak, anıldığı ifade edilmektedir (Say, 2007: 6). İslam'ın erken dönemlerinden itibaren var olan bu kültürün Anadolu'ya ait inanışı İznik'te yaşadığına dair rivayetle başlamıştır. Anadolu'nun birçok şehrinde karşılaştığımız bu kültürün Türkler tarafından benimsenmesi Hızır İlyas ile özdeşleştiren bu kült halini almış, zamanla bütün fethedilen yerlerde Aya Yorgi kilise ve manastırlarının Hızır İlyas makamı olarak takdis edilmesine neden olmuştur. Saint Georges 'un ölüm tarihi olan 6 Mayıs'ın Hidrellez günü olarak kutlanmaktadır (Ocak, 1990: 138-141). Dolayısıyla bugüne yansıyan bir kült olarak ifade edilebilir.

Batı Anadolu şehirlerinde karşımıza çıkan bu ortak ziyaretgahlardan biri de Antalya’da bulunmaktadır. Bektaşî tarikatının etkisiyle Türkler tarafından da ziyaret edilen ve Hıristiyan münzevisinin mezarı gösterilen, Hıristiyan duvar resimleri ve izlerini hâvi mağara halinde bir mescit bulmuştur. Bu kişi, Türklerin ifadesine nazaran ölüm yatağında Müslümanlığı kabul etmiş ve bundan dolayı Müslümanlar ona kendi azizlerine layık hürmet ve tazimi göstermişlerdir (Hasluck, 2003: 52). İzmir’de karşımıza çıkan bir başka türbe ise Ayos Polikarpos türbesidir ve bu türbe “şeklen Müslüman’dır... Polikarpos evvelce bu türbeye bakan dervişler tarafından kendilerine ait bir aziz olmak üzere iddia edilmiştir. Civardaki mezar üzerinde görülen Bektaşî tacları bir zamanlar bu tarikatın âzalarını göstermektedir” Eskişehir’de de, Seyyid Battal Gazi’nin yanında yatan eşinin Hıristiyan prensesi olduğu ifade edilmektedir. edilmektedir (Hasluck, 2003: 52).

Bizans imparatorluğu sürecinde Anadolu’da yer alan çok uluslu ve çok milletli yapı yeni gelen Türk toplumu ile zaman içinde bütünleşmiştir. Anadolu’da çok uluslu ve çok dinli bir yapı ile karşılaşan Türkler, hoşgörülü bir politika izlemişler bu da Türklerin Anadolu’ya egemen olmalarında ilk etapta etki eden bir faktör olarak ifade edilebilir. Ayrıca bu toleranslı tutum toplumlar arası kaynaşmayı da sebep olmuştur (Melikoff, 1998: 344). Dolayısıyla Anadolu’da dinsel inanışlarda bile gördüğümüz bu etkileşimin alt yapısını oluşturmuştur diyebiliriz.

Her iki din için cazip hale getirilen bu yapıların oluşmasında Bektaşîlik etkisi vardır. Böylece, Müslümanlar tarafından Müslüman diye perestiş edilen evliyanın gizlice Hıristiyanlığa girmiş olduğu veya Müslüman evliyanın türbesinde bir de Hıristiyan’ın dahil bulunduğu birtakım menkıbeler ortaya atılmış; diğer taraftan Hıristiyan perestişgâhlarına da Hıristiyan velîsinin bir Müslüman azizi olduğu beyanıyla Müslümanlar için elverişli hale getirilmiştir (Hasluck, 2003: 49). Batı Anadolu’da da bu tip mekanların var olması çok doğaldır çünkü bu yapılar iki toplumun ilişkilerinin devamlı surette ve yoğun olarak sürdüğü Batı Anadolu coğrafyasında İslamiyet’i yaymak adına uygun bir yapılanmadır. Özellikle Batı Anadolu’da yerleşen Türkmenlerin daha çok Heteredoks tasavvufi inançlara inanmaları, bu türden kültürel etkileşimlerin doğuşunda etkili olduğu ifade edilebilir.

Anadolu coğrafyasında İslamiyet öncesi dini duruma baktığımızda Anadolu'nun yerli inanışlarının dışında doğu kaynaklı dini akımların etkileri içinde gelişen bir Hıristiyanlık oluşmuştur. Bizans'ta Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebinin kabulü tüm Anadolu coğrafyasında mümkün olmamış, bazı Heteredoks akımlar oluşmuştur. Anadolu Hıristiyan dünyası incelendiğinde, Putperest, Maniheist ve Zerdüşt etkilerini içinde barındıran bir Hıristiyanlık anlayışı hakimdir (Ocak, 2002: 97-105). Türk dönemi öncesinde Anadolu dini yaşamı bu şartlar içindedir. Türk dönemiyle birlikte Hıristiyan unsurlarla Müslüman Türkler arasında gelişen ilişkiler en uc sahalarda bile kendini hissettirmiştir. İki toplumun bir arada yaşama olgusu ve gelişen hoşgörü ortamı bu ilişkilerin başlamasındaki ana etkenlerdendir ki bu etki ile birlikte kültürel alışveriş başlamış ve bu, din alanda da kendini hissettirmiştir. İzah ettiğimiz ortak költler ve inanışların Anadolu'da yaşamasında işte bu költür alışverişinin etkisi olmuştur.

İhtidalar bu türden költür alışverişinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İhtida hareketleri incelendiğinde Selçuklular döneminde çok yoğun olmamakla birlikte Hıristiyanlıktan İslamiyet'e geçişlerin olduğu kesindir. İhtidalarda, Bizans aristokrasisinden kişilere, Selçuklu sultanlarının eşleri arasında yer alan farklı devlet ve unsurlardan kişilere, Anadolu yerli halkıyla olan ilişkileri ve evlilikleri neticesinde olanlara ve Türklerin savaşlar sırasındaki yaklaşımları nedeniyle İslamiyet'e geçen kişilere rastlanmaktadır (Kara, 2006:574-578). XII. ve XIII.yy.da Anadolu'da Hıristiyan nüfusun azalmasında ihtidaların da etkisi olduğu ifade edilebilir. İslamiyet'e yapılan dönüşlerde istekli olanların dışında zorlamayla gerçekleşenlerin var olduğu da ifade edilmektedir. Kendi isteğiyle İslamiyet'e geçen Hıristiyanların manevi sebeplerle geçtiği, diğerlerinde ya ekonomik çıkarların olmasının etkisiyle yada zorlamalarla gerçekleştiği ifade edilmektedir (Vryonis, 1971: 17-178). Ancak bu ihtida meselesinin altında yatan etkenler incelendiğinde farklı sebepler karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu müesseselerinin Anadolu'da uygulanmaya koyulması bunun önemli nedenlerinden biridir. Müslüman halkın dini bilgilerinin arttırılması ve toplumun dini hayatının düzenlemesi maksadıyla inşa edilen dini mekanlarla daha da güçlenen İslam inancı, Türklerin ekonomik hayatta etkili olması ile birlikte Türkler, Hıristiyanlar karşısında daha güçlü duruma gelmiş ve bu durum ihtidaların yaşanmasında psikolojik olarak etki yaratmıştır (Çetin 1990: 151-152). XI. ve XII.yy.larda Bizanslı Hıristiyan nüfusun İslam'a dönüşünün başladığını ifade ederken bu ihtidaların çok yoğun olarak

gerçekleştirdiğini söylemek de doğru değildir (Necipoğlu, 2001: 84). Bunun açık örneklerinden biri olarak 1273 yılında Antalya şehrinde Rumların nüfus olarak fazla olduğuna dair tarihi kayıtlar mevcuttur (Çetin 1990: 149). Bu bilgi ile XIII.yy.da Anadolu'nun her yerinin Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin tamamlanmadığını yani bölgede Hıristiyan nüfusun hala yoğun olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu nedenle bu ihtida meselesinde çok abartılı ifadelerin kullanılmaması gerektiği açıktır.

Batı Anadolu'da Selçuklular sürecindeki ihtidalarla ilgili bilgiler incelendiğinde Haçlı seferleri sırasında gerçekleşen bir ihtida meselesi ile karşılaşmaktayız. Sultan Mesud döneminde Denizli'den Antalya'ya doğru ilerleyen Haçlı birlikleri, Türklerle Rumlar arasında kalmış, Rumlarsa Haçlıların yağma yapmaları nedeniyle bölgelerinden geçmelerini engelleyip, onlara yiyecek vermedikleri gibi Türkleri çağırdıkları bilinmektedir. Zor durumda kalan Haçlı birliklerinden bazıları Antalya üzerinden gemilerle kaçarken özellikle fakir olan haçlı askerleri Anadolu'dan kaçamamışlardır. Antalya şehrinde kalan bu Haçlı askerlerine yerli Rum halkı zulüm ederken, Türkler ise onlara yiyecek ve para yardımı, hasta olanların tedavilerini yapması üzerine, bunlardan 3000 genç Türklerin tarafına geçmiş ve İslamiyet'i benimsemiştir (Arnold, 1971: 100-101). Afyon'da da ihtidaların varlığını kanıtlayan bir kitabe mevcuttur. Afyon ulu camii mihrabı kitabesinde adı geçen Ali b. Sivastos adlı kişi Selçuklu ümerasından bir kişidir (Çetin 1990: 148). İsminden anlaşıldığı üzere bir Hıristiyan dönmedir ve Selçuklu alimleri, sanatkarları hatta ünlü mutasavvıflar arasında Hıristiyanlıktan dönen kişiler vardır (Köprülü, 1972: 141). Bu örneklerden birine I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kayınpederi olan ve daha sonra da uc sahasındaki idari ele geçiren Mavrozomes'in oğullarında rastlamaktayız. Mavrozomes'in üç oğlunun, Müslüman olarak Selçuklu Devleti'nin üst makamlarında görev aldıkları bilinmektedir. Bu üç kişi Vezir Karatay, Emir Karasungur, Kemaleddin Karakaş'tır ve İslamiyet'e geçen kişilerdir (Gordlevski, 1988: 328-329; Vryonis, 1971: 243).

Batı Anadolu sahasında İslamiyet lehine gelişen ihtidalar dışında İslamiyet'ten Hıristiyanlığa geçişler de vardır. İslamiyet'e daha pek alışmamış veya henüz Müslüman olmamış Türklerden bazıları Hıristiyanlığa geçişleri daha çok uc bölgelerde meydana gelmiştir (Ocak, 2002: 108). Türklerden bazılarının bu sahadan ayrılarak Rum tarafına geçtikleri görülmektedir ki bu unsurlar içinde kendi soydaşlarına karşı mücadele eden

gruplar da vardır ve bunlar Turkopol olarak tarihi kaynaklara geçmiştir (Togan: 1946: 200). Turkopoller, “Türk kökenli ve Müslümanlık Hıristiyanlaşan Bizans ve doğulu Frank kuvvetlerinde paralı askerlik yapan kişiler ve bunların Grek kadınlarla evlilikleri sonucu dünyaya gelen çocuklarından oluşan askeri birlik” olarak tanımlanmaktadır.

(Anzerlioğlu, 2003: 80)¹. Bu unsurların daha çok Selçuklu-Bizans mücadeleleri sonucunda Bizans tarafından esir alınarak Bizans ordusunda görev yaptırıldığı ifade edilmektedir. Bizans’ın baskıları ile Türklerin dinlerini değiştirdikleri olaylar da görülmüştür. 1098 yılında I. Aleksios’ın Batı Anadolu seferi sırasında ele geçirdiği birçok Türkmen esiri daha sonra Ege adalarına yerleştirdiği bilinmektedir (Anna Komnena, 1996: 440). Ancak bu Türkmenlere de dini baskılar yapıldığı da düşünülmektedir. 1124 tarihinde II. İoannes’in Anadolu seferi sırasında esir alınan büyük bir Türkmen grubu zorla dinini değiştirdiği ve daha sonra da bunları ordusuna kattığı bilinmektedir (Necipoğlu, 2001: 85). Zorla yada rıza ile Türklerden de Hıristiyanlığa yönelik ihtidaların olduğu kesindir.

Türklerin Bizans hizmetine girdikten sonra Hıristiyanlaştırılmaları, vaftiz edilmeleri gibi hadiselerde gerçekleşmiş ve ayrıca Turkopoller içinde dini değişimin ötesinde manastırlarda keşiş hayatı sürdürenlerin olduğuna dair bilgiler (Anzerlioğlu, 2003: 89-93) düşünüldüğünde bu grubun tam bir kültürel asimilasyona maruz kaldığını söylememizi olanaklı kılmaktadır.

---

¹ Bizans toplumunda Türk ve Müslüman askerlerle Grek kadınların evlilikleri sonucu dünyaya gelmiş çocuklarının oluşturduğu bu askeri birliklerin bu yönü ile Selçuklu toplumunda İğdiş adı verilen grubu ve askeri bir birim olan Gulamları anımsatmaktadır. İğdişlerin askeri bir görevli olmadığı kesindir ancak İğdişlerin Türk baba ve Grek annelerin evliliklerinden doğan melez bir ırk olduğu bilinmektedir. Bu yönü ile Turkopoller ve İğdişler birbirine benzetilebilir. Selçuklu devletinde önemli devlet hizmetlerinde yer alan Gulamların etnik yapısına baktığımızda çoğunluğunun Hıristiyan Rumlardan olduğu görülmektedir. Bunlar Gulamhane adlı saray okullarında eğitim gören ve daha sonrada çeşitli saray hizmetlerinde görev yapmaya başlayan, sayıları ve etkileri hiç de azımsanmayacak bir unsurdur. İslam gelenekleri doğrultusunda yetişen ve yaptıkları evliliklerle Anadolu toplumu içinde kayda değer Müslüman hanedanlar kurmuşlardır. Bu durum, gulamların Anadolu’nun Müslüman toplumu içinde asimilasyona uğradıklarını göstermektedir. (Vryonis, 2001: 93-103).

Görüldüğü gibi askeri ve idari görevlerde yer alan, din değiştiren ve yaptıkları evliliklerle köle etiketinden kurtulmaya özen gösteren Gulamlar bu yönleri ile Turkopollerle ortak özellikleri vardır. Ancak böyle bir toplumsal sınıfın oluşmasında Selçukluların Bizans’ı örnek alıp almadığı sorusu akla geldiğinde böyle bir etkinin olduğunu söylememiz mümkün değil. Çünkü bu yapı İslam medeniyeti tesirinde gelişen ve İslam dünyasında çok eski tarihlere kadar giden bir durumdur. Ayrıca asker devşirilmesi uygulamasına Orta Asya Türk İslam devletlerinde karşılaştığımız düşünülürse Selçukluların bu uygulamada Bizans’tan etkilenecek sistemi oluşturduklarını söyleyemeyiz.

Bizans toplumunun içinde gelişen heteredoks anlayışların var olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu durum ihtidaların oluşmasında etkili olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam lehine olmuş ihtidalar incelendiğinde İslamiyet'e geçenlerin en çok köylerde ve büyük ihtimalle de Ortodoks kilisesine bağlı olmayan ve bu kilisenin ve devletin baskılarına maruz kalan heteredoks kesimden olan halk, papaz ve rahipler arasında meydana geldiği anlaşılmaktadır (Ocak, 2002: 108). Anadolu coğrafyasında gelişen bu ihtidalarda yukarıda izah ettiğimiz kültlerin etkilerinin olduğu da unutulmamalıdır. Anadolu'da var olan kültlerin İslam dervişlerine mal edilerek oluşturulan evliya menkıbesinin yayılması ve bu dervişlerin zaviyelerini bu eski kültlerin çevresine ve yakınına inşa ederek buralarda yerleşmelerinden sonra bu zaviyelere yapılan ziyaretler kültür etkileşimine zemin oluşturmaktadır.

Halk dindarlığı içinde yer alan ve ziyaret dindarlığı olarak adlandırabileceğimiz bu kültürün Türklere Hıristiyanlıktan geçmediğini vurgulamakta fayda var. Çünkü Türk dindarlığının çok eski dönemlerden beri mistik kaynaklara sahiptir. Ayrıca Türklerin İslamiyet'i benimseme süreci düşünüldüğünde tasavvufi zümrelerinde etkisi olduğu dikkat çekmektedir ki, Türk halk dindarlığı içinde karşımıza çıkan ziyaret fenomeni tek bir dini oluşumdan kaynaklanmayıp farklı din, kültür ve kaynaklardan etkilenerek Müslüman Türk kültür formu içinde şekillenmiştir (Günay, 2003:32).

Dini etkileşimin Batı Anadolu'da bariz olarak yaşandığı yerler olan ortak ziyaretgahlardan da anlaşıldığı üzere iki toplum arasında düşmanlık ve husumete dayalı bir ilişki yoktur. Zira en üst tabakadan en alt tabakaya kadar uyum içinde ve hoşgörü ortamında gelişen bir ilişki süreci yaşandığı, Anadolu'nun Selçuklu dönemindeki kültürel, iktisadi ve siyasi yükselişinden de anlaşılmaktadır.

Selçuklu toplumsal hayatı içinde yerleşik halk dışında var olduğunu bildiğimiz, incelediğimiz Batı Anadolu sahasında da yoğun olarak karşımıza çıkan ve yarı göçebe olarak ifade edilen bir toplumsal yapı vardır (Polat, 2004: 193). Aleviliğin Selçuklular sürecinde yoğun olarak varlık gösterdiği ve Bektaşilik ile yakından ilgili olduğunu vurgulamalıyız. Bu tarikat Anadolu kültürü içinde önemli bir yere sahiptir ve göçebe olarak yaşayan halkın tercih ettiği bir inanıştır. Çünkü bu inanç onların istilacı yapılarına uyum sağlamaktadır (Dierye, 1991: 39-44). Türkmenlerin bu yapısı, Selçukluların Anadolu'yu yıkıma uğratmış olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir ki

bu bölümde verilen bilgilerden böyle bir tahribatın savaş koşulları dahilinde olduğunu ve Selçukluların bilinçli bir tahribat yapmadıklarını göstermektedir.

Selçukluların Anadolu'yu yurt edinme adına şehirlerdeki yağma hareketlerine giriştiği, kiliseleri yağmalayıp fakirleştirdiği, hatta ahır şekline dönüştürüldüğüne dair bilgiler sunan Vryonis'in (Vryonis, 1971) ifadelerindeki tarafsızlığı, yapılan imar faaliyetleri tekzip etmektedir. Çünkü bu imar faaliyetleri ile anlaşılıyor ki, Selçuklular Anadolu'ya hakim olma sürecinde böyle bir yıkım içinde ve bir dine karşı bu denli ağır bir aşağılama yapacak Gayr-i Medeniliğe sahip değildir. Ayrıca Selçuklular Anadolu'da cebren bir İslamlaştırma politikası uygulamamıştır. Bunun en bariz örneklerini Selçuklu sultanlarının Gayr-i Müslim kadınlarla yaptıkları evliliklerde görmekteyiz. Sultanlar, evliliklerinde eşlerinin dini inanış ve ibadetlerine karışmayacaklarına dair söz vermektedirler (Kara, 2006: 568). Böyle bir hoşgörüyü sahip olan Selçukluların, Anadolu'da baskı ve zulümle İslamiyet'i yaymadıkları daha net anlaşılmaktadır.

Selçuklu devletindeki bu uygulamalardan anlaşıldığı üzere Selçuklu sultanları Gayr-i Müslimlere karşı oldukça hoşgörülüdür. Bunu teyit eden bir diğer örnek olarak I. Alaeddin Keykubat'ın Şeyh Arabi'ye Gayri Müslimlere karşı nasıl davranacağını danışmasıdır. Bu tavsiyelere göre gayri Müslimler kilise ve manastır inşa etmeyecekler, ayrı biçimde giyinecekler, eğerli ata binmeyecekler, kılıç taşımayacaklar, Arapça mühür kazıtmayacaklar şeklindeki tavsiyelerdi. Ancak ne I. Alaeddin Keykubat'ın ne de diğer Selçuklu sultanlarının bu tarz uygulamalar yaptıklarına dair bilgiler mevcut değildir (Arel, 1982: 10; Kara, 2006: 567). Bu konuda Vryonis'in bilgileri yine tezatlık yaratmaktadır. Bu türden uygulamaların Selçuklular sürecinde yapıldığına dair ifadeleri söz konusudur (Vryonis, 1971: 224-225). Kiliselerin tahrip edilmesinin dışında, onarılmadığı, halka dini baskılar oluşturulduğu şeklinde ifadeleri bulunmaktadır. Ayrıca İbn-i Batuta'nın Denizli'ye yaptığı seyahatte Rum erkeklerin, beyaz veya kırmızı külâh taktıkları, kadınların da büyük sarıklar taktığına dair bilgiler aktarmıştır (İbn Batuta, 2004: 208). Aynı zamanda Denizli'de yaşayan Rumların sayısının çok olduğunu belirtmesi (İbn-i Batuta, 2004: 408) şehirlerdeki Müslim Gayri Müslim ilişkilerinin varlığını ve zorlama ile bir din değişikliğine gidilmediğini göstermektedir.

Toplumlar arasındaki ilişkilerin boyutuna bakıldığında şehirlerde aynı mahallelerde yaşamadıkları görülmektedir. Türklerin Anadolu şehirlerine hakim olduktan sonra

uygulamaları hakkında daha önce de verdiğimiz bilgiler doğrultusunda genelde şehirlerin alınışıyla beraber fiziki olarak mekansal değişikliklerin oluşturulduğunu, şehirleri ikiye bölmek suretiyle ayrı bölgelerde yaşadıklarını ve bununla ilgili olarak da Antalya ve Honaz kentlerindeki fiziki yapısından bahsetmiştik. Buralarda Türklerle Hıristiyan halklar arasındaki ilişkilerin şehirlerdeki fiziki ayrılıktan dolayı sınırlı olduğu fikrini akla getirmektedir. Ancak süreç içinde aynı bölgede yaşayan bu insanlar arasındaki ilişkiler gelişime açık hale geldiği buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

Toplumsal ilişkiler açısından Batı Anadolu'daki yapıyı izah eden bir örnek Antalya'ya dairedir. Antalya'nın fethinden sonra şehrin nasıl bir fiziki yapıya büründüğü konusunda daha önce bilgi vermiştik. Bu bilgilerden başka Antalya'nın alınmasından hemen sonra Türklerin kiliseyi camiye çevirdikleri, şehri bir surla ikiye ayırdıkları ve süreç içinde yapılan imar faaliyetleri ile Antalya'da artan Türk nüfusu için yerleşim alanını genişlettiği ifade edilir. Türklerin nüfus olarak yoğunlaşması günlük ilişkiler noktasında yeni bir oluşuma sebep olmuş ve Rumlar günlük konuşma dili olarak Türkçe'yi kullanmaya başlamışlardır (Baykara, 1993: 42)

Anadolu'daki Türk tarihi için önemli bir kaynak olan İbn Batuta seyahatnamesinde, Batı Anadolu'da Türklerle Bizans halkı arasındaki ilişkileri anlatan önemli bilgiler mevcuttur. Seyahatnamede İbn Batuta Birgi'ye yaptığı ziyaret sırasında Birgi Sultanı Aydınoğlu Muhammed'in sarayında gördüğü gençlerin Rum olduğunu kaydetmiştir. Bursa'daki Orhan Bey kabrinin bulunduğu şehir mescidinin daha önce Hıristiyan kilisesi olduğunu ifade etmiştir. Selçuk kentinde de kilisenin camiye çevrildiğini, Göynük'te halkın Hıristiyan Rumlardan oluştuğunu, bu halkın içinde tek bir hanenin Müslüman olduğunu ve kasabanın tamamının Orhan Bey'in hakimiyetini tanıdığını ifade etmiştir (İbn Batuta, 2004: 424-430-433). Türklerin Anadolu'yu fethi sırasında kiliselerin camiye çevrilmesi geleneği bir çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri de İznik'tir. 1331'de, İznik'teki en eski kilise olan Ayasofya kilisesi camiye çevrilmiştir (Pesch, 2004: 202-203). Bu uygulamalar Selçuklu sürecinde gerçekleşmediği halde burada ifade etmemizdeki sebep, Beylikler ve Osmanlı Devleti sürecindeki uygulamalardaki Selçuklu etkisini vurgulamaktır. Selçukluların devamı niteliğinde olan bu devlet ve beyliklerin şehirleşme ve yerleşim noktasındaki

uygulamalarına etki eden olgu, aslında Selçuklu etkisiyle gerçekleşmiştir. Çünkü Selçukluların Anadolu'ya geldikten sonra şehirleri tahrip etme yoluna gitmemesi ve Bizans şehirlerindeki yapıları kullanmaya devam etmesi geleneği Beylikler ve Osmanlılar sürecine de örnek olmuştur.

Kiliselerin camiye çevrilme uygulaması Türklerin yıkıcı ve tahrip edici bir yapıda olmadığını kanıtlayan bir durum olarak da değerlendirilebilir. Şehirlerin hakimiyetinin ele geçirilmesinden sonra ibadetgahlara olan ihtiyaçlarını böyle bir uygulama yaparak gidermeleri Selçuklu medeniyetinin ne kadar büyük bir hoşgörüye sahip olduğunu da gösteren bir durumdur. Bunun tersi bir eleştiri de yapılabilir. Yani Türklerin Anadolu'yu ele geçirir geçirmez Hıristiyanların ibadetgahlarını yok etmeye çalıştıkları için mi kiliselerin camiye çevrildiği sorusu akla gelmektedir. Ancak Bizans şehirlerinin durumu ve şehirlerde yaşayan toplumların nüfus olarak ne kadar azaldığı, hatta imparatorluğun bazı bölgeleri tamamen boşalttığı düşünülürse, Hıristiyan halkın dinsel ihtiyaçlarını giderebilecekleri mekanlar zaten mevcut olduğu için kasabalardaki bir kilisenin camiye dönüştürülmesi, Hıristiyanların dini yaşamlarını kısıtlamaktan ziyade sembolik bir taşımaktadır. Ayrıca Selçuklu idaresinin uygulamaları ve toplumsal ilişkiler düşünüldüğünde Selçuklulardaki hoşgörünün varlığı bu ilişkilerin müspet düzeyini daha iyi ortaya kalmaktadır.

Anadolu Selçukluları sürecinde yönetimin, Rum piskoposlarının Konstantinopolis ile ilişki kurmalarına ve oradaki Patrik seçimlerine katılmalarını engellemediği gibi Hıristiyanların kiliselerinin bakım ve onarımının yapılmasına hatta yeni kiliseler yapılmasına engel olmadığı görülür (Cahen, 1994: 207-208). Bunun dışında devlet yönetiminde önemli görevlere Hıristiyanların getirilmesi (Vryonis, 2001:98-103), Selçuklu ve Bizans yöneticileri arasında siyasi gerekçelerle yapılan evlilikleri dışında iki toplum arasında da evliliklerin yapılması (Uyumaz, 2001b), dini açıdan gelişen ilişkiler ve ortak ziyaret edilen dini mekanlar (Hasluck, 2003), şehir yönetiminde görev alan ve iğdiş adı verilen mahallebaşları arasında Hıristiyanların olması (Akdağ, 1999: 22) gibi durumlar düşünüldüğünde Selçuklu yönetimine karşı Bizans halkının sempati duymasına neden olmuştur. Bizans halkının Selçuklu yönetimine karşı sempati duyduğunu gösteren örneklerden biri de kilise duvarlarında Bizans imparatoru ile

Selçuklu sultanı II. Mesud'u bir arada gösteren figürler çizilmesidir (Cahen, 1994: 208¹; Şeker, 2000: 45).

Bu bilgiler doğrultusunda Batı Anadolu'da Selçuklu ve Bizans toplumu arasındaki ilişkilerin XII.yy.dan itibaren geliştiğini ve özellikle XIII.yy.da tam olarak bir kültür alışverişine sahne olduğunu ifade edebiliriz. Etkileşimin, tarım, hayvancılık, sanayi gibi ekonomik faaliyetlerde, şehirleşme, din, askerlik ve yönetim alanlarının hepsinde gerçekleştiğini görmekteyiz. Ayrıca Selçuklulara Bizans kültüründen adapte edilenler kadar Bizans'ın da Selçuklulardan bazı kültürel öğeleri aldıklarını ifade edebiliriz. Bu çerçevede kültürel ilişkiler tek yönlü bir etkileşim oluşturmamıştır. Kültürlerin gelişimi ve devamı için değişime ihtiyaç duyan bir yapı arz ettiği düşünüldüğünde, Selçuklular sürecinde Bizans'la yaşanan bu kültürel etkileşimlerin Türk kültürünün Anadolu'daki değişimi ve devamına zemin hazırladığı ifade edilebilir.

3. 3. Sanat ve Edebiyat Alanlarındaki Kültürel Etkileşim

Orta Asya'da yaşayan Türklerin göçebe bir yaşam sürmesine dayanarak Türk sanatının olmadığı şeklindeki ifadelerle Türk sanatının mevcudiyetinin reddedilmesi ile başlayan Türk sanat tarihi ile ilgili araştırmalarda bugün gelinen nokta çok farklıdır. Yapılan araştırmalar bu tezin çürütmesine sebep olmuştur². Selçuklu Anadolu'sundaki sanatla ilgili olarak da buna benzer yaklaşımlarla Selçuklu sanat anlayışının kaynaklarını Türk formlarından uzaklaştıran tezlerle karşılaşmaktayız.

Selçuklu sanatının Grek ve Helenistik-Roma formlarının taklidinden ibaret olduğu yada İran etkisinde bir sanat olduğu şeklin iddialarının var olduğu bilinmektedir (Sarre, 1998: 71). Türk sanatı, kaynakları çok yönlü olmakla birlikte taklitçilikten ibaret değil "girdiği medeniyet alanlarındaki dünya sanatı mahsullerinden istifade ile onlara kendi unsurundan vererek bu sanatları yoğurmak suretiyle" oluşturduğu bir sanat anlayışı vardır (Glück, 1941: 181). Bu durum Anadolu coğrafyasında daha net olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanatsal açıdan irdelendiğinde Anadolu sanatındaki Selçuklu süreci bir geçiş dönemidir. Bu sebeple hem yerel kültürel formların alındığı hem de kendi sanat anlayışlarının bir araya geldiği bir sahadır. Bu sebeple Helenistik ve Roma

---

¹ Kilise duvarına yapılan bu figürü Cahen eserinde de vermiştir. S. 229, resim no:66

² Bu tezi çürüten delillerle ilgili olarak yerli ve yabancı araştırmacıların makalelerini içeren Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Tesiri adlı kitap incelenebilir. (Strzygowski ve diğ., 1941)

dönemlerinin etkisinin bile olduğu bir yapının karşımıza çıkması doğal algılanabilir ki, yapılarda Antikçağa ait formlar mevcuttur (Redford, 2001: 48). Dolayısıyla bu sentez yapı Selçuklu Anadolu'sunda reddedilemez bir gerçek olmakla birlikte bu sanatı tek bir kaynağa mal etmemek gerektiğini ve taklitçilikten ibaret olmadığını da vurgulamak gerekir.

Anadolu Selçuklu dönemi sanatındaki bu kültür formunu görebilmek için “sahip olduğu görsel bütünlüğün, anlamsal olarak da devam ettiğini düşünmeden, işlevsel ve anlamsal olarak farklılıklara sahip olduğu dikkate alınmalıdır” (Beksaç, 1988: 57). Yani “Ortaçağ'da Anadolu-Türk sanatına damgasını vuran biçimlerin özelliğinden çok muhtevası olduğu anlaşılmaktadır” (Kuban, 1972:106). Genel olarak İslam sanat çizgisinin Selçuklu sanatına kaynaklık ettiği şeklindeki fikirler ağırlıktadır ancak bu ifadeleri kabul etmemiz bu noktada mümkün değildir. Bu konuda tartışmalar olmakla birlikte Türklerin İslam kültürünü yok ettikleri şeklinde tespitler de vardır.

“Türkler İslam kültürünü yok mu ettiler yoksa İslam kültürü muhtevasını kaybedip, Türklerin X.yy.dan sonra İslam'a kimlik kazandırıp kazandırmadığı sorusu akla gelmektedir. Yüzeyle kalan bir inceleme bile İslam'a kimlik kazandıran bir çok şeyin X.yy.dan sonra ortaya çıktığını göstermektedir” (Kuban, 1972: 106-107).

Bu ifadeden Selçuklu sanatının İslam kültürü üzerindeki etkisini daha doğrusu İslam medeniyetine olan katkısının reddedilemeyeceği gibi Türk sanatının karakterini ve köklülüğü ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu yorumdan hareketle Anadolu'da İslam kültürü ağırlığı taşıdığı tartışmalarına da cevap olmaktadır. Çünkü izah edildiği gibi İslam sanatı X.yy.dan itibaren yeni bir döneme girmiştir.

Selçuklu dönemindeki sanatta, paganist etkilerle İslam dışı bir yapı olduğunu, tek başına İslam kaynaklı olmayıp Hazar medeniyetine kadar çok farklı kültür çevrelerinin etkisi vardır (Mülayim, 1993: 15-16). Biçim ve düzenleri ile ithal edilen ve yerel sanat gelenekleriyle etkileşerek oluşan Selçuklu Çağı sanatının aydınlatılması için yerel etkilerin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Dolayısıyla Selçuklu döneminde tek kaynaklı bir sanat gelişimi vardır diyemiyoruz.

Anadolu sanatı, İslam, Türk ve Hıristiyan kültür ortamı içinde gelişen sentez bir karakter taşımaktadır. “Motiflerinin menşei çok yönlüdür; bu nedenle de İslam kültürü ile sınırlandırılmaz. Motiflere bakıldığında ulusal, bilgesel, spontane, saf ve karışık bir

çizgi karşımıza çıkar; fakat homojen bir kültür ortamı içinde gelişmiştir” (Kuban, 1972:106). Bu sebeple özgün bir sanat yapısı olmadığı ifade edilebilir.

Bugün Anadolu¹ dediğimiz coğrafyada üç farklı mimari kültür alanı bulunmaktadır.

a)“Danişment ve Konya Selçuklu bölgesi: Burası Batı Anadolu’ya ve Osmanlı’ya uzanacaktır. Orta Asya, İran, Azerbaycan’ın Müslüman, Suriye ve Orta Anadolu’nun Bizans mimari gelenekleri etkisindedir.

b)Mengücek, Saltuklu ve Ahlatşahlar bölgesi: Azerbaycan’a paralel olan ve ayrıca Ermeni ve Gürcü geleneklerinden de etkilenir.

c)Kuzey ve Orta Anadolu bölgesi: Artuklu egemenliğindeki bu bölgede Suriye, Irak ve Hıristiyan mimari etkisi görülmektedir” (Kuban, 2001b: 72)

Yapılan bu tespit ile sanatsal açıdan kültür alanları farklı çevrelerden kaynaklara sahip olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ve kaynaklar dikkate alındığında Selçuklu sanatı “doğudan batıya kendi ana çizgilerini koruyarak gelişimin sürdürürken, tekrarlara düşmeden, devamlılık sergileyen... malzeme ve biçimde olduğu kadar süslemede de belli bir ölçü tutturma başarısını göstermiştir” (Altun, 1997: 11-12).

Bütün bunlar göstermektedir ki Selçuklular sürecinde gelişen sanat çizgisi, tek bir kültür ortamından etkilenecek gelişmemiştir. Orta Asya ve İslam gelenekleri ile Anadolu’nun var olan yerli kültürü bir araya getirilip bir sentez oluşturulmuştur. Bu sentezin varlığı kültürler arasında gelişen etkileşimlerin en bariz göstergesidir. Dolayısıyla Selçuklular ile Bizans arasında gelişen ilişkiler ve toplumların bir arada yaşama olgusu ile Anadolu’dan devralınan sanat çizgisi Selçuklu sanatını belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklular sürecindeki Anadolu’nun sanatsal yapı ile ilgili verdiğimiz bu genel ifadelerin alt başlıkları olarak mimari, dil ve edebiyat başlıklarında da kültürel etkileşimler üzerinde durulacaktır. Ancak burada Selçuklular sürecinde kültürel etkileşimin yaşandığı sanat alanlarından biri olarak gösteri sanatları ile bilgileri inceleme yoluna gideceğiz. Türk gösteri sanatlarının kaynakları da çeşitlidir ve farklı kültür çevrelerinin etkileri vardır.

“Türk şenliklerinin gece yapılan donanma eğlenceleri Rönesans gösterilerine benzetilmektedir. IX.yy.da Bağdat’ta, maskeli oyuncuların bulunduğu gösteriler

¹ Bugün Anadolu dediğimiz bu coğrafyaya Bizans döneminden itibaren Rum diyarı adı verilmekteydi. Ancak Türklerin Anadolu’ya hakim olma süreciyle birlikte kavramsal olarak bu isim değişmiş ve Turchia denmeye başlamıştır. (Cahen 1994: 150)

bulunmaktadır. Türklerde bu tür oyunları olduğunu ve bunların Anadolu Selçuklu saraylarında olduğu Bizans kaynaklarında ifade edilmektedir. Bu belge, Selçuklu saraylarında komik sahneler oynayan sanatçılardan bahsetmektedir. Şenliklerdeki gösterileri etkileyen beş kaynak olduğu anlaşılmaktadır. a)Orta Asya b)Anadolu, c)Bizans, d)Batı Avrupa, e)İslam etkisi, f)İslam etkisi” (Nutku, 1995:10)

Bunlardan Bizans etkili olan gelişmelere baktığımızda Roma mimus’u Doğu Roma’da görülen-yaşayan insanları ve dolayısıyla da Anadolu’ya gelen Türkleri etkilediği muhakkaktır. Ancak, bu etki çok büyütülmemelidir. Türklerin Bizans’la yakın ilişkiye girmediği dönemde Selçuklu saraylarında komedi oyunları olduğu Bizans kaynaklarında ifade edilmektedir (Nutku, 1995: 12). Bizans prensesi Alexios Comnenos’un Alexias’da ayağındaki gut (damla) hastalığı nedeniyle Türklerle savaşmayan babası Alexios Comnenos’un, Selçuklu Sultanı Kılıçarslan huzurunda, oyuncuların bir güldürü şeklinde canlandığını belirtmesi kaydı dikkat çekicidir (Anna Komnena, 1996: 390-391).

Ortaçağ sonralarına kadar Bizans’ta yaşayan mimus’larda güncel olaylar taşlanır ve gösterilirdi. Bu gösterilerde çeşitli etnik gruplar, uluslar ve meslekler gösterilerin konusu dahilinde olmaktadır. Bu gösterilerin Türklerin ellerine geçirdikleri İstanbul’daki Pazar yerlerinde ve geniş alanlarda oynanan güldürüler gibi kalabalık Pazar yerlerinde oynandığı bilinmektedir (Nutku, 1995:12-13). Bu türden oyunların Bizans kaynaklı olarak Selçuklularda görüldüğünü iddia etmek doğru gözükmemektedir (Gordlevski, 1988: 298). Ortaoyunu tiplemesi olan Karagöz’ün Orta Asya kaynaklı bir gölge oyunu olarak sergilendiğini kanıtlayan Altay dağlarındaki Pazarık’taki bulgularla da Türklerin gösteri sanatlarıyla ilgilendiklerinin yaklaşık 2500 senelik bir geçmişi olduğu sonucuna bizi götürmektedir (Sevin, 1968: 7-9). Bu belge ile anlaşılmaktadır ki Türkler bu tür oyunları Bizans etkisiyle değil de kendi kültürel yapıları içinde Orta Asya’dan getirmişleridir.

Helmit Reich, Mimus ve Karagöz arasındaki ilişkileri derinlemesine açıklayan ve bilimsel olarak ifade eden araştırmasında, mimusların Bizans’a Roma’dan geldiğini yadsınamayacağı gibi, Türk güldürülerinin de gelişiminde direkt bir Bizans etkisi vardır demenin de doğru bir yaklaşım olmadığını görüşündedir. Ayrıca Macar Türkolog Kunar, “Bizans mimus’unun Orta Oyuna daha çok taklit öğelerini verdiğini, Commedia Dellarte’nin de senaryo ve tipleme düzenine katkısı olduğunu” belirtmektedir (Nutku, 1995: 12-13). Benzerlikler olmakla birlikte tiyatrunun kaynağı ile ilgili olarak iki görüş

üzerinde durmak gerekmektedir. XII.yy.da Selçuklularda karşımıza çıkan tiyatrunun Bizans veya İtalyan kaynaklı olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bunun Bizans etkisiyle yada İtalya ile gelişen ticari ilişkilere bağlayarak açıklanmaktadır. Ancak Alexiad'da geçen bilgiler Türklerin gelişinden çok sonra yani 1116 tarihinde yazılmış olduğu düşünülürse bu tip oyunların Türklerin Orta Asya'dan beri oynadıkları sonucu çıkmaktadır. İtalya- Selçuklu ilişkileri ise kaynaklarda bahsedilen dönemlerden sonra gelişen ilişkiler olduğu için bu oyunların İtalya aracılığı ile olmadığı da zaten anlaşılmaktadır (Sevengil, 2006). Dolayısıyla Selçuklular tiyatroyu Bizans'tan etkilenerek uygulamamışlardır.

3.3.1. Mimarideki Kültürel Etkileşimler

Selçuklu sanatının genel karakteri incelendiğinde göçebe kültürün etkisinde gelişen bir yapı olmadığı ancak göçebe etkinin daha çok deri, iç mimari, döşeme, duvar, perde ve dokuma alanında olsa da bunun sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca sanatsal yapıda Anadolu'nun tamamen Türk kültürünün etkisinde olduğunu söylemek fazla milliyetçi bir yaklaşımdır. Ayrıca siyasi iradeye bağlı bir sanat çizgisinin olduğunu düşünmek de hatalı bir yaklaşımdır ve Selçuklular sürecindeki yerel etkilerde reddedilmemelidir. Selçuklu idarecilerinin sadece ulusal gelenekleri içine alan bir sanat anlayışını benimsemedikleri, hatta evresel ve heterojenliği teşvik ettikleri görülmektedir (Kuban, 1972:110-112). Dolayısıyla Selçuklu idarecileri bir saray sanatı oluşturma gibi bir amaç taşımamışlar, tüm Anadolu kültürünü kucaklamayı tercih etmişlerdir diyebiliriz. Bu noktada idarecilerin bu denli hoşgörü içerisinde ve bünyesindeki toplumların genel eğilimlerini de düşünerek hareket etmesi kültürel etkileşimin olduğunu gösteren önemli ipuçlarıdır.

Selçuklu mimarisinin yönetim kadroları sebebiyle İran-Orta Asya-İslam mimari yapıları içinde geliştiği savunulmaktadır. Ancak mimari üslubu sadece yönetim kadrolarının inisiyatifinde düşünmek doğru bir yaklaşım olmaz. İmar faaliyetleri için görev alan Anadolu'nun yerli ustalarının var olduğu düşünülürse yerel etkilerin varlığı daha net görülmektedir. Hünerlerini sergilemek isteyen yerli ustaların Selçuklu Sultanlarını etkilemek için, onların hoşuna gidebileceğine inandıkları biçimleri uygulamışlardır (Kuban, 2001b:71).

Tuğlaya uygulanan dekoratif unsurların taş ile uygulanması sonuçta bazı değişiklikleri doğurmuş, dolayısıyla bu ve buna benzer bir süreç sonunda hiçbir yerde olmayan biçimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir mimari yapı şantiyesinde değişik yörelerden gelen ustalar vardır ve burada Hıristiyan ve Müslüman ustalar arasında inançlarından dolayı bir ayrımın yapılmadığı için Selçuklu mimarisi incelendiğinde yapıların farklı ustaların elinden çıktığını anlaşılmaktadır (Kuban, 1972: 108-109). İmar faaliyetlerinde yerli Hıristiyan ustaların görev alması aynı zamanda zorunlu bir iletişimi de doğurmuş ve çizimler yapılmıştır. Yerli ustalar genel manada çizimlere bağlı kalmakla birlikte, ayrıntılarda eski fragmanları kullandıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu farklılıklar Anadolu tipolojisinde kendini göstermiştir (Kuban, 1972: 74-75).

Dolayısıyla Selçuklu mimarisinde Orta Asya, İran ve İslam mimarisi etkisinde geliştiği kabul görmekle birlikte yerli etkilerinde bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Bu yerel etkiler Anadolu'nun batı bölgelerinde daha çok etkili olmakla birlikte "bu yapı en çok sanat yaratacak ekonomik gücü olmayan Beylikler devri mimarisine yansımıştır" (Çoruhlu, 2000: 77). Bu sebeplerle Selçuklu sanatı Orta Asya, İran, Arap ve Antik dünya ile Bizans kültürleri içinde kendine özgü bir çizgi oluşturmuştur (Öney, 1999:5). Antik çağ'ın etkisi direk olmasa bile Selçuklu taş rölyef oymacılığının gelişmesine esin kaynağı olmuştur. Antik çağ'ın mimarideki esin kaynağı olarak direk etkisini de yine Beylikler döneminde ve özellikle de Batı Anadolu'da görmekteyiz (Redford, 2001: 57). Bu antik dönem etkisini Bizans aracılığı ile aldığı muhakkaktır, ancak Bizans'ın genel manada antik çağın taşıyıcısı olduğu da düşünülmemelidir. Çünkü Bizans uygarlığının bir antikçağ uygarlığı olmaktan çıkıp, ortaçağ uygarlığı yarattığını ürettiği kültür değerleri göstermektedir (Akyürek, 1997: 71-83). Ancak kültürlerin birbirlerinden etkilenme sürecini yaşayan Anadolu coğrafyasında, Selçuklular sürecindeki Antikçağ etkisine dair verilerin Batı Anadolu'daki izlerini ifade etmek Selçuklu sanatındaki yerli etkileri vurgulamak önemli olacaktır.

Antik dönemde kent surlarının içine figürlü ve yazıtlı spolia yerleştirme uygulaması Bizans sürecinde devam etmiş ve bu uygulamanın tılsım olduğu düşünülerek, mistik bazı güçler vereceğine inanılmıştır. Bu uygulamaların Selçuklular sürecinde devam ettirildiğine dair örneklendirilebilecek Batı Anadolu kentleri içinde Alanya ve Aspendos vardır ki, Selçuklular, Bizans'tan kalan kale ve binaların değişiminde ve yenilenmesi

sırasında bu yapılara kendi kültürlerinden de figürler ekleyerek onları yeniden şekillendirmişlerdir. Antik dönemde taşların oyularak bezendiği bu figürlerin dönemin kahramanlık hikayelerinin oluşumunda etkisi olmuştur (Redrof, 2001: 49-58). Dolayısıyla mimarideki mistisizm sözlü edebiyata yansımıştır diyebiliriz.

“...Anadolu-Türk kültürünün, diğer İslam ülkelerine göre daha geç bir adaptasyon ortamı içinde oluştuğunu belirtmek gerekir.Tarihi gelişmelerde bu farklılığın neler yaratabileceğinin, gelişmeyi hangi yönlere çekebileceğini analiz etmek kolay değildir. Ancak şu karşılaştırmayı yapmak olanağı var: Melikşah İsfahan’da Mescid-i Cuma’yı daha eski bir caminin yerine yaptırmıştı. Şüphesiz Konya’ya cami yaptıran Türk Sultanlarının belleklerinde sayısız cami anısı vardı...eş zamanlı olduğu halde, Anadolu’da İran’ın eyvanlı caminin yerleşmemiş olmasının, herhalde kültürün değerlendirilmesinde, yabana atılamayacak bir nedeni vardı”(Kuban, 1972: 108).

Bu durum Selçuklu dünyasında mimari programın farklı bir yapı içinde geliştiği, tek bir kaynağa dayandırılmayacak kadar farklı kültürlerin birleştiği bir alan olduğu sonucuna bizi götürmektedir. Bu noktada Selçuklu mimari ve sanat anlayışında Bizans etkilerinin olduğunu söylemek de mümkündür. Ancak bunu yine tek yönlü düşünmemek gerekir.

İki kültür arasındaki etkileşimlere bakarsak, iki kültürün mimari unsurları açısından farklılıkların olduğu görülmektedir. Bizanslılarla Türklerin taş, tuğla ve mermer kullanımında, inşa usullerinde farklılıklar olduğu, ayrıca inşa usullerinde Bizans’ın Türklere göre daha özensiz ve bütünlük arz etmeyen yapılar oluşturduklarını görmekteyiz. Tezyinat açısından da farklılıklar olmakla birlikte süslemede Türklerin Bizans eserlerine oranla daha sade olduğu görülmektedir (Ayverdi, 1956: 25-29). Bu farklılıkların olması doğal gözükmeyle birlikte bu farklılıkları birbirlerinden etkilenmedikleri şeklinde bir yoruma bağlamak da doğru değildir. Çünkü yukarıda da izah ettiğimiz gibi Selçuklu kültürü taklitçilik içeren bir tesire maruz kalmamış, kendi bünyesine uygun hale getirerek bazı özellikleri kullanmıştır. Bu nedenle farklılıkların olması bize, Selçukluların sanatta kendine has yapıyı oluşturduğu yorumunu yapma imkanı sunmaktadır.

Bizans kültürünün Sasani, Emevi ve Abbasi üzerinde etkisi yoğundur ve bu etki İslam devletleri aracılığıyla Orta Asya Türk topluluklarına da yansımıştır (Köprülü: 2004: 192-195). Bu kadar uzak bölgelere kadar gidebilen bir kültürün kendisine çok yakın bir çevrede yaşayan Selçukluları da etkilemiş olduğu fikrine kanıt oluşturmaktadır. Selçuklu mimari yapılarında görülen yüksek giriş kapıları ve süsleme öğelerinin Gotik

kiliseleriyle olan benzerliği ve Kuzey Avrupa'da görülen tuğlalarla inşa edilmiş Gotik mimarlık yapılarının, Selçuklu kökenli olduğu ve oralarda Haçlı seferleri sonunda moda olduğu düşünülürse (Akurgal 1998: 215) Selçuklu mimarisinin Avrupa'da bile etkili olduğu sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla kültürel etkileşimin boyutları dşnldğinde her iki kültürün birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği ifade edilebilir.

Bu noktadan hareketle Selçuklu ve Bizans arasındaki sanatsal etkiler üzerinde durmak adına öncelikle bir mimari elemandan bahsedeceğiz. Anadolu mescitlerinde uygulanmaya başlanan, ilk olarak doğu Akdeniz'de kullanılan, Bizans mimarlığının asıl öğelerinden olan ve Ortaçağ Anadolu Türk mimarlığında kullanılmış olan bir mimari öğe pandantiftir (Okçuoğlu, 1997: 40-41). Anadolu mescitlerinde kubbeye geçiş alanlarında kullanılan bu teknik dışında Bizans etkili bir uygulama ile karşılaşmamaktayız. Bunun dışında kullanılan teknikler ise daha çok doğu kaynaklı olan tromp ve üzeri mukarnaslarla bezeli düzlem üçgenler ve eğrisel çgenlerdir (Altuğ Kolay, 1999: 60-61). Geçiş ğesi olarak kullanılan tromp ve üçgenler kuşağı, doğu kaynaklı olan mimari tekniklerdir (Okçuoğlu, 1997: 38-40). Bizans etkili olan pandantif tekniğinin Selçuklu döneminde uygulanması ilk Türk beyliklerinden itibaren Orta ve Doğu Anadolu'da kullanıldığı görülmekle birlikte Batı Anadolu'da bu mimari elemanın kullanımına dair bilgiler Beylikler dönemi sanat eserlerinde ifade edilmiştir. Beylikler döneminde Batı Anadolu şehirlerinde inşa edilmiş Peçin Türbe ve Camii, Manisa Çukur Hamamında Bizans etkili olan pandantif uygulaması ile karşılaşmaktayız (Altuğ Kolay, 1999: 70-72).

Orta Asya'da da kullanılan bir teknik olan ve mimari eserlerde üst yapı elemanı olarak kullanılan tonozun Bizanslılar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Milet Fauztina Hamamı, Bergama Asklepiyon Kr Yapısı, Amphitiyatro, Traian Tapınağı, Milet Capito Hamamı, Efes teras evlerde ve Nysia (Sultanhisar) tiyatrosunda bu uygulamayı görmekteyiz. Buralarda uygulanan bu teknik beylikler döneminde kullanılmıştır. Bizans'ın bu sahada uyguladığı yelken tonozun beylikler tarafından da uygulandığı görülmektedir (Altuğ-Kolay, 1999: 84-85). Teknik açından bakıldığında Bizanslıların Nysia tiyatrosunda uygulanan iki tuğla örgü düzeninin benzerlerine beylikler dönemi mimari yapılarında görmemiz bu sahadaki kültür alışverişlerinin varlığını kanıtlamaktadır. Bu noktada şantiyelerde çalışan ustaların içince yerli ustaların varlığına

dair bilgi akla gelmektedir ki, bunun Batı Anadolu sahasında da uygulanmaması için hiçbir sebep yoktur.

Batı Anadolu’da Selçuklular döneminde tarihlenen bazı mimari yapılarda tromp ve tonozların uygulandığı bir çok eser vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Kureyş Baba Türbesi (Afyon), Şeyh Şücaeddin Türbesi (Antalya), Ümmühan Hatun Türbesi (Seyitgazi-Eskişehir), Saya Baba Türbesi, Herdana Bahar Baba Türbesi (Kütahya-Afyon yolu üzeri) (Önkal, 1996: 70-331) Alanya iç kalesi ve Alara hanı (Önge, 1995: 155-167). Sanat tarihine ait bu detayları gruplandırmak ve tetkik etmek bu çalışmanın içine dahil edilemeyecek kadar da önemlidir. Sanat tarihi açısından etkileşime ait izleri belirleyebilmek için bölge mimari yapılarının tüm yapısal özelliklerini içeren mukayeseli bir çalışma yapılması daha net veriler elde etmemize neden olacaktır. Ancak bilgilerden de anlaşılacağı üzere Selçuklu mimarlığı sanatsal olarak Bizans’tan az da olsa etkilenmiştir.

Mimari yapılardaki süslemeler incelendiğinde de Antikçağ’dan itibaren Anadolu’nun yerel etkilerini Selçuklu mimarisinde görmekteyiz. Antik dönem süslemelerinde özgün olarak kullanılan Kenger yapraklarının, Selçuklu mimarisinin özellikle ilk dönemlerinde sütun başlıklarında görülmektedir. Antik dönemde kullanılan kenger yaprakları motifi ile Selçuklularda kullanılan arasında farklılıklar bulunmakla birlikte mimariye girmesinde açısından bir etki olduğu sonucunu çıkartmamızı engellemez. Antik dönemlerde kenger yapraklarında tabiiyet, hareketlilik, yüksek kabartma işlenişi Selçuklularda görülmemesi Selçuklularda batı kültür unsurlarından yaralandığı sonucunu ortadan kaldırmamaktadır (Ünal, 1982: 97). Bu etkiyi Bizans aracılığı ile aldığı muhakkaktır. Ayrıca Selçuklu sütun başlıklarının birçoğunda çift veya üç sıralı yapraktan bir taç tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Bu süslemede de “Bizans akant yaprağının bölünmesinden üçlü yaprakların çıkması gibi, çok kenarlı yapraklarında bu tür bir dallanıp budaklanmadan ötürü oluştuğunu” düşündürmektedir. Bundan başka büyük yüzeyleri süsleyen bordürlerde, birbirinin içinden geçen bantlar yada sürekli olarak akan dalga boyları gözlenmektedir ki bunun da Bizans etkisiyle olduğu ifade edilir (Sarre, 1998: 79). Dolayısıyla Selçuklu sütun başlıklarında Bizans etkisiyle yapılan uygulamalar olduğu açıktır.

Süslemelerde Bizans etkisinin izlerini daha çok minyatür, dokuma kumaşlarındaki süslemeler, sikkelerde ve başka yerlerdeki süslemelerde kullanılan hayvan figürlerinde, geometrik desenlerde görmekteyiz (Cahen, 1994: 259-260). Selçuklular figüratif unsurları paralarda da kullanmışlardır. Danişmentlilerin, Artukluların, Zengilerin, Anadolu Selçuklularının meskukatları incelendiğinde, bunları Bizanslıların kullandıkları para tipine benzediği ve bu özelliğin uzun bir süre devam ettiği görülmektedir (Köprülü, 2004: 192-193). Selçukluların Bizans'la müşterek kestirdikleri sikkelerde hükümdarın elinde labarium bulunur ve bu da Bizans sanatında İsa'nın monogramı bulunan bir sancak alemi olarak ifade edilmektedir (Parlar, 2001: 195).

Figüratif alanda etkileşim tek yönlü olamamıştır. Selçuklu etkisiyle Bizans sanatına giren bazı figüratif öğeler de bulunmaktadır. Bizans'ın seramik, kumaş ve fildişi işçiliğinde ve taş kabarmalarında görülen kartal motifi XIII.yy.a kadar tek başlı iken bu yüzyıldan sonra çift başlı olarak işlenmiştir. Bizans çift başlı kartallarındaki Selçuklu stillerinde daha çok kumaş sahasında görüyoruz. Selçuk sanatında arma, hakimiyet, aydınlık sembolü, koruyucu amaçlarla kullanılan çift başlı kartal motifi Bizans'ta aynı amaçla kullanılmıştır (Öney, 1971: 94-95). Bizans sanatında bazı örneklerde figüratif unsurlar içinde insan başlı, kuş gövdeli tasvirler, tamamen Selçuklu stilinde görülür. Sıratlı ve lüster tekniğinde işlenmiş bu harpilerin en tipik stili Chersonese'de sgraffitoya uygulanmıştır (Öney, 1971:98). Bizans seramiklerinde Selçuklu etkili bir diğer figür ise insan figürüdür. "Leningrad Hermitage müzesinde ve Chersonese'den getirilen tabakta Türk tipi bağdaş kurmuş figür, desenli bir kaftan giymiş ve elinde bir kadeh veya bitki tutmaktadır. Koldaki tirazda neshi yazı seçilir" bunlar tamamen İran ve Anadolu Selçuklu figüratif yapılarıdır (Öney, 1971: 101-102). Bizans sanatında imperial ve kudret, kuvvet sembolü olan arslan, av hayvanları ve hayvan mücadele sahnelerinde de Selçuklu etkisini görmekteyiz. Arslan, Selçuklu sanatında taş, alçı, ahşap, çini malzeme üzerinde görülen bir figürdür ve hayvan mücadele sahnelerinde arslanın hakim durumda verildiği astro-mitolojik sahnelerde de yine Selçuklu etkilidir. Bundan başka Bizans tabaklarında tavşan, tilki, arslan,oğlak gibi çeşitli av hayvanlarına ait figürlerinde 11.-13. yüzyıllarda Selçuklu etkisiyle Bizans sanatına tesir ettiğini bilinmektedir (Öney, 1971:99-100-101).

Selçuklu mimarisinde taş üzerine yapılan geometrik süslemeler tek başlarına incelendiklerinde İran ve Orta Asya kökenli oldukları görülebilmektedir. Selçuklu mimarisindeki taş tezyinatında geometrik süsleme şeritlerindeki taşların düz yüzeyi oyularak yapılmıştır. İlk bakışta batı sanatındaki uygulanan kabartma tekniği gibi algılanmasına neden olsa da yapıları incelendiğinde farklılıklar görüldüğü ifade edilmektedir. Ancak yapıda bu ince detaylar çok büyük bir önem taşımamaktadır (Ünal, 1982: 97). Dolayısıyla taş tezyinatında Batı kaynaklı bir etkiyle karşılaşmamaktadır.

Kültürel etkileşimle ilgili dikkat çeken bir diğer örnek, bu dönemden itibaren görülen kabartmalı mezar taşlarıdır. Burada daha önce yaşamış kavimlere ait kabartmalı mezar stilleri ile benzerliği ilk akla gelen husustur. Türkler, Anadolu'da "taş kesilme" unsuru ile izah ettikleri heykel ve kabartmalarla karşılaşmışlardır. Ancak toplumlar arasındaki ilişkiler süreç içinde gelişen bir durumdur ve karşılaşan iki kültürün hemen birbirlerinden etkilenmesi de mümkün değildir. Kültürel alışveriş, toplumlar arasındaki düşmanlığın bitmesinden sonra gerçekleşebilir. Ayrıca Türklerin Anadolu'ya gelişi öncesinde Bizans'ta heykelciliğin gerilemiş olması XI.-XII.yy.larda Türklerin yerli kültürün heykel ve kabartma geleneğini benimsemesini güçleştirmektedir (Baykara, 2003: 370). Dolayısıyla taş tezyinatında Bizans tesirinin oluşmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Anadolu'nun Selçuklu hakimiyetine girişiyle birlikte başlayan ortak yaşam olgusu bazı sanat alanlarında da gerçekleşmiştir ki İslam devletlerinin yöneticilerinin inşa ettirdikleri yapılarda yabancı zanaatkarları kullanmaları bir arada yaşama olgusunun sanattaki etkisini göstermektedir (Sarre, 1998: 77). Buna benzer bir durum diğer sanat kollarında da görülmektedir. Bunlardan biri dericiliktir. Hıristiyanların ve Türklerin beraber yaptıkları bir sanat kolu iken maden işleme alanında daha çok Rumlar görülmüştür (Kuban, 1965: 84-85). Dericilik Türklerin Orta Asya'dan beri günlük hayatlarında bir çok eşyada kullandıkları bir malzemedir (Özdemir, 2007: 70) ve Anadolu'da bu sanat Türkler tarafından uygulanmaya devam ettirilmiştir ki Ahiliğin kurucusu Ahi Evran bu sahada üretim yapan bir zanaatkardır (Çağatay, 1989: 49) Dolayısıyla bu sanatın uygulanmasında yerli halkla birlikte üretim yapılması bazı uygulamaları birbirlerine aktarmada etkili olduğu düşünülebilir ancak konuyla ilgili teknik bilgiler konumuz kapsamına girmemektedir.

Batı Anadolu’da yapılan üretim faaliyetleri içinde yer alan ve el sanatları içinde önemli bir yer teşkil eden sanatlardan biride halı dokumalardır. Selçuklu döneminden kalma 18 halının hepsinin Gördes düğümü ile ve tamamen yün malzeme kullanılarak işlendiği, teknik açıdan bakıldığında hepsinde görülen bir uygulama olarak çözümlerinin beyaz ve kahverengi atkılarının kırmızı renkli olup, ortak olan özelliklerinin dışında detaylarında farklılıklar vardır (Yetkin, 1991:16). El sanatlarının bu alanında da bazı etkileşimlerin olabileceği akla gelmektedir. Ancak halı sanatının Anadolu’da Selçuklulardan önce nasıl bir yapıda olduğuna dair bilgiler kısıtlıdır. Kaynaklarda “Türkmenler halı dokumacılığını Anadolu’ya getirdiler, ana kaynakların “halı” terimiyle, Anadolu’da eskiden beri yapımı bilinen altın ve simle işlenmiş halı veya lüks tekstil dokumacılığını kastedip etmediği belli değildir” ifadesi ile karşılaşmaktayız (Bodmer, 2001:40). Bu ifade ile Anadolu’da dokumacılığın Türklerden önce de yapıldığı anlaşılmaktadır ancak halı dokumacılığıyla ilgili net bir ifade kullanılmaması ve bu sanatın Anadolu’da Türkmenlerin gelişiyle başladığını, Bizans sürecinde Selçukluların dokumacılığa halıcılıkla yeni bir boyut kazandırdıklarını ifade etmemizi kolaylaştırmıştır.

Denizli şehrinde dokumacılıkla ilgili olarak eşi benzeri olmayan altın işlemeli pamuk elbiselerin dokunduğunu ifade eden İbn-i Batuta’nın kayıtları, burasının dokumacılıkta tanınmış önemli bir kent olduğu sonucuna bizi götürmekte; ancak halı dokumacılığı ile ilgili bilgi vermemektedir (İbn-i Batuta, 2004: 408). Antalya’da ahillerle ilgili verdiği bilgiler içinde fütüvvet önderinin bir tekke yaptırarak halı, kilim ve kandil gibi eşyalarla donattığına dair kaydından bu şehirde halı ve kilim dokumacılığının yapılmış olabileceğine dair bir yorum yapmamıza imkan sunmaktadır (İbn Batuta, 2004: 404). Batuta’nın Anadolu’yu ziyaret ettiği süreci düşünüldüğünde ahiliğin hemen her şehirde var olduğu dikkate alındığında ve her zaviyenin halılarla donatılmış olması, şehirlerde halı ve kilim dokumacılığına dair faaliyetlerin olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca verdiği bilginin Antalya şehri olması ve Batı Anadolu şehirlerinde özellikle Rum halkının mevcudiyeti kesin olduğu için buralarda halı üretiminin ortaklaşa bir faaliyet içinde yürütülebileceği sonucuna bizi götürmektedir. Rum halkıyla ortaklaşa yapılan bu üretimde Rum halkının halı teknikleri ile Türk tekniklerinin ve sanatının birbirlerine aktarımında da kolaylık sağlayacağı kesindir.

Anadolu'daki halı üretiminin ihraç boyutunda olması özellikle XIV.yy.dan sonradır. Beylikler sürecinde Aydın ve Menteşe Beyliklerinin Venediklilerle yaptıkları ticari anlaşmalarda halı da önemli maddelerdendir. Bu ticari ilişki beraberinde kültürel bir etkileşimi de doğurmuş ve Beylikler döneminde halı sanatında Venedik-Latin etkisi görülmüştür. Bu etkileşimin tek taraflı olmadığı Batılı sanatçıların tablolarında da Türk halıların resmedilmiş olmasıyla anlaşılmaktadır. Türk halısının Batı resim sanatına yansması kültürel etkileşimin varlığını kanıtlayan bir durumdur (Ayan ve Leloğulu Ünal, 1999: 35-36). Bu örnek, Avrupa'ya kadar etkisini gördüğümüz halı sanatının Bizanslılarda da etkili olabileceğini gösteren önemli kanıtlardan biri olarak değerlendirilebilir.

XIV.yy.ın son çeyreğinde Anadolu Türk mimari yapılarında görülmeye başlayan bacalı ocakların Anadolu'ya batı etsiyle girdiği bilinmektedir. Her ne kadar Selçuklu döneminde olmasa da kültürler arasında ticari ilişkilerin toplumların birbirlerinden etkilenmesine neden olduğunu gösteren en önemli örneklerden biridir. Avrupa ile gelişen ticari ilişkilerin bir sonucu olarak Anadolu'da da uygulanan bu mimari yapının Asya kaynaklı olduğu iddiaları olmakla birlikte bu tip yapıların İran'da daha geç dönemlerde görülmesi bu iddiayı çürütmektedir (Tanyeli: 2000: 243-244). Toplumların ihtiyaç duyduklarını başkalarından alması kadar doğal bir durum yoktur. Türklerin ticari ilişkileri sonucunda farklı coğrafyalarda yaşamalarına rağmen batı uygarlığından bile etkilendiklerine göre yakın komşuları ve bir arada yaşadıkları Bizanslılardan da bazı uygulamaları almaları kadar doğal bir durum olamaz. Dolayısıyla Bizans ile gelişen ticari, siyasi, ekonomik ve dini ilişkiler toplumların bazı ihtiyaç yada pratikleri birbirlerinden öğrenmelerine sebep olmakta bu da kültür alışverişini başlatmaktadır.

Anadolu'da uygulanan bir başka sanatsal üretim de çiniciliktir. Anadolu'da mimari süslemede çininin kullanılmaya başlaması, Selçuklular dönemindedir. Bu süsleme tekniği İran'dan Türklerle Anadolu'ya getirilmiştir (Sarre, 1998: 73-77). Büyük Selçuklularda görülen tuğla ve stuko tezyinatının Anadolu'da taş üzerine yapılmaya başlamıştır. Taş tezyinatı dış mekanları süslerken, iç mekanlarda çini kullanmıştır ve bu uygulama ile çinicilik yeni bir boyut kazanmıştır (Yetkin, 1986: 22). Batı Anadolu mimari yapılarının iç mekanında kullanıldığına dair örnekse XIII.yy.ın sonuna tarihlenen Afyon Mısırî Camii'dir. Beylikler dönemine tesadüf etmesi nedeniyle

Selçuklu etkisiyle oluşmadığı anlamı taşımamaktadır çünkü Selçuklular bu tip uygulamaları başka alanlarda daha önce uyguladıkları görülmektedir (Yetkin, 1986: 107). Dolayısıyla Selçuklular süreciyle beraber bu sanatın Anadolu'da görülmesi Bizans'a etki ettiği, bir yaklaşım olarak ele alınması mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple Anadolu'da Bizans mozağinin yerine geçen çininin mimari yapılarda kullanılmaya başladığı süreç olarak XIII.yy. olarak ifade edebiliriz.

Batı Anadolu şehirlerinde Türk dönemiyle birlikte el sanatları konusunda gelişmelerin kaydedildiği sahalardan biri de Afyonkarahisar'dır. Burada halı-kilim, el dokuması kumaşlar, örgü işleri, keçe hasır; ahşap işçiliğindeki elemanlar olan minber, kapı, pencere gibi elemanlar ile, baston yapımı ve süslemeciliği, at arabacılığı yapımı ve sedef kakmacılık; maden ve taş işçiliğinde mermer, gümüş, bakır işeri, kuyumculuk, demir ve silah yapımı; deri, saraç işleri gibi el sanatları üretim faaliyetleri içinde yer almaktadır (Küçük Kurt ve Arsoy, 2001: 138). Batı Anadolu şehirlerinde bu tür sanatsal içerikli üretim faaliyetlerinin varlığı ile anlaşılmaktadır ki Selçuklu süreciyle birlikte el sanatları, mimari ve süslemede Anadolu'da yeni bir süreç başlamış ve kendine has çizgisini oluşturmaya yönelik Selçuklu sanatçıların bu sahadaki sanatsal uygulamalardan esinlenerek ya da kendileri Bizans'a esin kaynağı olarak kültür alışverişini gerçekleştirmişlerdir.

Selçuklu döneminde, Anadolu coğrafyasındaki kültürel ortam toplumsal yapıya bağlı olarak heterojen bir özellik göstermektedir. XI. ve XII.yy.larda Türk boylarının devam eden göçleri ve Moğol istilası ile Asya'dan gelen Heteredoks toplulukları Anadolu yerli halklarıyla kaynaşmıştır. Bu ortamda gelenlerle yerli halklar arasındaki etkileşim, yeni gelen ve aynı zamanda büyüyen taraf için bir öğrenme sürecinin başladığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkler yerleşik yaşamı ve bu yaşamın gerektirdiği uğraşları öğrenmek zorunda kalmışlardır (Öztürk, 2000). Bu noktada yerleşik Bizans kültüründen birçok şey öğrendikleri ve aynı zamanda onlara da öğrettikleri yadsınamayacak bir gerçektir.

Sanat ve mimari alanındaki elde olan veriler göstermektedir ki Selçuklu devleti ile Bizans devleti arasında gelişen ilişkiler bu alanlarda da etkileşime imkan sunmuştur. Mimari yapılarda, süslemelerde, el sanatlarında Selçuklular Bizans uygulamalarından etkilendiği gibi Bizans'a da etki ettikleri görülmektedir. Toplumların bir arada yaşama

olgusunun bir neticesi olarak gördüğümüz bu etkileşimler medeniyetlerin devamı ve gelişimi için de önemli olduğu düşünülürse Anadolu medeniyetinin gelişimi adına önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Batı Anadolu sahasında etkileşimleri ifade etmeye çalışırken kaynakların yetersizliği bu alanda kısıtlı yorumlar yapmamıza neden olmakla birlikte, genel olarak izah ettiğimiz etkileşim unsurlarının Batı Anadolu sahasında görülmemesi için bir sebep yoktur. Bu noktada Selçuklular, özellikle el sanatlarından dokumacılık, halı ve kilim dokumacılığında ve mimari yapılarıdaki uygulamalarda birbirlerinden istifade etme yoluna gitmişler ve her iki toplumun bir arada yaşama olgusunun neticeleri bu etkilerle kendini göstermiştir.

3. 3. 2. Dil ve Edebiyattaki Kültürel Etkileşimler

Sentez bir kültür oluşturmuş olan Selçuklularda dil ve edebiyat konusunda da aynı kozmopolit yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda da Selçukluların İran kültüründen etkilendiğini ifade etmek çok olasıdır. Çünkü üst düzey yönetim kadrosunda başlayan etkileşimle birlikte Selçuklu Türkiye'sinde Arap ve Fars ağırlıklı bir yapı olduğu muhakkaktır (Korkmaz, 1995: 419). İran etkisinin hissedildiği yadsınamayacak bir gerçektir ki (Umar, 1998: 316) bunun en bariz etkisi hükümdar isimlerine bakıldığında görülmektedir. Saray çevresinde ağırlık kazanan bu yapıya rağmen Türkçe de gelişimini devam ettirebilmiştir. Dini-destani nitelikli kahramanlık hikayeleri, çeşitli mev'iza kitapları ve halka dini bilgiler sunmak amaçlarıyla Türkçe eseler yazıldığı bilinmektedir (Korkmaz, 1995: 419).

Selçukluların Anadolu'da oluşturduğu kültür ortamına baktığımızda yazın dili olarak gelişen dil Farsça'dır. Üst tabakada yazın dili olarak Farsça'nın kullanıldığı hatta Bizans'tan Selçuklu hizmetine geçenlerin bile Farsça'yı kullandıklarına dair kayıtlar mevcuttur (Gordlevski, 1988: 229). Dolayısıyla Selçuklu yazınında önceleri Arapça ve özellikle de Farsça kullanılmıştır. XIII.yy.da bu etki azalmış ve Orta Asya etkisi artmıştır. Edebiyat literatüründeki bu değişimde Orta Asya'dan devam eden göçler ve bu göçlerle Anadolu'ya gelen dervişlerin etkili olduğu ifade edilmektedir (Gordlevski, 1988: 301). Selçuklu Devletinde Türkçe'nin ne zaman yazı dili haline geldiğini belirlemek zordur; ancak Türkçe eserlerin Selçukluların ilk zamanlarında itibaren yazılmış fakat çok iptidai kaldığı belirtilmektedir (Köprülü:2003: 225). Selçuklu halkının Türkçe konuştuğu muhakkaktır. Bu sebeple de bazı eserlerin Türkçe yazılması

kadar doğal bir durum olamaz, ancak gelişme gösterememiştir. Çünkü yönetim kadrosunun İran kültürünün etkisi edebiyatta da etkili olmuş böylece Türk dilinin gelişimi durmuştur. Anadolu coğrafyasında farklı kültürlerin olması halk arasında konuşulan dilleri zenginleştirmiştir. Anadolu’da Türkçe, Rumca, Ermenice, büyük şehirlerde Farsça konuşulduğu birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir (Turan, 1999: 272). Türkçe’nin resmi dil olarak 1277’de kabul edilmesi ile birlikte Türkçe’nin gelişiminin daha hızlı olarak başladığını ifade ederken Moğolların Anadolu hakimiyeti sırasında hükümdarların ve halkın Türkçe konuştuğuna dair bilgiler sunmaktadır (Merçil, 2003: 116-117). Selçuklu Türkçe’si ile ilgili olan araştırmalarda Orta Asya ile Anadolu arasındaki edebi ve kültürel bağlantıların olduğu anlaşılmıştır; fakat Selçuklularda XI-XIII.yy.larda resmi dilin Türkçe olmaması din ve medrese dili olarak Arapça, edebiyat dili ve divan dili olarak Farsça’nın kullanılması yaygınlaştırmış ve XIII.yy.da Arapça ve Farsça edebi çalışmalar adına altın devrini yaşamıştır (Korkmaz, 1995: 420). Bütün bunlar Türkçe’nin gelişiminin yavaşladığını ifade eden bilgiler olarak karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla edebiyat ve ilim alanlarında Türkçe’nin kullanımının az olduğu kesin olmakla birlikte halk arasında Türkçe konuşulamaya devam etmiştir. Selçuklu Anadolu’sunun edebi panoraması ile ilgili önemli bilgiler nakleden görüşler ise biraz daha farklıdır ve özellikle uc bölgelerle ilgili olarak yorumlar yapabilmemize imkan sunmaktadır.

“Selçuklular devrinde Anadolu, Arap ve Acem kültüründen alınmış gibi görünen dışa ait bir cila altında tamamıyla milli, samimi, geniş bir hayat geçiriyordu... Milli-dini ülküleri uğrunda çarpışarak Anadolu’da yerleşen bu Türkmenler için bir destan asrı idi; devletin resmi teşrifat ve teşkilatına kadar nüfuz icra eden eski milli cengaverlik ananeleri...daima bir çarpışma halinde bulunmaya mecbur Anadolu Türklerinde, zaruri olarak gelişmiştir; hele sınır boylarında oturan uc aşiretleri anane bakımından, eski seyyar Türk ordularının haşin ve cengaver ruhunu taşıyorlardı” (Köprülü, 2003: 234).

Bu bilgiler, uc bölgelerin yaşam şartları içinde gelişen ruhu ve edebi yaşamın olduğunu gösterir. Dolayısıyla halk edebiyatı noktasında Türk dilinin yapısı gelişmeye devam etmiştir. Batı Anadolu sahasındaki genel yapıyı izah etme noktasındaki bu açıklamalar Türkmen geleneklerinin devam ettiği ile ilgili bilgiler arz etmektedir.

Uc bölgelerde kullanılan dil açısından da Bizans ile Selçuklular arasında kültürel etkileşim yaşanmıştır. Selçuklu ile Bizans arasında dil açısından ilk etkileşimi siyasi uygulamalarla gerçekleştirmiştir. XII.yy.ın ikinci yarısında Bizans vergi toplama işlerinde

yapılan haksızlıklar ve adalete duyulmaya başlayan güvensizlik, buna mukabil sultanın kendi hakimiyeti altına girenlere vergiden muaf tutacağını bildirmesinin yarattığı cazibe, sınırlarda oturan pek çok köylünün Türk topraklarına geçmesi sonucunu doğurmuş ve böylece Anadolu'nun Bizanslı halkı arasında Türkçe, daha çabuk yaygınlaşma imkanı bulmuştur. Bizans yönetiminde görev alan Türklerin de Bizans'ta Türkçe'nin yaşatılmasında önemli bir etken olduğu muhakkaktır (Demirkent, 2000: 153).

Anadolu'da farklı ulusların bir arada yaşama olgusu farklı dillerinde konuşulduğu sonucuna bizi götürmektedir. Sosyal ilişkiler neticesinde halkaların iletişim sağlayabilmesi adına dil konusunda birbirlerinden etkilendikleri ve genel manada Türk halk arasında Türkçe konuşulmasına rağmen başka milletler ilişkiler kurabilmek adına onların dillerini de öğrendiklerini görmekteyiz (Merçil, 2003: 115-117). Selçuklu eyalet sistemi içinde gördüğümüz uç bölgelerde bu etkileşimi daha da belirgin olarak görmekteyiz. İki farklı toplumun oluşturduğu kültür ortamı onların sosyal ilişkileri neticesinde gelişmiş ve dolayısıyla bu, dile yansımıştır. Eski anlatılanların yitimi ile birlikte o anlatılanların üzerine inşa edilen semboller ve terimler de yerini yeni sembollere ve terimlere bırakmıştır. Bunun en bariz örneklerini de menkıbelerde görmekteyiz (Polat, 2004: 203-204).

Sözlü edebiyat alanında Selçuklu kültürü ile Bizans kültürü arasında benzerlikler içeren bir gelişme ile karşılaşmaktayız. Anadolu'da Türk dönemiyle birlikte Türkleştirilmiş ve Heteredoks zümrelerin etrafında birleşmesini sağlayan bir kült olarak Anadolu kültüründe önemli de bir yer teşkil eden Battal Gazi kültü Selçuklular sürecinden çok önce de Anadolu kültüründe yer alan bir öğeydi (Say, 2001:159-165) Ancak Selçuklularla birlikte Battal Gazi menkıbesi Türk yapısı içinde bir menkıbe haline getirilmiş ve Battal Gazinin kişiliği onun bir Türk Alp'i olarak benimsenmesine etken olmuştur. Bizans kültürü içinde de bu menkıbeye benzeyen bir destanla karşılaşmaktayız. "Degienes Acritas" destanı ile Battal Gazi menkıbesi arasında benzer özellikler olduğu görülmektedir. Bu destan da aynı Bizans-Arap savaşlarını konu almaktadır. Degienes Acritas'ın kahramanlıkları ile Battal Gazi'ninkilere benzemektedir. Bu sebeple her iki efsanenin karşılıklı etkileşimleri ve benzerlikleri Ortaçağ Anadolu'sunun toplumsal ve siyasal koşullarından kaynaklandığını ifade etmek

mümkün (Say, 2001: 166). Sözlü edebiyat sahasında Bizans ile Selçuklu arasında kültürel alandaki öğelerin benzerliğinde Batı Anadolu sahasının önemli etkisi göz ardı edilemez. Çünkü bu menkıbevi kişiliğin Orta ve Doğu Anadolu dışında Batı Anadolu da yaşatılması bir tesadüf olmadığı açıktır. Bizans-Türk mücadeleleri ve bu sahanın her iki siyasi otorite içinde bir sınır hattı olarak görülmesi ve bölgedeki toplumlarında bu sahada askeri maksatlı faaliyetleri ve bu faaliyetlere uygun yaşamları olduğu muhakkaktır. Her iki ulusun birbirine benzer yaşamları bu destanların oluşmasındaki en önemli etkidir.

Bir milletin kültürünü en iyi yansıtan unsurun dil olduğundan hareketle Anadolu'nun Türkleşme sürecinin aydınlatılmasında kullanılabilecek dil malzemesini elde etmek için Mehmed Neşri'nin Kitabı-ı Cihannüma adlı eseri üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda, kullanılan özel adlarla ilgili olarak Türklere ait şahıs adlarının %70'i Türkçe, % 30'u Arapça ve Farsça olduğu, idari ve dini konularda çeşitli makam, görev ve kurum adlarının %66'sı Türkçe, %34'ü Farsça, yer adlarının %64'ünün Türkçe, %3'nün Farsça, %33'ünün de Rumca yada Anadolu'nun daha önceki sakinlerinin dillerinin kullanıldığı sonucu karşımıza çıkmaktadır (Karadoğan, 2002: 284-285). Bu bilgi ile Türkçe'nin etkili olarak yaşamaya devam ettiği sonucu çıkmaktadır. Ayrıca yer isimlerinde Türkçe'nin ağırlıklı olarak kullanılması dikkat çekicidir. Buradan hareketle Türklerin Anadolu'ya hakim olma süreciyle birlikte Anadolu coğrafyasında bir çok eski Rum şehrinin adını değiştirmek suretiyle bölgede etkili olduğu sonucu çıkmaktadır. Batı Anadolu'daki şehir adlarına baktığımızda ise Antiochia-Yalvaç, Apameia -Mudanya, Dorylaeum-Eskişehir, Ephesos-Efes-Selçuk, Nicaea-İznik, Polybotus-Bolvadin, Sozopolis-Uluborlu – Isparta, Tralles-Aydın gibi şehir isimlerinin büyük oranda ya Türkçe karşılıklarının kullanıldığı yada yeniden isimlendirildiği sonucu çıkmaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere Selçukluların dil bakımından kendi özelliklerini bölgeye yansıttıkları sonucuna varmaktayız.

Batı Anadolu'daki şehir isimlerinin Rumca olup onların yerine Türkçe karşılıkları yada yenilerini kullanıldığı ifade edilirken bir görüşe göre Batı Anadolu'daki birçok şehrin isimlerinin aslında Anadolu'nun en eski halkları olan Luwi'lerin dilinden gelen isimler olduğunu ve bunların Helenleştirildiğini ifade edilmektedir. Buna göre, Batı Anadolu'da Luwi kökenli şehir isimleri ise şunlardır:

Adramyttia/Edremit, Aidaion Pelegos (Ege Denizi), Aklehelos, Ephesos, Ersos, Myrina, Phokoa/Phokaia (Foça), Eryhrai (İldırı-Çeşme'nin Kuzeyi), İawana/İaonia/İania, Kaikos, Kaystros, Kenkhriso, Kordelio (Karşıyaka), Lada/Lades, Maiondros (Menderes), Maionia, Melaina, Meles, Menemonos/Menemen, Miletos, Mimas, Mykale, Myous, Myrina, Nymhaeion (Kemalpaşa), Orthosia (Pelikan Burnu), Pergemon, Pitinal/Pitine (Çandarlı), Priene, Smyrna, Soma, Tabai, Tabala/Davala, Tavas, Temnos, Tralleis (Umar, 1992: 43-53).

Anadolu şehir isimlerinden Rumca olduğunu düşündüğümüz birçok şehir isminin aslında Anadolu'nun daha eski devirlerinde yaşayan toplumlardan alınarak Helenleştirilmesi, Anadolu kültüründe devamlılığı ve kültür alışverişinin nasıl bir gelişim içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Selçukluların Anadolu'ya gelişi ile iki toplumun gelişen sosyal ilişkileri sebebiyle birbirlerinin dillerini öğrenmiş ve konuşmuşlardır. Özellikle ticaret ilişkilerinin yoğun olduğu Antalya'da tüm şehir halkının Türkçe konuştuğu bilinmektedir (Baykara, 1993: 43). Dolayısıyla Türklerin şehirlerdeki hakimiyeti ile birlikte Türkçe'nin Rum halklar tarafından da öğrenildiğini görüyoruz. Bunu dışında Türk ordusunda yer alan Bizanslı askerlerin Türkçe bilenlerin (Necipoglu, 2001: 31) ve Bizans ordusu askerleri arasında Türkçe bilenlerin olduğuna dair bilgiler mevcuttur (Anna Komnena, 1996: 330). Ayrıca Bizans yöneticilerinin esir olarak alınan Türklerin Bizans şehzadelerine arkadaş olarak seçilmeleri bir tesadüf olarak değerlendirilemeyeceği, bunu yaparken ilerde imparator olacak kişilere Türkçe öğretmek maksadının olduğu şeklindeki yorumların varlığı da ilgi çekicidir (Demirkent, 1998: 152). Tatikios ve Aksukhos'un daha sonra imparator olan Aleksios ve oğlu Ioannes için arkadaş seçilmelerinin örneklediği bu bilginin dışında, imparator Manuel'in iki kez Türklerle konuştuğuna dair tarihi kayıtlar onun Türkçe bildiği yada karşısındaki Türk askerinin Grekçe bildiği anlaşılır (Demirkent, 1998: 152-153). Siyasi ilişkilerin yönetim kadrolarındaki tesiri olarak da değerlendirilebilecek olan bu bilgiler Türk dilinin Anadolu'da yayılmasında Selçuklu etkisini gösteren de bir örnektir.

Selçuklularla Anadolu'daki Rum halkının bir arada yaşama olgusu sonucunda dil sahasında gelişen etkileşimlerde Türkçe'den Rumca'ya geçen kelimelerle Rumca'dan Türkçe'ye geçen kelime ve deyimlerle ilgili bilgiler incelendiğinde özellikle deniz ve balık türleri ile ilgili kelimelerin çoğunun Rumca'dan geçtiğini anlaşılmaktadır (Umar,

1998:325-336). Denizcilik ve balıkçılık ile ilgili Rumca'dan Türkçe'ye geçen kelimeler şunlardır:

“Ahtapot, alarga, barbunya, bora, çipura, dümen, hamsi, istakoz, istiridye, izmarit, kalamar, kalyon, kamara, kampana, kanca, kaptan, karides, karina, kefal, kerevit, kofana, kolyos, kopes/kupes, lakerda, levent, levrek, liman, lodos, lostromo, midya/midye, muço/miço, orfoz, palamar, palamut, palanga, poyraz, pusula, sardalya, sünger, uskumru, trata, vapur, vardiya, volta, yalı” (Umar, 1998: 326-327).

Orta Asya'dan gelen Türklerin denizle bağlantılarının olmaması nedeniyle Anadolu'da bununla ilgili sözcükleri Rumca'dan almaları kadar doğal durum gelişmezdi. Bu etkileşimin gerçekleşmesinde hiç kuşkusuz Batı Anadolu'daki ilişkiler etkili olmuştur. Denizcilik dışında da Rumca'dan alınmış kelimeler ise şunlardır:

Anadolu, anahtar, aforoz, ahlat, bezelye, biber, bodrum, cımbız, çanta, dantela, defne, demet, deri, domates, efendi, elmas, enginar, evlek, falaka, fanus, fayton, fener, fesleğen, fındık, fırça, fişki, firkete, fidan, fide, fistan, gübre, horon, hoyrat, hristiyan, ıhlamur, ıskara, iskelet, ispinoz, istavroz, kambur(sırttaki), kambur(kişi), karanfil, karavana, kerata, kestane, kiler, kilise, kilit, kimyon, kiraz, kiremit, kof, kokoreç, kola, kopça, körfez, kukla, kulübe, kundura, kurmak (saat, saz v.s.), kutu, küfe, kümes, lahana, lala, lamba, lapa, lastik, limon, loğusa, manastır, manav, mandal, mandra, mantar, marul, maydonoz, mendil, mermer, mersin, metelik, mıknaş, moloz, musiki, muşmula, nergis, ninni, paçavra, palamut (meşe), panayır, papaz, partal, peksimet, pençelemek, pestil, pide, portakal, prasa, pudra, salya, salyongoz, semer, sınır, sıra, sırma, sülük, şamandıra, takunya, tavla (at ahır), tavus, temel, tırpan, tomar, turp, üsküf (yeniçeri başlığı), vişne” (Umar, 1998: 329-332).

Bu kelimeler içinde köken olarak farklı dillerden Rumca'ya geçip oradan Türkçe'ye geçenleri ifade edilmemiştir.

Anadolu'nun yerli Rum halkı ile Türkler arasında gelişen ilişkilerde dil alanında gördüğümüz kültürel etkileşimin tek yönlü olmadığını Türkçe'den Rumca'ya geçen kelimelerinde olduğu görülmektedir. Bu kelimeler ise şunlardır:

Baklava, balta, barut, bayat, bayram, beğenmek, boğaz, bol, boya, boyacı, but, börek, çarık, çiftlik, dayı (kabadayı), dayılık (kabadayılık), değnek, dolap, dolma, eğlenti, gem, güveç, halı, hovarda, kahveci, kaldırım, kalpak, kamçı, kapak, kapama (yemek türü), kaplama, kavak, kavgacı, kavurmak, kayık, kayısı, kaymak, kazan, kazancı, kazanmak, kıyma, koçan, kolan, konak, kova, künk, leblebi, leke, mezelik, oklava, pastırma, pazarlık etmek, pekmez, rezillik, sakatlamak, sarık, şaşmak, tencere, teneke, tulum, uğur, uğursuzluk, yaka, yelek, yoğurt, yuha, yuhalamak, zar (Umar, 1998: 333-336).

Bu kelimelerde de Arapça, Farsça yada başka dillerden gelen Türkçeleşmiş kelimeleri burada ifade edilmemiştir.

Bütün bunlar göstermektedir ki Türkler ile Rumlar arasındaki ilişkiler dil sahasında da kültürel etkileşime neden olmuştur. Toplumların bir arada geçen uzun yılları bir çok saha da olduğu gibi dil ve edebiyat sahasında da bir alışveriş yaratması iki kültür arasında etkileşim olmadığı şeklindeki görüşlere verilen cevaplardan biridir.

Geç ortaçağda Türkiye'nin siyasal olduğu kadar önemli bir kültürel dönemeç yaşadığı da söylenebileceğinden, etimolojik alanda da yapılması gerek çok şey bulunduğu açıktır. Bu noktada, dikkati çeken bir yapı olan Bacalı ocağın etimolojik olarak çözümlenmesi üzerinde yapılan bir tahlille “Baca” sözcüğü ile ilgili tespitler kültür alışverişini gösteren delillerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır

“badceh” yada “baceg” gibi tamlamalardan yola çıkan ve “rüzgar alan” anlamında geleneksel Farsça kökenli etimolojisini kimi Farsça sözcükler bile yalanlıyor. Çünkü sözcük “bace” biçiminde Farsça'ya da girmiştir ve kökenin Türkçe olabileceği kimi sözlüklerde ileri sürülmektedir. Yapılan araştırmalar eski Osmanlı sözcüklerinin yaklaşımının bir ürünü olarak da izah edilmiştir. Ancak bu sözcük Türkiye'ye Batı'dan büyük olasılıkla Anadolu'nun İtalyan kıyı kolonileri aracılığıyla en geç XIV.yy.da transfer edildiği söylenebilir” (Tanyeli, 2000: 245-246).

Bu izahattan de anlaşıldığı gibi Batı Anadolu bölgesi kültürel etkileşime en fazla açık olan sahalardan biridir ve Batı dilleriyle de bir etkileşim içine girmiştir. Bu sahanın ekonomik özellikleri sadece çevresindeki kültürlerle değil Avrupa kültürleriyle bile bir kültür alışverişine imkan sunmuş özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Bunlardan başka Türkçe'nin Rumlar arasında kullanıldığına dair en bariz örneklerden olan ve XII.yy.da Türklere ait “selamünaleyküm” sözcüğünün Grekçe harflerle “salamalek” şeklinde Rumlar arsında kullanıldığı Bizans kaynaklarından bize ulaşan bilgilerden biridir (Demirkent, 2002: 154). Yani Türklerin Anadolu hakimiyeti ile birlikte Anadolu'da gelişen çok milletli yeni toplumsal yapıda günlük konuşma dili olarak Türkçe konuşulurken diğer dillerde konuşulmaya devam etmiştir (Kuban, 2001b: 64).

Bütün bunlar göstermektedir ki Selçukluların Anadolu coğrafyasına hakim olmasıyla birlikte toplumsal ilişkileri başlatan ve toplumlar arasında iletişimi sağlayan lisanlar da birbirlerinden etkilenmişlerdir. Özellikle Türkçe'nin baskın bir dil olarak birçok Anadolu şehrinde Rumlar tarafından konuşulmasında Selçukluların siyasi ve ekonomik üstünlükleriyle ilişkili olsa gerekir. Ayrıca bir arada yaşama olgusunun bir sonucu

olarak halkların birbirleriyle olan günlük ilişkileri bu alanda etkileşimin başlamasındaki en önemli sebep olduğu da muhakkaktır.

Toplumların ilk defa karşılaştıkları nesnelere karşılık gelen kavramları yada günlük yaşamda kullandıkları bazı kelimeleri kendi dillerine çevirmek suretiyle başlayan kullanım alışkanlığı kelimelerin bir süre sonra o dile ait gibi kabul edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin denizcilik ve balıkçılıkla ilgili kavramların Rumca kaynaklı olması kadar doğal bir durum yoktur. Çünkü Türkler denizle Anadolu coğrafyasında tanışmışlardır. Dolayısıyla bu alandaki nesnelere isimlendirirken Rumca terimleri kullanmaları doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Rumlarla Türklerin günlük ilişkilerinin bir sonucu olarak da bir süre sonra bazı kelimelerin alışkanlık haline gelip Rumca'ya geçtiğinin en önemli örneğini ise “Salamalek” kelimesi veriyor olsa gerek. Dil ve edebiyat alanında elde ettiğimiz bu bilgiler Selçuklu ve Bizans kültürleri arasında bu alanda da kültür etkileşiminin var olduğunu kanıtlamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Selçukluların Anadolu'daki hâkimiyetinde Doğu ve Orta Anadolu, Türklerin Anadolu'ya giriş sahası olmuştur. Ancak Selçuklu hâkimiyeti buralarla sınırlı kalmamış ve kısa sürede Batı Anadolu'ya kadar olan bölgeler Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Bu sahanın Selçuklu hâkimiyetindeki kalışı sürekli olmamakla birlikte bölgenin yıllar içinde Türkleşme ve İslamlaşma sürecini yaşadığını görmekteyiz. Ancak Batı Anadolu, gerek yapısal özellikleri ile gerekse Selçuklu yönetiminin teşkilatlanmasının etkisi ile Anadolu'nun diğer alanlarından farklı bir gelişim göstermiştir.

Selçukluların “uç” vilayetler olarak teşkilatlandığı bu alan Orta Asya'dan Anadolu'yu yurt edinme amacıyla gelen Türkmenler için en uygun bölgeler olduğu görülmektedir. Türkmenlerin göçebe yaşamı nedeniyle daha çok bu alanlara iskân edilmesi buradaki kültürel yapıya farklı bir boyut kazandırmıştır. Çünkü Anadolu'nun yerli halkı ile göçebe olarak yaşayan unsurlar arasında ilk etapta düşmanlığa dayalı başlayan ilişkiler kültürel etkileşimlerin oluşmasını engellemiştir. Bu düşmanlığın sebebi Selçukluların buraları hâkimiyetleri altına alma gayretidir. Ancak Anadolu'nun içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında burada çok da büyük bir kopukluk yaratmadığı anlaşılmaktadır.

Bizans'ın Selçuklular öncesinde bu bölgedeki durumuna baktığımızda kentsel yaşamın çöktüğünü, toprak aristokrasisine dayanan bir yapının baş göstermesiyle birlikte halkın ekonomik manada büyük bir zorluk içinde olduğu görülmektedir. Şehirlerin gerek fiziki durumu gerekse sosyal dokusuna baktığımızda Bizans sürecinde gelişmiş bir şehir hayatının olmadığı sonucuna varmaktayız. Sadece İstanbul için kullanılan polis kelimesinin Anadolu'nun diğer şehirlerinde kullanmadığı, kastron dediğimiz kasaba-köy olgusuna dayanan bir yapıyla, kentleşme sürecinde bir çöküş görülmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki Bizans döneminde Batı Anadolu'daki şehirlerde zaten büyük bir ekonomik çöküş gerçekleşmiş ve bu durumdan en çok ezilen halk olmuştur. Halkın ekonomik refahının kötü olması başlangıçta düşman olarak baktıkları Selçuklulara karşı farklı bir tavır geliştirmelerine neden olmuştur. Bizans halkının, Bizans Devletine olan güveni ve bağlılığının azalmasının sonucu olarak Selçukluların buralara gelişinden rahatsız olmak bir yana, Sultanların uyguladıkları politikaların da etkisiyle bir memnuniyet havası oluşmuştur. Topraksız köylülerin Selçukluların

gelişiyile birlikte ekonomik olarak rahatlamaları onların Selçuklu yönetime bağılılığına neden olmuştur.

Batı Anadolu'da bu çizgide başlayan Selçuklu Bizans ilişkileri süreç içinde daha da gelişerek devam etmiş ve bunun sonucu olarak iki kültür birbirini daha yakından tanıyabilmiştir. Toplumsal etkileşimde etkili olan üç unsurun savaş, göç ve ticaret olduğu düşünöldüğünde bu bölge, bu olguları bünyesinde taşımıştır. İlk karşılaşmanın savaşlarla olduğu Batı Anadolu'da Selçukluların bölgedeki hâkimiyetinin sürekli olmadığı görölmektedir. Bu durum aslında Selçukluların hem zararına hem de yararına olmuştur. Çünkü siyasi dengeler arasındaki bu mücadele bölgede sınırlı bir sosyal hayatın oluşmasını engellemiştir diyebiliriz. İki gücün, bu Anadolu'daki insanları kendi hâkimiyetleri altında tutabilmek adına daha müsamahakâr olabileceğı sonucunu akla getirmektedir ki Selçuklu sultanlarının Gayr-i Müslim halka olan tavrı incelendiğinde bu açıkça görölmektedir.

Batı Anadolu'daki Selçuklu ve Bizans kültürel etkileşimi ile ilgili şu sonuçlara ulaşmaktayız. Batı Anadolu'nun Türk dönemiyle birlikte ilk etapta şehirleşme açısından büyük bir gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu bilgidenden hareketle Batı Anadolu'daki şehirlerin hem ekonomik olarak geliştiğı ve hem de fiziksel olarak Bizans dönemine göre daha geniş bir sahaya yayıldığı gözlenmiştir. Bunlara örnek olarak verilecek şehirler, İznik, Antalya, Denizli ve Eskişehir'dir. Batı Anadolu kentlerinde devralınan miras düşünöldüğünde Türk döneminde şehirler yapısal olarak değışmiştir; ancak bu değışimde Bizans kültürünün etkisi olduğu ifade edilebilir. Çünkü kale kent organizasyonunun uygulandığı Bizans şehirleri ile Selçuklu şehirleri arasında bu açıdan bir fark yoktur. Türkler, hâkim olduğu kentlerde askeri maksatlarla sur kentleri etrafında kent yaşamını şekillendirmişlerdir. Türk kentlerinin Anadolu'da genelde eski Bizans şehirlerinin arazilerine yakın alanlarda geliştiğı görölmektedir. Bu sebeple Batı Anadolu kentleri eski Bizans kentlerinin fiziki yapısını büyük oranda devralmışlardır. Ancak Batı Anadolu'nun sınır bölgesi olması ve Anadolu'ya gelen Türkmenlerin yerleşim politikası içine dâhil edilmek istenmesi sebebiyle, Batı Anadolu'ya daha çok yerleşik hayatı benimsemeyen Türkmenlerin yerleştirildiğı görölmektedir. Dolayısıyla Türkmenler eski Bizans şehirlerinin etrafında yerleşmek ya da yeni şehirler kurma politikası takip etmişlerdir. Bu açıdan Türk dönemiyle birlikte Anadolu kent yaşamının büyük oranda

değiştirdiğini ifade edebiliriz. İlk dönemlerde eski Bizans şehirleri etrafında şehre tutunan ama şehir ekonomisine dâhil olmayan Türkmenlerin, zaman içinde yerleşikliğe geçtiği ve şehir ekonomisi içine dâhil olduğu görülmektedir. Ayrıca Anadolu'ya yerleşenler içinde sadece göçebe unsurların olmadığı, yerleşik düzende ve şehirlerde yaşamış Türklerin de Batı Anadolu şehirlerine yerleştiği görülmektedir. İlk etapta Rum halkına yardımcı konumunda ekonomik faaliyetlerde yer alan Türklerin zamanla şehir ekonomisinde söz sahibi oldukları görülmektedir. Dolayısıyla kent kültürü içinde Türk-İslam gelenekleri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Selçukluların oluşturdukları kent yapısı değerlendirildiğinde, Selçukluların Anadolu'da var olan şehirleri ihya etme yoluna gittikleri görülmektedir. Çünkü tüm Anadolu'da Selçuklu-Bizans savaşları yaşanırken imar faaliyetlerinde bulunamayacakları için varolan Bizans şehirlerinde Türk kültürünün izlerini yansıtmışlardır. Anadolu kentleşme olgusu açısından Bizans etkili bir kent fiziği yaratmadıkları söylenebilir. Var olan binaların fonksiyonel özelliklerinin değiştirilmesi şeklinde bir uygulamayla kentlerdeki yerli etkileri azaltmaya başladıkları görülmektedir. Ancak Batı Anadolu'daki Selçuklu kentlerinin hemen hepsinin Bizans sürecindeki gibi kalmayıp değiştiği düşünülürse Bizans kent yapısının Türk döneminde aynen devam etmediğini ifade etmemize neden olmaktadır. Ancak bu değişim, Bizans kültürünün kentleşme üzerinde etkisinin olmadığı şeklinde yorumlanamaz.

Batı Anadolu'da ilk etapta şehirleşme açısından bazı etkileşimler ortaya çıkmaktadır. Anadolu'ya has bir karakter taşıyan bu şehirleşme çizgisinde Bizans etkisinin olmaması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri şehir kültürünü tamamen buraya adapte etmedikleri görülür. Selçukluların Anadolu şehirlerini ele geçirdikten sonra şehirleri tamamen yıkıp yeniden inşa etmek gibi davranış içine girmemiş ya var olan şehirde yada eski Bizans şehri yakınında şehirleşme yoluna gitmişlerdir. Bu sebeple var olan yerli kültürün etkisi ister istemez kendini göstermektedir.

Anadolu'daki Türk şehirleşmesinde, yerleşim yapısı incelendiğinde farklı uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'yu fethetme amacıyla yönetici ve nüfuz sahibi olan unsurların Bizans kentlerine yerleşmesinin dışında, Türkmen gruplarının ticari faaliyetler kapsamında daha çok değiş-tokuş ekonomisine dayanan ve buna bağlı olarak

her iki toplumun karşılıklı olarak sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkileri sebebiyle Bizans kentlerinin etrafında Türkmenler göçebe kültür içinde yaşamın devam ettirmiş ve çadırlarda yaşam alanlarını oluşturmuşlardır. Bir değişim süreci olarak ifade edebileceğimiz bu süreçten sonra, Bizans kentlerinin etrafında yerleşik yaşam sürecine girmişler ve böylece buralar kalıcı yerleşim alanları haline gelmiştir. Türklerin iki şekilde gerçekleştirdikleri yerleşim politikaları ile Anadolu kent kültüründe ya Türk yerleşimi Bizans kentinin yerini almıştır ya da Selçuklu hükümdarlarınca uygulanan iskân politikasıyla yeni kentler oluşmuştur. Kırsal bölgelerde ise ya Orta Asya ve Horasandan gelen eren veya derviş gibi şahısların kurduğu tekke ve zaviyeler etrafında Türkmenler yerleşmeye başlamışlardır ya da tarımsal üretimi artırmak adına Selçuklu yöneticileri Türkmenleri ya Bizans halkı tarafından terkedilmiş kırsal yerleşmelere iskân etmişlerdir ve böylece yeni kırsal yerleşmeler oluşturulmuştur. Anadolu'da Selçuklu döneminde şehirleşme olgusundaki bu yapılanma sebebiyle tek taraflı bir kültür etkisini söylemek mümkün değildir.

Selçukluların hâkim oldukları kentlerde ekonomik faaliyetleri ilk etapta ele geçiremese de süreç içinde kent ekonomisinde etkin oldukları görülmektedir. Bu süreç içinde Rum halkından bazı ekonomik faaliyetleri öğrendikleri aynı zamanda onlara da yeni şeyleri öğrettikleri bilinmektedir. Dolayısıyla ekonomik uğraşlardaki bazı özellikleri birbirlerine öğrettikleri ve bu nedenle de bazı sahalarda birbirlerinden etkilendikleri ifade edilebilir ki bunun en açık örneğini halı üretimde görmekteyiz. Türklerin Anadolu'ya getirdiği bu ekonomik ve sanatsal uğraşın Rum halkına öğretildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu faaliyetteki teknik ve motiflerin Rumlar tarafından kullanılmaya başladığı görülmektedir ki bu sahada bariz bir etkileşim yaşandığını ifade etmemiz mümkün. Öyle ki bu etkileşim sadece Anadolu ile sınırlı kalmamış, Türk halısı Batılı ressamın tablolarını da süslemiştir.

Selçuklular sürecinde Batı Anadolu kentlerinin zaman içinde geliştiği görülmektedir. Bu durum hem toplumsal hem de ekonomik canlanmaya neden olmuştur. Şehirlerdeki ekonomik canlılığı sağlayan unsur Selçukluların ticareti geliştirici uygulamalarıdır ki bu noktada Batı Anadolu bölgesi en önemli sahayı oluşturmaktadır. Çünkü bu alanlardaki şehirler hem kara hem de deniz ticaretinde önemli yollar üzerindedir. Selçukluların Anadolu'daki ticareti geliştirmek adına uyguladığı kervansaraylar bu alanda kullanıldığı

gibi liman kentlerinin ticari potansiyelleri de dikkate değerdir. Antalya, Denizli, Afyon, Eskişehir Selçuklu dönemindeki ticari potansiyellerini koruyan kentlerdir.

Selçukluların Anadolu hâkimiyeti ile birlikte iki devlet arasında gelişen siyasi ilişkiler devlet teşkilatında da etkileşimlerin olmasına neden olmuştur. İki ülke sarayındaki mülteciler, yapılan siyasi evlilikler, hanedan üyeleri arasındaki ilişkiler siyasi alanda iki kültür arasında etkileşimleri doğurmuştur. Saray adetleri, ülke yönetimi, idari ve askeri teşkilatma alanlarında hem Bizans'tan Selçuklu'ya hem de Selçuklu'dan Bizans'a geçen uygulamalar olmuştur. İki toplumun sst düzey kadroları arasında gelişen iletişim toplumlararası, sosyal, kültürel, dini yaşam üzerinde de etkileri görülmüştür.

Sanatsal olarak da iki kültürün birbirlerini etkilediği görülmektedir. Özellikle Selçukluların Anadolu'daki hâkimiyetiyle birlikte Anadolu'daki yerli ustaların mimari eserlerin yapımında görev alması Selçukluların Anadolu'da kendilerine has bir sanat üslubu oluşturma yolunda bir adım atılmasına sebep olduğu söylenebilir. Mimari yapılarda Bizans'tan Selçuklulara geçen ya da Selçuklulardan Bizans'a geçen öğelerin olduğu görülmektedir. Ayrıca Anadolu'da Selçuklular sürecinde dil sahasında da birbirlerinde etkilenmişlerdir. Türkçe Anadolu'da yaygın olarak konuşulan bir dil olmuş ve Rum halkının da Türkçe konuştuğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda hem Türkçe'den Rumca'ya hem de Rumca'dan Türkçe'ye geçen kelimeler olduğu bilinmektedir. Bu da iki kültür arasında karşılıklı olarak gerçekleşen bir kültür etkileşim olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kent isimlerinin Türkçeleşmesi söz konusudur. Bu isimlerin Rumca kökenli olmadığı, Anadolu'nun en topluluklarında olan Luwi dilinden gelip Hellenleştirilip, Bizanslılarca da kullanılması bu açıdan bir Bizans etkisinin olmadığı sonucunu doğurmaktadır.

Şehirlerde gücü ve kontrolü ele geçiren Türklerin Anadolu kentlerinde kurdukları müesseseler sayesinde şehirleşmeye yansıyan bazı uygulamalar görmekteyiz ki Ahi zaviyelerinin varlığı buna örnektir. Bunun dışında Selçuklulardan önce Bizans'ta uygulanan loncalarla benzer bazı özellikler de dikkat çekicidir. İki kuruma girişte uygulanan merasimleri birbirlerine benzemektedir. Dolayısıyla Ahiliğe Bizans ve Batı kültüründen yansıyan bu uygulamalar iki toplum arasındaki kültür alışverişinin yaşandığını göstermektedir.

Bizans ile Selçuklu arasındaki en göze çarpan kültür etkileşimi din sahasında olmuştur. Selçukluların Anadolu'ya hâkim olma süreciyle birlikte Anadolu'nun İslamlaşması ortaya çıkmıştır. Bu noktada Selçuklu sürecinde uygulanan, Hıristiyan inançları üzerinde temellendirilmiş bazı inanışların İslam kültürü içine dâhil olduğu görülmektedir. Bugün bile devam eden Hıdrellez kültürünün altında bu etkiyi görmekteyiz. Bunun dışında iki toplum arasında gelişen toplumsal ilişkiler sonucunda Rumların, Hıristiyanlıktan İslamiyet'e inanmaya başladıkları görülmektedir. Aynı şekilde Selçuklularda da Hıristiyanlığa geçen kişilerinde olduğu bilinmektedir. Bu durum da kültürel etkileşim olarak değerlendirilebilir.

Toplumsal ilişkilerin en önemli etkileşim sahası olan Batı Anadolu'da tüm bunlardan hareketle çıkardığımız en belirgin tespit Selçukluların Anadolu coğrafyasında etkileşime kapalı durağan bir yapıda olmadan hem Bizans kültüründen etkilendiği hem de Bizans kültürünü etkilediğidir. Ancak bu etkilenmeyi tamamen taklit etme suretiyle gerçekleştirilmemiş, kültür öğeleri içinde kendine has bir çizgide oluşturabilmişlerdir.

Buradan hareketle araştırma sahası olarak çok kısıtlı bilgilerin varlığı bu bölgedeki şehirlerin daha derinlemesine, şehir şehir ele alınması durumunda Selçuklu kültür ve medeniyetinin aydınlatılması noktasında çok önemli bilgiler elde etmemize olanak sağlayacaktır. Ayrıca toplumlar arasındaki etkileşimleri korkutucu bir unsur gibi algılamak yerine, kültürlerin gelişimine katkı sağladığından hareketle yapılacak olan yeni çalışmaların, bu alanda eksiklikleri giderileceği inancındayım.

KAYNAKÇA

- Afyon Valiliği (2004), *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Afyon Valiliği Yayınları, Afyon
- AKDAĞ, Mustafa (1999), *Türkiye'nin İktisadi Ve İctimai Tarihi (1243-1453)*, Cilt 1, Barış Kitabevi, İstanbul
- AKIN, Himmet (1968), *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi. Yayınları , Ankara
- AKPINAR, Turgut, (1995), “Bizans'ta Eğitim, Kitap ve Kütüphaneler”, *Müteferrika*, Sayı 5, s. 3-16
- AKURGAL, Ekrem (1988), *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul
- AKURGAL, Ekrem (1998), *Türkiye'nin Kültür Sorunları Ve Anadolu Uygarlıklarının Dünya Tarihindeki Önemi*, Bilge Yayınevi, Ankara
- AKYÜREK, Engin (1997), “Bir Ortaçağ Sanatı Olarak Bizans Sanatı”, *Sanatın Ortaçağı, Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*, Editör: Engin Akyürek, Kabalcı Yayınları, İstanbul
- ALBEK, Suzan (1991), *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir
- ALTINSAPAN, Erol (2001), “Eskişehir Bölgesinde 13.-14. Yüzyıllara Tarihlenen Türbeler”, *Tarihte Eskişehir Sempozyumu I (2-4 Kasım 1997)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir
- ALTINSAPAN, Erol ve PARLA, Canan (2004), *Eskişehir (Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir
- ALTUĞ KOLAY, İlknur (1999), *Batı Anadolu 14. yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
- ALTUN, Ara (1997), “ Genelde Türk Sanatının, Özelde Türk Mimarlığının Ortaçağı Hakkında”, *Sanatın Ortaçağı: Türk, Bizans Ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*, Editör: Engin Akyürek, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

- ALTUN, Ara (2006), “ Kültür Mirası Olarak İznik”, Uluslar arası İznik Sempozyumu Bildirileri, İznik
- ANNA KOMNENA (1996), *Alexiad: Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi’nin tarihi Malazgirt’in sonrası*, Çev., Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul
- ANZERLİOĞLU, Yonca (2003), *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınevi, Ankara
- AREL, Ayda (1982), *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir
- ARNOLD, Sir Thomas Walker (1971), *İntişarı-ı İslam Tarihi*, Çev., Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara
- AYAN, Dursun ve Serap Leloğulu-nal (1999), “Geleneksel/Kırsal retimden Organize retime Geçiş Sürecinde Türkiye ve Türkmenistan Halıcılığı zerine”, *2000’li Yıllarda Türkiye’de Geleneksel El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1956), “Türk ve Bizans Mimari Unsurları”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, Cilt II, İstanbul Matbaası, İstanbul
- BARKAN, Ömer Ltf (1942), “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler” *Vakıflar Dergisi*, Sayı II, Ankara
- BAYKARA, Tuncer (1969), *Denizli Tarihi*, Fakülte Matbaası, İstanbul
- BAYKARA, Tuncer (1975), “ Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul
- BAYKARA, Tuncer (1990), *Anadolu’nun Selçuklular Devrinde Sosyal Ve İktisadi Tarihi zerine Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Basım Evi, İzmir
- BAYKARA, Tuncer (1993), “Bir Selçuklu Şehri Olarak Antalya”, *IV. Selçuklu Semineri Bildirileri*, Antalya Valiliği Yayınları, Antalya

- BAYKARA, Tuncer (1995), “ Selçuklu Devri Şehirlerinin Fiziki Görünüşleri”, *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri*, Konya
- BAYKARA, Tuncer (1997), “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu”, *Belleten*, Sayı 229, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- BAYKARA, Tuncer (2003), *Türk Kültürü*, IQ Yayınları, İstanbul
- BEKSAÇ, Engin (1988), “Değişimin Tanıkları”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt I, Sayı 3, İstanbul
- BODMER, Jean-Pierre (2001), “Selçuklular Anadolu’da”, Çev., Ali Osman Şentürk, *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- BROWN, Peter (2000), *Geç Antik Çağda Roma Ve Bizans Dünyası*, Çev., Turan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları , İstanbul
- CAHEN, Claude (1986), “ İlk Ahiler Hakkında”, *Belleten*, Çev., Mürsel Öztürk, Cilt L, Sayı 197, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- CAHEN, Claude (1994), *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, Çev., Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul
- CAHEN, Claude (2001), “13.yy.da Anadolu’da Ticaret”, Çev., Aykut Derman, *Cogito*, Sayı 29, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- CEYLAN, Mehmet Akif (2004), *Alaşehir*, Çantay Yayınları, İstanbul
- CHARANİS, Peter (1984), “Bizans İmparatorluğunun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler”, Çev., Melek Delilbaşı, *Belleten*, Cilt XLVIII, sayı 191-192, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- ÇAĞATAY, Neşet (1989), *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- ÇETİN, Osman (1990), *Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*, Marifet Yayınları , İstanbul
- ÇETİN, Osman (2002), “ İskanlarla Anadolu’nun Türk Vatanı Haline Gelmesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

- ÇEVİK, Nevzat (1995), “Kültürlerarası İlişki Ve Etkileşim Kuramları Üzerine”, *Türk Arkeoloji Ve Etnografya Dergisi*, Sayı 5, Ankara
- ÇORUHLU, Yaşar (2000), *Türkiye Sanatı'nın ABC'si*, Kabalcı Yayınları, İstanbul
- DAŞ, Mustafa (2006), “Laskaris Hanedanı Döneminde İznik ve Çevresinde Türk Varlığı”, *Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri*, Esen Ofset, İstanbul
- DAWSON, Chistopher (1997), *Batı'nın Oluşumu*, Çev., Dinç Tayanç, Dergah Yayınları, İstanbul
- DELİLBAŞI, Melek (2002), “Osmanlı Bizans İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- DEMİR, Mustafa (2002), “Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, *Türkler Özel Sayısı*, Cilt VI., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- DEMİR, Mustafa (2003), “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 16, Maestro Yayınları, İstanbul
- DEMİR, Mustafa (2006), “Selçuklu Hâkimiyetinde İznik Şehri” *Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri*, Esen Ofset, İstanbul
- DEMİRKENT Işın (2000), “Türk Yaşamının Bizans’a Etkilerinden Birkaç Örnek”, *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri*, İstanbul
- DEMİRKENT, Işın (2002), “Haçlı Seferleri Ve Türkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt VI., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- DEMİRKENT, Işın (2003), “Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)”, *Belleten*, Cilt 67, S 248, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- DEMİRKENT, Işın (2005a), “12. Yüzyılda Bizans’ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, *Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, Dünya Kitapları, İstanbul
- DEMİRKENT, Işın (2005b), “1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans’ın Askeri ve Siyasi Durumu”, *Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, Dünya kitapları, İstanbul

- DEMİRKENT, Işın (2005c), “12. yüzyıla Kadar Bizans’da Loncalar, *Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, Dünya Kitapları, İstanbul
- DIEHL, Charles (2006), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev., A. Göke Bozkurt, İlgı Yayınları, İstanbul
- DİERE, Anton Jozef (1991), *Anadolu Aleviliği*, Çev., Fahrettin Yiğit, Ant Yayınları, İstanbul
- DOĞAN, Sema (2003), “Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XX, Sayı 2, Ankara
- DURUKAN, Aynur ve ÜNAL, Mehlika Sultan (1994), *Anadolu Selçuklu Dönemi Sanatı Bibliyografyası*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
- EKİNCİ, Abdullah (2005), “Türkiye Selçuklularının Akdeniz Politikası ve Doğu Akdeniz’de Hakimiyetin Tesisi”, *Doğu Batı*, Sayı 34, Ankara
- EMECEN (2003), Feridun, “Batı Anadolu’da Yörükler”, *İlk Osmanlılar Ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- ERÖZ, Mehmet (1983), *Hıristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara
- ERTUĞRUL, Özkan (1990), “ Bizans’ın Kültür Hayatı Üzerine”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 8, s 29-37
- ERTUĞRUL, Özkan (1995), *Bizans Kültürü (Genel Bakış)*, Troya Yayınları, İstanbul
- EYİCE, Semavi (1988), “İznik”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, İstanbul
- FOSS, Clive (2004), “İznik’in Bizans Surları 260-1330”, *Tarih Boyunca İznik*, Çev., Ayşe Nihal Akbulut, İş Bankası Yayınları , İstanbul
- GLÜCK, Heinrich (1941), “Türk Sanatının Dünya’daki Yeri”, *Eski Türk Sanatı Ve Avrupa’ya Tesiri*, Çev., A. Cemal Köprülü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- GORDLEVSKİ, V. (1998), *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev., Azer Yaran, Ankara

- GÖKBEL, Asaf (1936), *Aydın*, Cilt I, Ahmet İhsan Basımevi, Aydın
- GÜL, Kemal Vehbi (1971), *Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması*, Toker Yayınları, İstanbul
- GÜNAY, Ünver (2003), “ Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, Kayseri
- HASLUCK, F. W (2003), *Bektaşilik Tetkikleri*, Çev., Râgıb Hulûsî (Özden), İstanbul,
- İBN BATUTA (2004), *Seyahatname*, Çev., A. Sait Aykut, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- İBN BİBİ (1941), *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, Çev., M. N. Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara
- İBN BİBİ (1996), *El-Evamilü'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye : Selçukname*, Çev., Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- İNCE, Kasım (2004), *Uşak'ta Türk Mimarisi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta
- JORGA, Nicolae (2005), *Osmanlı İmparatorluğu*, Çev., Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul
- KAFALI, Mustafa (2002), “Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt VI., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- KAFESOĞLU, İbrahim (1997), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul
- KALKANLIĞOLU, Gülgün (1988), “Bizans'ta Düğün Törenleri”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, İstanbul
- KARA, Seyfullah (2006), *Selçukluların Dini Serüveni : -Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, Şema Yayınevi, İstanbul
- KARADOĞAN, Ahmet (2002), “ Ad Bilimi Perspektifinden Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecinde Farklı Bir Bakış”, *Yeni Türkiye Dergisi, Türkler Özel Sayısı*, Cilt VI., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

- KAYMAZ, Nejat (1964), “ Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdari Mekanizmanın Rolü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt II, Sayı 2-3, Ankara
- KOCA, Salim (2002), “Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt IV., Ankara
- KORKMAZ, Zeynep (1995), *Türk Dili Üzerinde Araştırmalar*, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1972), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Başnur Matbaası, 2. Baskı, Ankara
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1981), *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara
- KÖPRÜLÜ, Fuad (2003), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara
- KÖYMEN, Mehmet Altan (2003), “Türkiye Selçukluları Uc Beği Denizlili Mehmet Bey”, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya
- KUBAN, Doğan (1965), *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul
- KUBAN, Doğan (1972), “Ortaçağ Anadolu-Türk Sanatı Kavramı Üzerine”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara
- KUBAN, Doğan (2001a), *Türkiye’de Kentsel Koruma (Kent Tarihleri Ve Koruma Yöntemleri)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- KUBAN, Doğan (2001b), *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- KURAT, Akdes Nimet (1936), *Çaka*, İstanbul
- KÜÇÜKKURT, Ülkü ve Nihal Arsoy (2001), “Afyonkarahisar’da El Sanatları”, Editörler: KÜÇÜKKURT, İ., M. Uyan, M. Karazeybek, L. Daşdemir, ve Y. Ilgar, *Afyonkarahisar Kütüğü*, Cilt I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon

- KÜPELİ, Özden (2001a), “Selçuklular ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar”, Editörler: KÜÇÜKKURT, İ., M. Uyan, M. Karazeybek, L. Daşdemir, ve Y. Ilgar, *Afyonkarahisar Kütüğü*, Cilt I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon
- KÜPELİ, Özden (2001b), “Afyonkarahisar’da Ticaret”, Editörler: KÜÇÜKKURT, İ., M. Uyan, M. Karazeybek, L. Daşdemir, ve Y. Ilgar, *Afyonkarahisar Kütüğü*, Cilt I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon
- LEHMANN, Bruno (1971), “Theodar I. Laskaris 1204-22 Ve I: Gıyaseddin Keyhüsrev”, Çev., Mihin Eren, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi III, Malazgirt Özel Sayısı*, Güven Matbaası, Ankara
- LİGHTEFOOT, C. S, “Bizans Döneminde Afyonkarahisar”, Editörler: KÜÇÜKKURT, İ., M. Uyan, M. Karazeybek, L. Daşdemir, ve Y. Ilgar, *Afyonkarahisar Kütüğü*, Cilt I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon
- MELİKOFF, İrene (1998), *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, Çev., Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul
- MERÇİL, Erdoğan (2001), “Anadolu Selçukluları’nda Serbest Meslekler”, *Cogito*, Sayı 29, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- MERÇİL, Erdoğan (2003), “Selçuklular Ve Türkçe”, *Bellekten*, Cilt: 67, Sayı 248, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- MİTCHELL, Stephen (19??), “Geç Roma Anadolu’sunda Klasik Dönem Kent Ve Yerleşmelerinin Gelişimi”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut Ve Yerleşme*, Çev., Leyla Çapan, Habitat II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- MÜLAYİM, Selçuk (1993), “Ulusal Kimlik Bağlamında Selçuklu Sanatı” *III. Milli Selçuklu Kültür Ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya
- NECİPOĞLU, Nevra (2001), “Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu’da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)”, *Cogito*, Sayı 29, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

- NUTKU, Özdemir (1995), *Tarihimizden Kültür Manzaraları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- OCAK, Ahmet Yaşar (1978), “Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, Cilt XII, Ankara,
- OCAK, Ahmet Yaşar (1990), *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültü*, Türk Kültür Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara
- OCAK, Ahmet Yaşar (1991), “XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu’da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler Ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü”, *Belleten*, Sayı 214, Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara
- OCAK, Ahmet Yaşar (1992), *Menakıbnameler: Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Metodolojik Bir Yaklaşım*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- OCAK, Ahmet Yaşar (2002), *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul
- OKÇUOĞLU, Tarkan (1997), “Ortaçağ Türk Mimarlığı Çerçevesinde Anadolu Selçuklu Mescitlerinin Kubbeye Geçiş Alanı Üzerine İnceleme (Tez Özeti)”, *Sanatın Ortaçağı, Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*, Editör: Engin Akyürek, Kabalcı Yayınları, İstanbul
- OSTROGORSKY, George (1991), *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. , Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- OZANSOY, Esin (1992), “Lydia Bölgesinin Tarihi Coğrafyası”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, İstanbul
- ÖGEL, Bahaddin (2001), *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul
- ÖNEY, Gönül (1917), “Bizans Figürlerinde Anadolu Selçuk Etkisi” *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Güven Matbaası, Ankara
- ÖNEY, Gönül (1999), “Erken Osmanlı Sanatı: Beyliklerin Mirası”, *Akdeniz’de İslam Sanatı, Erken Osmanlı Sanatı, Beyliklerin Mirası*, Editörler, Schubert, E., G. Öney, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul

- ÖNGE, Yılmaz (1995), *Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara
- ÖNKAL, Hakkı (1996), *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
- ÖZCAN, Koray (2006), “Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi Ve Mekansal Kademeleme”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi (METU Journal of the Faculty of Architecture)*, Sayı, 23:2, 21 – 62
- ÖZCAN, Koray (2006), “Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i”, *Bilig*, Sayı 38, Ankara
- ÖZDEMİR, Melda (2007), “Türk Kültüründe Dericilik Sanatı”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 20, Ankara
- ÖZKÖSE, Kadir (2003), “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt VII/ 1, Sivas
- ÖZSAİT, Mehmet (1982), “Anadolu'da Hellenistik Dönem”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Editör: Vefa Ülkü, Cilt II., Görsel Yayınları, İstanbul
- PARLAR, Gündegül (2001), “Sanat Tarihi Yönleriyle Figürlü Anadolu Selçuklu Sikkeleri” *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür Ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, Konya
- PEKMAN, Adnan (1989), *Perge Tarihi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- PESCH, Urs (2004), “Nikai/İznik Kiliseleri”, *Tarih Boyunca İznik*, İş Bankası Yayınları, İstanbul
- PIRENNE, Henri (2000), *Ortaçağ Kentleri-Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, Çev., Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul
- POLAT, M. Said (2004), *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası : Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi Yayınları, İstanbul

- RAMSAY, W. M (1960), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* , Çev., Mihri Pektaş, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara
- RHEİDT, Klaus (19??), “ Kent Mi, Köy Mü? Orta Ve Geç Bizans Anadolu'sunda Konut Ve Yerleşme”, Çev: Zeynep Rona, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut Ve Yerleşme*, Habitat II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- RİCE, Tamara Talbot (1998), *Bizans'ta Günlük Yaşam: Konstantinopolis Bizans'ın Mücevheri*, Çev., Bilgi Altınok, Göçebe Yayınları, İstanbul
- RUNCİMAN, Stephen (1943), “ Anadolu'nun Ortaçağlardaki Rolü ” *Belleten*, Sayı 27, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- SARIKAYA, Mehmet Saffet (2002), *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motirleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- SARRE, Friedrich, *Küçükasya Seyahati: 1895 yazı: Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, Çev., Dara Çolakoğlu, Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul
- SAY, Yağmur (2001), “Seyyid Battal Gazi Kültü ve Seyyid Battal Gazi Külliyesi”, *Tarihte Eskişehir Sempozyumu I (2-4 Kasım 1997)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir
- SAY, Yağmur (2003), “ Anadolu Kültür, Edebiyat ve İnanç Tarihinde Önemli Bir Kaynak: Battalname”,
- SAY, Yağmur (2007), “Anadolu Kültür Tarihinde Önemi Bir Kaynak: Battalname”
“<http://www.aleviakademisi.de/dosyalar/battalname.pdf> (05.08.2007)
- SEVENGİL, Refik Ahmet (2006), “Selçuklu Türklerinde Eğlence”,
http://www.memleket.com.tr/news_detail.php?id=6073 (15.07.2006)
- SEVİM, Ali ve MERCİL, Erdoğan (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- SEVİN, Nureddin (1968), *Türk Gölge Oyunu*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- STRZYGOWSKI, J., H. Glück, F. Köprülü (1941), *Eski Türk Sanatı Ve*

- Avrupa'ya Tesiri*, Çev., A. Cemal Köprülü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- STRABON (1987), *Anadolu Coğrafyası* (Kitap XII,XIII, XIV), Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul
- SÜMER, Faruk (1960), “ Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi?”, *Belleten*, Cilt XXIV, Sayı 96, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- ŞEKER, Mehmet (1993), *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal ve Kültürel ve İktisadi Hayatı İle Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- ŞEKER, Mehmet (1993), *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal, Kültürel Ve İktisadi Hayatı İle Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları , Ankara
- ŞEKER, Mehmet (2002), *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi : Türkiye Selçukluları Ve Osmanlılarda Müslim - Gayr-İ Müslim İlişkileri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- TANERİ, Aydın (1977), *Türkiye Selçuklularının Kültür Hayatı (Menakibü'l-Arifin'in Değerlendirilmesi)*, Bilge Yayınları, Konya
- TANİLLİ, Server (1988), *Yüzyılların Gerçeği Ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş İlk Çağ*, Say Yayınları, İstanbul
- TANYELİ, Uğur (19??), “ Anadolu’da Bizans, Osmanlı Öncesi Yerleşme Ve Barınma Düzeni” *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut Ve Yerleşme*, Habitat II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- TANYELİ, Uğur (1987), *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, Basılamamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- TANYELİ, Uğur (2000), “Geç Ortaçağda Türkiye'ye Batı'dan Bir Mimari Eleman transferi: Bacalı Ocak”, *Sanatta Etkileşim Sempozyumu*, Haz. Zeynep Yasa Yaman, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ankara
- TOGAN, Zeki Velidi (1946), *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16.Asra Kadar*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul

- TOPAL, A. Kadir (2004), “Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, İzmir
- TURAN, Osman (1946), “Selçuklu Kervansarayları”, *Bellekten*, Cilt X, Sayı 39, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- TURAN, Osman (1999), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- TURAN, Şerafettin (1990), *Türkiye-İtalya İlişkileri: Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine*, Metis Yayınları, İstanbul
- UMAR, Bilge (1992), “ Kordelio-Karşıyaka ve Smyrna-İzmir Adlarının Anlamı Üzerine”, *Üç İzmir*, Editör: Eniz Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- UMAR, Bilge (1998), *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşum*, İnkılap Kitabevi, İstanbul
- UYUMAZ, Emine (2001a), “Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad Dönemine (1220-1237) Bir Bakış”, *Cogito*, Sayı 29, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- UYUMAZ, Emine (2001b), “ Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Meliklerinin Evlilikleri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür Ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, Konya
- UZUNAÇARŞILI, İsmail Hakkı (1932), *Kütahya Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1969), “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Ankara
- ÜLKER, Necmi (2002), “ Batı Anadolu’nun Türkleşmesi: İzmir Örneği”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt VI.,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- ÜNAL, Rahmi Hüseyin (1982), *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taçkapılar*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir
- ÜRETEN, Hüseyin (2006), “Bir Antikçağ Okul-Gymnasion-kütüphanesi:Nysa Kütüphanesi, Görüşler/Türk kütüphaneciliği, Sayı 20 (2), Ankara

- VRYONIS, Speros (1971), *The Decline Medieval Hellenism In Asia Minor And The Process Of Islamization From The Eleventh Through The Fifteenth Century*, London
- VRYONIS, Speros (1999), “Bir Dünya Uygarlığı: Bizans”, Çev., Özden Arıkan, *Cogito*, Sayı 17, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- WITTEK Paul (1999), *Menteşe Beyliği*, Çev., O. Ş. Gökyay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul
- WITTEK, Paul (1936), “Bizans Selçuklu Münasebetleri”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Cilt VIII., Sayı 44, Ankara
- WITTEK, Paul (1970), “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, Çev., Mihin Eren, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- WITTEK, Paul (1971), “Rum Sultanı”, Çev., Mualla Süerdem, *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*, Türkiye Yayınevi, İstanbul
- WITTEK, Paul (1995), *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, Çev., Fatmagül Berktaş, Pencere Yayınları, İstanbul
- YARAŞ, Ahmet (1993-1994), “ Anadolu Gymnasionlarının Gelişimi”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, İstanbul
- YELKEN, Ramazan (2001), “ Sosyolojik Açısından Afyonkarahisar”, Editörler: KÜÇÜKKURT, İ., M. Uyan, M. Karazeybek, L. Daşdemir, ve Y. Ilgar, *Afyonkarahisar Kütüğü*, Cilt I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon
- YETKİN, Şerare (1986), *Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- YETKİN, Şerare (1991), *Türk Halı Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- YILDIZ, Hakkı Dursun (1981-1982), “Kütahya’nın Tarihçesi”, *Kütahya, Atatürk’ün Doğumunun 100. yıl Armağanı*, İstanbul

YILDIZ, Hakkı Dursun (1986), “İslam Devleti Hizmetinde Türkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Editörler: SEYİTHANOĞLU K., A. R. Çelebi, A. Hurşitoğlu, V. Vakkaksoğlu, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Cilt III., Çağ Yayınları, İstanbul

YILMAZ, Leyla (2002), *Antalya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

ÖZGEÇMİŞ

Muhsine Sarıca 24.09.1980 Kocaeli/Gölcük doğumlu olup, İlk öğretimini Gölcük Barbaros İlkokulunda, Orta eğitimini Gölcük Barbaros Hayrettin Lisesinde tamamlamıştır. Yüksek öğrenimini 1998/2002 yılları arasında yapmış olup, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mezunudur. Halen Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Ortaçağ Tarihi Bilim dalı üzerine yüksek lisan eğitimi almaktadır. 2002-2003 eğitim öğretim yılından itibaren Kocaeli' de özel kurumlarda görev yapmaya başlamış olan Muhsine Sarıca halen Kocaeli' de özel bir dershanede görev yapmaktadır.